

Національна академія наук України
Інститут історії України

ВАСИЛЬ ДЕРЕВІНСЬКИЙ

СТАВЛЕННЯ ОУН(Б) І УПА
ДО СУСІДНІХ НАРОДІВ ТА
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Київ 2006

Василь Деревінський. Ставлення ОУН(б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. - 149 с.

Деревінський Василь Федорович – доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури, кандидат історичних наук

В книзі досліджуються ідейно-теоретичні основи національної політики ОУН(б) в 40-х рр.. і спроби її реалізації під час Другої світової війни і у повоєнний період.

Підготовлена на замовлення робочої групи, що працює при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА.

Відповідальний редактор – д.і.н. С.Кульчицький

ISBN 966-02

© Інститут історії України
НАН України

ЗМІСТ

Вступ _____	5
Примітки _____	14
ФОРМУВАННЯ ЗАСАД ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ОУН(б) і УПА _____	18
Ідейно-теоретичні основи етнонаціональної політики _____	18
Міжнародний фактор в етнонаціональній політиці _____	49
Спроба утворення фронту спільної боротьби поневолених народів _____	66
Примітки _____	74
РЕАЛІЗАЦІЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ОУН(б) і УПА _____	81
Агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН(б) і УПА _____	81
Боротьба ОУН(б) і УПА проти тоталітарних режимів _____	99
Примітки _____	131
Висновки _____	137
Іменний покажчик _____	143
Перелік скорочень _____	149

ВСТУП

Відновлення незалежності Української держави дозволило українським науковцям продовжити перерваний у часи радянської влади процес об'єктивного висвітлення історичного розвитку свого народу. У полі зору наукових інтересів дослідників постали питання, які в попередні роки отримували необ'єктивну оцінку або були під грифом “цілком таємно”. До таких питань належить діяльність ОУН і УПА, що перебуває сьогодні на етапі ґрунтовного наукового вивчення.

Радянський режим активно експлуатував політику „подвійних стандартів” у ставленні до різних народів та історичних подій. Визнаючи законними права народів Африки, Азії, Америки на створення власних самостійних держав, комуністичні ідеологи СРСР категорично заперечували право українців та інших націй колишньої радянської імперії на самовизначення. Згідно з офіційною радянською історіографією та пропагандистськими настановами прагнення українців до незалежності неодмінно розглядалося як прояв “буржуазного націоналізму”, а тому засуджувалося й викорінювалося. Окрім того, було вироблено “чітку схему” історії війни “радянського народу” проти німецьких загарбників, у якій не залишалося місця для українського національно-визвольного руху. Піддавалася фальсифікації етнонаціональна політика ОУН і УПА, яка подавалася людиноненависницькою, сповненою нетерпимості й агресивності. В Українській радянській енциклопедії писалося, що націоналізм – це буржуазна ідеологія, характерними рисами якої є пропаганда зверхності національних інтересів над соціальними, проголошення національної нетерпимості.¹

Такі „супероб'єктивні” радянські постулати подекуди ще зустрічаються у сучасних дослідженнях. На озброєння їх беруть різні українофобські організації, що намагаються дестабілізувати

політичну ситуацію в східних і південних регіонах України, де особливо закоріненими ще залишаються радянські міфи стосовно визвольної боротьби ОУН і УПА. Це призводить до політизації тем, які є надбанням української історії і мають перебувати в полі компетенції лише істориків-фахівців, а не політиків-популістів.

Тож, досить чітко вимальовується потреба наукового вивчення історії діяльності ОУН і УПА, зокрема, їхньої етнонаціональної політики. Вона продиктована самою логікою розвитку української історичної науки. Дослідження формування й здійснення етнонаціональної політики ОУН і УПА покликане забезпечити цілісність у підходах до вивчення як українського національно-визвольного руху ХХ ст. у цілому, так і до вивчення особливостей становлення української етнонаціональної політики протягом всієї історії України.

Для сучасного процесу українського державотворення важливою є потреба витворення перспективної концепції української етнонаціональної політики. Досить важливим набуток сучасної етнонаціональної політики може стати досвід попередніх періодів. Тому ґрунтовне дослідження особливостей здійснення етнонаціональної політики різними українськими урядами та структурами українського визвольного руху протягом усієї історії України є на часі. Зокрема, значний і вагомий матеріал для наукового дослідження становить етнонаціональна політична діяльність українських визвольних формацій у 40–50-х роках ХХ ст. Ретельне вивчення, глибокий і вдумливий аналіз та врахування попереднього досвіду розробки і реалізації етнонаціональної політики сприятиме позитивному розв'язанню багатьох сучасних етнонаціональних проблем.

Слід усвідомлювати, що ретельне вивчення науковцями питань цієї проблематики та висвітлення результатів їх досліджень перед широкою громадськістю дозволить спростувати радянські міфологеми про український визвольний рух і

не дасть змоги новітнім апологетам радянських ідеологічних штампів вносити деструктивність в українське суспільство.

Звертаючись до оцінки рівня опрацювання теми, зауважимо, що, незважаючи на актуальність питань, пов'язаних із етнонаціональною політикою ОУН і УПА, ґрунтовних монографічних праць із цієї проблематики поки що немає, а наукових статей обмаль і вони всебічно її не розкривають. Так, із близько двох тисяч праць з історії ОУН і УПА², що були написані за повоєнний період в Україні та поза її межами, етнонаціональній політиці ОУН і УПА надається переважно оглядове висвітлення. Такий стан справ безпосередньо був спричинений відсутністю державної самостійності України, адже в часи існування СРСР ці питання об'єктивно і ґрунтовно не вивчались. Також у дослідженнях, що здійснювалися закордонними українськими науковцями, перевага надавалася вивченню історії становлення ОУН і УПА.

Як вже зауважувалось праці радянських дослідників характеризувалися значною тенденційністю. Загальною ознакою досліджень цього часу була явна їх залежність від вимоги КПРС бути розвінчувально-заперечуючими працями стосовно української національної ідеї. Діяльність ОУН і УПА подавалася спрощено і однобічно – як боротьба, що здійснювалася на догоду фашизму проти свого народу. В інтерпретації радянських науковців етнонаціональна концепція ОУН і УПА характеризувалася як шовіністична, людиноненависницька, якій була притаманна національна зарозумілість й обмеженість. Це впливає з праць В.Чередниченка “Анатомія зради”³, В.Євдокименка “Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму”⁴, Н.Хмари “Буржуазний націоналізм і мілітаризм”⁵, В.Давиденка “Чим займалися національні герої”⁶ та інших.

Вагомий внесок у висвітлення історії ОУН і УПА зробили дослідники з української діаспори. Тоді, коли Україна була у складі СРСР, лише вони мали можливість відкрито вивчати діяльність українського визвольного руху 1940–50-х років, що

дало змогу нам сьогодні мати численні видання з історії ОУН і УПА. Потрібно водночас зауважити, що значна частина цих досліджень мають певні недоліки. Ними є їх заповлігизованість та обмежена джерельна база. Крім того, немає праць, в яких ґрунтовно й комплексно висвітлювалася б саме етнонаціональна політична діяльність ОУН і УПА, адже ця тема в багатьох дослідженнях подається лише оглядово. Змістовними книжками, що вийшли на Заході про діяльність ОУН і УПА є праця М.Лебеда “УПА”⁷, Л.Шанковського “Історія українського війська”⁸, монографія П.Мірчука “УПА. 1942–1952 рр.”⁹, В.Косика “Україна і Німеччина у Другій світовій війні”¹⁰ та інші.

Активно вивчалася й вивчається ця проблематика в польській історіографії. Праці польських авторів, які написані в часи комуністичної Польщі, різняться від тих, котрі вийшли друком після усунення комуністів від влади. Праці комуністичного періоду характеризуються явним антиукраїнським спрямуванням. У них упереджено аналізуються причини трагедії українсько-польських відносин. Такими є книги “Теройчики з-під знаку тризуба”¹¹ і “З дій співпраці українських націоналістів з німцями в період Другої світової війни і окупації” Е.Пруса¹²; “У львівській Армії Крайовій” Й.Вегерського¹³; “Дорога в нікуди. Діяльність організації українських націоналістів і її ліквідація у Польщі” А.Щесняка і В.Шоти¹⁴ та інші.

У посткомуністичній польській історіографії зберігається ця тенденція висвітлення українсько-польських відносин періоду 40-х років ХХ ст. та діяльності ОУН і УПА (“Легенда кресів” Е.Прус¹⁵), хоча з’явилися праці, в яких дослідники намагаються об’єктивно аналізувати ці події. Зокрема, дослідження Р.Тожецького “Поляки і українці. Українське питання під час Другої світової війни на терені Другої Речіпосполитої”¹⁶, Г.Мотики “Так було в Бещадах (боротьба польсько-українська в 1943–1948 рр.)”¹⁷, М.Сівіцького “Дія конфліктів польсько-українських”¹⁸ та інші. У цих працях наявний вже виражений, а не тенденційний підхід стосовно

розгляду складних питань українсько-польських відносин 40-х років ХХ ст. В них вивчаються й аналізуються причини трагедії двох народів та розробляються певні історичні висновки щодо цих подій.

Є значна кількість праць, написаних англомовними авторами, які більшою чи меншою мірою висвітлюють етнонаціональну політику ОУН і УПА. Найвідомішою з-поміж них є монографія Д.Амстронга “Український націоналізм”¹⁹. Автор завдяки використанню численних і різноманітних джерел робить досить об’єктивний аналіз діяльності ОУН і УПА, в тому числі їх етнонаціональної політичної діяльності.

Відбувається процес дослідження цієї тематики в російській історіографії. Потрібно зазначити, що деякою мірою пострадянська російська історична наука зберегла імперські штампи, а тому ще існує тенденційний підхід до висвітлення діяльності ОУН і УПА. Зокрема, В.Ільїн у своєму підручнику “Політологія” для студентів вузів стверджує, що “злочинно реабілітувати боротьбу ОУН і УПА”²⁰. Проте є також праці, в яких існує більш об’єктивне тлумачення діяльності ОУН і УПА. Серед них потрібно звернути увагу на книгу М.І.Семиряги “Колабораціонізм. Природа, типологія і прояви в роки Другої світової війни”²¹.

У білоруській історіографії це питання також висвітлено недостатньо. У працях, що стосуються цього періоду, подається лише побіжний огляд питань українсько-білоруських відносин, у них майже нічого не згадується про ОУН і УПА. Зокрема, в книжці С.Ерша “Білоруська партизанка”²², в якій висвітлюються особливості діяльності білоруського руху опору в роки Другої світової війни, згадується лише про контакти білоруських партизан із самостійницького табору із загonom Т.Бульби-Боровця.

З відновленням незалежності України розпочався новий етап у вивченні діяльності ОУН і УПА, тому що українські історики отримали можливість без ідеологічного пресу КІРС, об’єктивно вивчати питання з цієї проблематики. За роки

незалежності з'явилася значна кількість досліджень, які більшою чи меншою мірою порушують питання етнонаціональної політики ОУН і УПА. Проте доводиться стверджувати, що ще немає праць, в яких би був зроблений комплексний і ґрунтовний аналіз цієї політики.

Особливе місце займають праці, здійснені в рамках роботи Урядової комісії з приводу вивчення діяльності ОУН і УПА: А.Кентія “Українська військова організація (УВО) у 1920–28 рр.”²³, “Нарис історії ОУН (1929–41)”²⁴, “УПА у 1942–43 рр.”²⁵, “УПА у 1944–45 рр.”²⁶, “Нарис історії боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–56)”²⁷. Автор написав свої праці на основі узагальнення значного фактичного матеріалу – різноманітних документів ОУН і УПА. У контексті висвітлення діяльності ОУН і УПА А.Кентій розкриває їх етнонаціональну політику.

Порушуються деякі питання етнонаціональної політики ОУН і УПА в колективному дослідженні: “Нариси з історії дипломатії України”²⁸. У цій праці аналізуються зовнішні зв'язки ОУН і УПА, які характеризуються як протодипломатія.

У 2000 р. робоча група по вивченню діяльності ОУН і УПА, що діє під керівництвом проф. С.Кульчицького, видала історичну довідку з вивчення діяльності ОУН і УПА під назвою “Проблема ОУН–УПА”²⁹. Довідка носила попередній характер і була матеріалом для обговорення зазначеної проблеми та розробки остаточного висновку щодо ОУН і УПА. На сьогодні вже маємо остаточні підсумки роботи науковців щодо визвольної боротьби ОУН і УПА.

Цінними є дослідження сучасних українських науковців, які безпосередньо висвітлюють питання етнонаціональної політики ОУН і УПА. Це праці: І.Льюшина “ОУН–УПА і українське питання у роки Другої світової війни (в світлі польських документів)”³⁰, О.Гайдая, Б.Хаварівського, В.Ханаса “Хто пожав бурю? Армія Крайова на Тернопіллі (1941–45)”³¹, Ф.Левітаса “Євреї в Україні в роки Другої світової війни”³², А.Русначенка “Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–80-х рр.”³³. Опубліковано певну

кількість статей з цієї проблематики. Серед них: С.Бутка “ОУН–УПА і українсько-російські відносини”³⁴, “Проблеми міжнародних відносин у політиці ОУН–УПА”³⁵; О.Рафальського “Друга світова війна. Етнонаціональний аспект”³⁶ та інші. У цих працях автори зосередили увагу на висвітленні ставлення ОУН і УПА до представників численних народів, окремих національних спільнот, різних визвольних рухів і держав. Також у них розкривається ставлення цих сторін до ОУН і УПА.

Питання етнонаціональної політики ОУН і УПА також висвітлювалися у працях науковців, які займаються проблемами, пов’язаними з історією національних меншин України. Це дослідження, здійснені за редакцією І.Кураса – “Національні меншини України у ХХ столітті: Політико-правовий аспект”³⁷ та О.Рафальського – “Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис”³⁸.

Потрібно зазначити, що поряд із дослідниками, які об’єктивно підходять до цієї проблематики, є автори, котрі продовжують писати свої праці в дусі радянської історіографії. Характерними рисами їхніх праць є відверта пропаганда, суб’єктивізм, упереджений підхід до розгляду проблеми. До таких праць належить книга авторського колективу на чолі з А.Войцехівським і Г.Ткаченком “Без строку давності”³⁹. У ній відверто “підтасовано” і подано вигідні авторам факти та перекручено історичні події.

Значний інформаційний матеріал про етнонаціональну політику ОУН і УПА зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Документи, які стосуються етнонаціональної політики ОУН і УПА в цьому архіві, переважно зосереджені у фонді “Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях” (1933 – 47 рр.) (Ф. 3833). Матеріали, що знаходяться на зберіганні в фондах архіву, повністю складаються з документів-оригіналів ОУН і УПА. Їх авторами були різні керівні структури ОУН і УПА та навіть окремі члени визвольного руху.

Позицію ОУН і УПА стосовно різних народів можна виявити в документах-оригіналах ОУН і УПА або вже перекладах цих документів російською мовою: листівках, інструкціях й вказівках керівних структур ОУН і УПА, що знаходяться в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). В цьому архіві не створено окремих фондів, в яких би знаходилися документи ОУН і УПА, а такі джерела переважно зосереджені у фонді Центрального Комітету Комуністичної партії України (Ф. 1. – Оп. 23) “Особливий сектор – секретна частина”. Також відповідну інформацію містять матеріали радянських партизанів і розвідувальних служб, що надсилалися до центрального штабу українського партизанського руху та в Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України. Це: розвідзведення, спецповідомлення, шифротелеграми, доповідні записки тощо.

Важливу групу джерел становлять опубліковані документи в різних збірниках і працях. Цінними для вивчення теми є видання Закордонних частин ОУН, що виходили під рубрикою “Бібліотека українського націоналіста” (16 книг). Серед них потрібно назвати такі збірники документів ОУН і УПА, як “ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.)”⁴⁰, “УПА у світлі документів з боротьби за УССД (1942–1950 рр.)”⁴¹, “УГВР у світлі постанов Великого Збору та інших документів діяльності (1944–55 рр.)”⁴² та “Антибільшовицький блок народів (1941–1956 рр.)”⁴³. У цих збірниках вміщено програмові документи згаданих українських визвольних структур, а також їхні листівки, відозви та статті членів підпілля.

Значний інтерес становить багатотомне видання “Літопису Української повстанської армії”, започатковане в 1975 р. у Канаді. Попри існуючі зауваження, “Літопис УПА”⁴⁴ став спробою узагальнити та об'єднати основні матеріали діяльності УПА в рамках одного видання. Вагоме значення має започатковане в Україні видання нової серії “Літопису

УПА”⁴⁵ на основі документів про УПА, взятих з українських архівів.

Велика кількість документів опублікована в трьохтомному збірнику документів “Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті” за редакцією Т.Гунчака та Р.Сольчаника⁴⁶.

Серед опублікованих в Україні джерел змістовну інформацію про етнонаціональну політику ОУН і УПА містять збірники архівних документів І.Біласа “Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953”⁴⁷, В.Сергійчука “ОУН–УПА в роки війни: Нові документи і матеріали”⁴⁸, В.Сергійчука “Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.”⁴⁹ та В.Косика “Україна в Другій світовій війні у документах”⁵⁰.

Вийшли друком збірники, які безпосередньо містять матеріали з етнонаціональної проблематики. Це праця, виконана за редакцією В.Панібудьласки “Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали”⁵¹ та збірник, упорядкований М.Панчуком і І.Курасом, “Національні відносини в Україні у ХХ столітті”⁵².

Наступну велику групу джерел становлять дослідження, пов’язані із вивченням сутності нації і націоналізму. Це праці відомого етнолога, що не втратили актуальності й сьогодні, О.Бочковського “Боротьба народів за національне визволення”⁵³, “Вступ до націології”⁵⁴; дослідження відомого етнолога В.Старосольського “Теорія нації”⁵⁵. Значний інтерес становить дослідження одного з провідних членів ОУН Л.Ребета “Теорія нації”⁵⁶. З-поміж найвагоміших праць, в яких розкривається сутність українського націоналізму, слід назвати твори М.Міхновського “Самостійна Україна”⁵⁷; Д.Донцова “Націоналізм”⁵⁸, М.Сціборського “Націократія”⁵⁹; М.Ніцкевича “До основних питань націоналізму”⁶⁰, Д.Мирона “Ідея і чин України”⁶¹, С.Бандери “Перспективи української революції”⁶², Я.Оршана “Доба націоналізму”⁶³ та інші.

Цінними джерелами для вивчення особливостей формування етнонаціональної політики ОУН і УПА є статті провідних членів українського визвольного руху. З-поміж них

потрібно назвати статті О. Дякова “Наше ставлення до російського народу”⁶⁴, В.Мудрого “Україна і Польща”⁶⁵, П.Полтава “Наше вчення про національну державу”⁶⁶, та інші.

Ще одним джерелом вивчення етнонаціональної політики ОУН і УПА є мемуаристика. Серед писемних спогадів варто назвати спогади Т.Бульби-Боровця⁶⁷, Р.Петренка⁶⁸, М.Скорупського⁶⁹, К.Гіммельрайха⁷⁰ та інших.

Тож, етнонаціональна політична діяльність ОУН і УПА була і залишається вагомою, об’ємною та цікавою темою як для істориків, так і для суспільства в цілому.

Примітки

¹ Українська радянська енциклопедія: В 12 т. / гол. ред. і гол. редколегії Бажан М.П. – К., 1982. – Т. 7. – С. 78.

² Здіорук С.І., Гриневич Л.В., Здіорук О.І. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998 рр.) – К., 1999. – 172 с.

³ Чередниченко В.П. Анатомия предательства. Украинские буржуазные националисты – орудие антисоветской политики империализма. – Изд. 2-е перераб. и дополн. – К., 1983. – 325 с.

⁴ Євдокименко В.Ю. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. – К., 1967. – 270 с.

⁵ Хмара Н.И. Буржуазний націоналізм и милитаризм. – М., 1986. – 160 с.

⁶ Давиденко В. Чим займалися національні герої // Політика і час. – 1991. – № 6. – С. 83–86.

⁷ Лебедь М. УПА. – Дрогобич, 1993. – 208 с.

⁸ Шанковський Л. Історія українського війська. – К., 1991. – 192 с.

⁹ Мірчук П. УПА (1942–52 рр.). – Мюнхен, 1953. – 319 с.

¹⁰ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – 658 с.

¹¹ Prus E. Heroji spod znaku tryzuba. – Warszawa, 1985. – 346 s.

¹² Prus E. Z dziejow wspolpracy nacionalistow ukraïnskich z Niemcami w okresie 2 wojny swiatowej i okupacji. – Katowice, 1985. – 394 s.

¹³ Wegerski J. W Lwowskiej Armiji Krajowej. – Warszawa, 1989. – 314 s.

¹⁴ Sczesniak A., Szota W. Droga do nikad: organizacja ukraïnskich nacionalistow i jej likwidacja w Polsce. – Warszawa, 1973. – 256 s.

- ¹⁵ Prus E. *Legenda kresow: Szare szeregi w walce z UPA.* – Wrocław, 1995. – 263 s.
- ¹⁶ Torzecki R. *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej.* – Warszawa, 1993. – 349s.
- ¹⁷ Motyka G. *Tak było w Bieszczadach (walki polsko-ukraińskie 1943 – 1948).* – Warszawa, 1999. – 551 s.
- ¹⁸ Siwicki M. *Dziejst konfliktow polsko-ukrainkich: W 3 t. / Nakladem autora.* – Warszawa, 1994. – T. 3. – 439 s.
- ¹⁹ Armstrong J. *Ukrainian nationalism 1939 – 1945.* – New York, 1955. – 322 p.
- ²⁰ Ильин В. *Политология: Учебник для студентов вузов.* – М., 1999. – С 441.
- ²¹ Семиряга М.И. *Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы второй мировой войны.* – М., 2000. – 863 с.
- ²² Ерш С. *Беларуская партызанка.* – б/м, 1999. – 35 с.
- ²³ Кентій А.В. *Українська військова організація (УВО) у 1920* –28 pp. – К., 1998. – 80 с.
- ²⁴ Кентій А.В. *Нарис історії ОУН (1929–41).* – К., 1998. – 200 с.
- ²⁵ Кентій А.В. *УПА у 1942–43 pp.* – К., 1999. – 285 с.
- ²⁶ Кентій А.В. *УПА у 1944–45 pp.* – К., 1999. – 218 с.
- ²⁷ Кентій А.В. *Нарис історії боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–56).* – К., 1999. – 110 с.
- ²⁸ *Нариси з історії дипломатії України / Галенко О.І., Камінський Є.Є., Кірсенко М.В. та ін. За ред. Смоля В.А.* – К., 2001. – 736 с.
- ²⁹ *Проблема ОУН–УПА. Попередня історична довідка / Відп. ред. докт. іст. наук., проф. С.Кульчицький.* – К., 2000. – 127 с.
- ³⁰ Ільюшин І. *ОУН–УПА і українське питання у роки Другої світової війни (в світлі польських документів).* – К., 2000. – 197 с.
- ³¹ Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. *Хто пожав бурю? Армія Крайова на Тернопіллі (1941–45).* – Тернопіль, 1996. – 176 с.
- ³² Левітас Ф. *Євреї в Україні в роки Другої світової війни.* – К., 1997. – 271 с.
- ³³ Русначенко А. *Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–80-х pp.* – К., 1999. – 324 с.
- ³⁴ Бутко С. *ОУН–УПА і українсько-російські відносини // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–50 pp.: Мат. всеукр. наук. конф., Київ, 25-26 серпня 1992 р.* – К., 1993. – С. 37–39.

- ³⁵ Бутко С.В. Проблеми міжнаціональних відносин у політиці ОУН–УПА // Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність: Мат. міжнар. наук. конф., Київ, 27-28 жовт. 1994 р. / Відп. ред. М. Коваль. – К., 1995. – С. 197–200.
- ³⁶ Рафальський О. Друга світова війна. Етнонаціональний аспект // Віче. – 2001. – № 7. – С. 131–140.
- ³⁷ Національні меншини України у ХХ столітті: Політико-правовий аспект / Курас І.Ф (гол.ред.), Войналович В.А., Левенець Ю.А., Панчук М.І. – К., 2000. – 356 с.
- ³⁸ Рафальський О. Національні меншини України у ХХ столітті: історіографічний нарис. – К., 2000. – 447 с.
- ³⁹ Без срока давности / Коллективная монография. Под. общей ред. Войцеховского А.А. и Ткаченко Г.С. – Харьков, 2001. – 424 с
- ⁴⁰ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.): Зб. док. – б/м., 1955. – 368 с.
- ⁴¹ УПА у світлі документів з боротьби за УССД (1942–1950 рр.): Зб. док. - б/м, 1957. – 248 с.
- ⁴² УГВР у світлі постанов Великого Збору та інших документів діяльності (1944–55 рр.): Зб. док. – б/м, 1956. – 355 с.
- ⁴³ Антибільшовицький блок народів: Зб. док. (1941–1956 рр.). – б/м, 1956. – 149 с.
- ⁴⁴ Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1977–2005.
- ⁴⁵ Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто, 1995–2005.
- ⁴⁶ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Докум. і мат.: У 2 т. / Упоряд. Т.Гунчак, Р.Сольчаник. – б/м, 1983. – Т. 2. – 429 с.
- ⁴⁷ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: В 2 кн. – К., 1994.
- ⁴⁸ Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К., 1996. – 496 с.
- ⁴⁹ Сергійчук В. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: Нові документи і матеріали. – К., 1998. – 944 с.
- ⁵⁰ Україна в Другій світовій війні. Збірник німецьких архівних матеріалів: У 3 т. / Зібрав і упоряд. В.Косик. – Львів, 1997.
- ⁵¹ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: В 2 ч. / Упоряд. І.О.Кресіна, О.В.Кресін, В.П.Ляхоцький, В.П.Панібудьласка. – К., 1997.

- ⁵² Національні відносини в Україні у XX столітті: Зб. док. і мат. / НАН України, Ін-т національних відносин і політології: Упоряд М.І.Панчук та ін. Редкол.: І.Ф. Курас та ін. – К., 1994. – 560 с.
- ⁵³ Бочковський О. Боротьба народів за національне визволення. – Подєбради, 1932. – 256 с.
- ⁵⁴ Бочковський О. Вступ до націології. – Мюнхен, 1991–92. – 338 с.
- ⁵⁵ Старосольський В. Теорія нації. – Нью-Йорк, 1966. – 143 с.
- ⁵⁶ Ребет Л. Теорія нації. – 2-е вид., репр. – Львів, 1997. – 192 с.
- ⁵⁷ Міхновський М. Самостійна Україна // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К., 2000. – С. 147–158.
- ⁵⁸ Донцов Д. Націоналізм. – 3-е вид. – Лондон, Торонто, б/р. – 363 с.
- ⁵⁹ Сціборський М. Націократія. – Париж, 1935. – 296 с.
- ⁶⁰ Ніцкевич М. До основних питань націоналізму. – Париж, 1936. – 56 с.
- ⁶¹ Мирон Д. (Максим Орлик) Ідея і чин України. – б/м, 1941. – 129 с.
- ⁶² Бандера С. Перспективи української революції. – 2-е вид., репр. – Дрогобич, 1998. – 640 с.
- ⁶³ Оршан Я. Доба націоналізму. – Париж, 1938. – 35 с.
- ⁶⁴ Дяків О. Наше ставлення до російського народу // В його ж: Ідея і чин: Зб. творів. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1968. – С. 153–167.
- ⁶⁵ Мудрий В. (Борович Я.В.) Україна і Польща // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996 – Т. 24. – С. 190–196.
- ⁶⁶ Федун П. (П.Полтава) Наше вчення про національну державу // Український націоналіст “Іди за мною”: Зб. Ідеологічних матеріалів. – б/м, 1995. – С. 77–79.
- ⁶⁷ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху: Спогади – К., 1996. – 276 с.
- ⁶⁸ За Україну, за її волю (Спогади) / Роман Петренко (“Юрко”, “Омелько”) // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1997 – Т. 27. – 278 с.
- ⁶⁹ Скорупський М. Спогади: Збірник. – К., 1992. – 351 с.
- ⁷⁰ Спогади командира відділу особливого призначення УПА–Схід Кость Гіммельрайха (“Шелест”, “Кий”) // Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1987. – Т. 15. – 270 с.

ФОРМУВАННЯ ЗАСАД ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ОУН(Б) і УПА

Ідейно-теоретичні основи етнонаціональної політики

Початок ХХ століття породив серед українців безліч мрій, планів, починань, а поразка української визвольної боротьби 1917–20-х років спричинила зневіру та апатію. Криза віри в перемогу призвела до поширення ідеї безперспективності продовження визвольної боротьби, оскільки сили держав, що захопили українські землі, набагато перевищували український визвольний потенціал, крім того, міжнародні обставини були не на користь українському визвольному руху.

За такої ситуації провідні українські діячі, які не полишили ідеї боротьби за незалежність України, розпочали аналіз причин поразки та розробку концепцій продовження боротьби в нових умовах. Першими, хто почав творити нові українські визвольні структури, були старшини і вояки української армії. Вони в час загального приречення організаційно зорганізувалися та стали нарощувати необхідні сили. Зокрема, вже у липні 1920 р. у Празі створюється Українська військова організація (УВО) на чолі з колишнім командиром січових стрільців полковником Є. Коновальцем. На установчому засіданні УВО полковник Є. Коновалець “звернув увагу на конечність реалістичного розгляду ситуації, яка вимагає, щоб не лиш брати до уваги можливість, але приготувлятися до затяжного періоду боротьби на українських землях під польською і московською окупаціями”¹.

Мережа УВО швидко поширилася на українських землях. З розгортанням спротиву окупації, викристалізовувалися ідеологічні основи УВО, що передбачали витворення усвідомлення того, за що має відбуватися боротьба. Створення

такого виразного ідеологічно-політичне обличчя було для УВО, як для будь-якої іншої організації революційного руху опору, необхідністю, щоб змогти підняти маси до боротьби.

На формування ідеології УВО, а згодом її спадкоємниці – Організації українських націоналістів (ОУН) та на створення нової концепції визволення в нових умовах великий вплив зробила теоретична діяльність відомого громадського діяча Д.Донцова. Творчість Д.Донцова піднімала тогочасні злободенні проблеми існування української нації з її клубком причин поразки, депресії і пошуком шляху до ренесансу. Його міркування знайшли схвалення і підтримку серед молоді, захоплення його поглядами було масовим. Дослідник постаті Д.Донцова М.Сосновський вказує на поділ історії українського націоналізму на два етапи: “Початковий етап українського націоналізму, пов’язаний з постаттю Миколи Міхновського, та другий етап, після Першої світової війни, – із постаттю Дмитра Донцова”². Тому розроблювані і проповідувані Д.Донцовом ідеї націоналізму стали основою ідеології УВО та інших українських організацій, що згодом об’єдналися в ОУН. Водночас потрібно зауважити, що не весь ідейний арсенал Д.Донцова знайшов відображення в ідеології ОУН.

Д.Донцов вважав лише ідеї українського націоналізму дієвими для тогочасного розвитку українського визвольного руху. За допомогою українського націоналізму він “прагнув вирвати нашу національну ідею з хаосу, в якому вона грозить згинутися, очистити її від сміття й болота, дати їй яскравий виразний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гуртувалася б ціла нація”³. Тому набутком українського суспільства мав стати націоналізм як своєрідний засіб мобілізації нації.

З цих причин Д.Донцов почав розробляти ідеологію українського націоналізму на новому етапі існування української нації. Своє осмислення націоналізму він ґрунтував на ідеях попередніх теоретиків українського націоналізму, на українських визвольних ідеях, зокрема ідеях Т.Шевченка, М.Міхновського. Ці особи безпосередньо спричинилися до

політичного відродження української нації. Т.Шевченко у поетичній формі висловив основні ідеї необхідності визволення України. Розвиваючи їх, М.Міхновський сформував політичні основи українського націоналізму. Д.Донцов, взявши гасло Т.Шевченка “в своїй хаті своя правда й сила, й воля” і М.Міхновського “одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі”, розвинув ідеологію українського націоналізму на рівні філософського його осмислення.

Для усвідомлення особливостей і умов формування засад етнонаціональної політики ОУН(б) і УПА необхідно розкрити характерні риси українського націоналізму та його ідеології. Тому звернемося до розгляду причин виникнення та ідейних основ українського націоналізму.

Поширення ідей націоналізму в 1920-х роках багато дослідників пов’язують з подіями, що мали місце в перші два десятиліття ХХ ст., особливо з подіями Української революції 1917–20-х років. Зокрема, в Енциклопедії українознавства так подані причини його утворення: “виникнення націоналізму було реакцією в українській духовності на події після Першої світової війни та визвольних змагань. Український націоналізм виник у 1920-х рр., спершу як духовний фермент молодого покоління, як протест на упадок державності та шукання нових доріг у повоєнній дійсності”⁴. Тобто націоналізм став для нового покоління українців рятівною ідеологією-дороговказом, що мала допомогти здобути незалежність Україні. У середовищі того покоління зросло розуміння слів М.Міхновського, що причиною поневоленого становища нації є “брак націоналізму” (тобто національної свідомості, самоповаги, власної гідності, гордості тощо) в українському суспільстві⁵.

До популярності українського націоналізму серед молоді спричинилася також боротьба з проявами комунізму в українському середовищі. Націоналізм був антитезою комунізму, а тому свої дії спрямовував на побороення останнього, чим і приваблював молоде покоління, яке прагнуло боротися з

виразниками політичного руху, що поневолив значну частину України.

На поширення націоналізму в Україні значний вплив мали загальносвітові події. Це криза демократично-парламентського устрою, неформленість міжнародного арбітра – Ліги Націй, загальна економічна депресія, загроза з боку мілітаризованих країн - Радянського Союзу та Німеччини, поширення і зміцнення авторитаризму і тоталітаризму тощо. Все це вело до розгубленості, невпевненості в майбутньому. Відтак існувала загальна тенденція до захисту власних національних інтересів, навіть за рахунок інших народів.

Характеризуючи тодішню ситуацію і націоналізм, І.Берлін уже в наш час робить висновок: “Проте нема, гадаю, перебільшення в думці, що кожен політичний рух (принаймні поза західним світом), що не пристав до спілки з національними почуттями, був приречений на невдачу”⁶.

Український націоналізм як ідеологія і рух у 1920-х роках викристалізувався і діяв переважно в Західній Україні, але він у своїх цілях не локалізувався окремими українськими територіями, а вбирав у себе українські соборницькі інтереси. Крім того, він не обмежувався якимось одним класом суспільства, а прагнув охопити все українське суспільство. Зокрема, Д.Донцов у своїй книзі “Підстави нашої політики” зазначав, що здобути перемогу можна лише шляхом національної єдності, спільного національного почуття. “Націоналізм, – писав Д.Донцов, – це бунт проти особистого й гуртового егоїзму. Бунт проти ідеології, яка ставить інтереси класи над нацією, національні меншини над автохтонами, інтереси робітничих синдикатів, об’єднуючих два чи три мільйони, над інтересами сорока чи п’ятдесяти мільйонної нації, навіть над інтересами держави. Націоналізм – це бунт проти ідеології затомізування, розпорошення суспільності; бунт в ім’я старих і вічних правд – праці, дисципліни, права, культу предків, власної крові і власної землі та її традицій, церкви, бунт в ім’я засади організації проти засади

дезорганізації... як такий націоналістичний рух річ природна, має багато спільних рис в Фінляндії і в Україні, в Бельгії і в Італії, в Мадярщині й у Німеччині, в Іспанії, у Франції і в Австрії... Але це не рух інтернаціоналістичний. Навпаки, – його метою є скріплення нації проти всяких інтернаціональних галапасницьких ідей... які хочуть знищити і суверенність націй, і ідею патріотизму”⁷.

Термін „націоналізм” був запроваджений в політичну літературу в ХІХ ст., однак націоналізм є явищем, нерозривно зв’язаним з існуванням народів. У різних століттях націоналізм різних народів висував певні найактуальніші гасла для свого часу (наприклад, оборони віри, демократії, династії тощо), через те різні періоди історичної дії націоналізму носять назви тогочасного ідеологічного гасла, під яким йшла боротьба за фактичні інтереси народів. Тож ідеолог українського націоналізму С.Ленкавський вказував, що „націоналізм – це волюве направлення політичних бажань народу по лінії його практичних життєвих інтересів”⁸.

Одним з основних завдань націоналізму, українського зокрема, є, як твердив Ю.Вассиян, підготовка та здійснення програми українського національного визволення і утворення власної національної держави⁹. Український націоналізм багато хто з дослідників називає “інтегральним націоналізмом”, хоча це, мабуть, не досить правильно. У працях теоретиків українського націоналізму, зокрема Ю.Вассияна, таке формулювання зустрічається, але в розумінні руху, що охоплює своїм впливом всю націю. “Націоналізм є, власне, шляхом, – як пише Ю.Вассиян, – поборення в собі духу партійності, класовості, становості. Головним предметом його прямування, є зсуцільнювання різного при помочі доповнення й синтезу, а не спрощення його шляхом виключення і негації. З огляду на це можна б назвати його інтегральним націоналізмом”¹⁰. У цьому значенні він не проповідує звеличення своєї і применшення іншої нації, він не робить із нації “ідола”, якому потрібно вклонятися, він не є “бунтом проти розуму” тощо.

Відомий американський дослідник Д.Армстронг, прирівнюючи український націоналізм до інтегрального націоналізму, визначає його характерні особливості, які виходять за межі загальноприйнятої класифікації. Він пише, що рух, відомий в американській науці як “інтегральний націоналізм”, постав у Західній Європі набагато раніше, ніж комунізм (наприкінці ХІХ ст.) набув хоч якогось реального політичного значення. Цей термін був запропонований у вжиток у Франції Шарлем Мурро – одним із прихильників крайнього націоналізму. Інтегральний націоналізм не здобув великої підтримки ні у Франції, ні в інших країнах Західної Європи, але його різновиди стали панівною силою “незадоволених” країн Центральної та Південної Європи у 1920-х роках. Він був елементом, який підготував ідеологічну платформу для фашизму Муссоліні і для німецького нацизму. Його вплив також був відчутний у крайніх націоналістичних партіях Польщі, Угорщини, Румунії й Югославії. З цієї причини інтегральний націоналізм, за визначенням Д.Армстронга, швидше є рухом окремих націй, ніж універсальною ідеологією, і його прихильники відкидають систематичні раціональні програми, тому важливо точно визначити його природу.

“Проте, – на думку Д.Армстронга, – впадають в око такі спільні риси: 1. Віра у націю як найвищу цінність, якій повинні підпорядковуватися всі інші; 2. дотримання містичної ідеї солідарності всіх індивідів, які складають націю, яка, як правило, полягає у припущенні, що біологічні риси і незворотні наслідки історичного розвитку згуртували їх в одне органічне ціле; 3. підпорядкування раціональної аналітичної думки “інтуїтивно правильним” емоціям; 4. вираження “національної волі” через сильного лідера і групу націоналістичних ентузіастів, зорганізованих в одну партію; 5. прославлення дії, війни і насильства як вищого прояву біологічної життєздатності нації”¹¹.

Д.Армстронг відзначав ідеї, що вирізнили український націоналізм серед загальної картини інтегрального націоналізму:

“1. Ставка на силу в ідеології чітко виражалася у запереченні можливості підтримувати відкриту опозицію до панівної групи та у пропаганді тероризму; 2. Через те що держави, яку можна було б вважати опорою “національної ідеї” не існувало, обов’язковим було дотримання абсолютної “чистоти” національної мови і культури; 3. Відсутність традицій держави, яка б через свої інституції і легальні структури підтримувала національні прагнення, а також опозиції до існуючих держав, провадили до культу “нелегальності” як такої; 4. У тісному зв’язку із двома попередніми пунктами істотний ірраціоналізм ідеології виражався надзвичайно романтично, але це незіпсованим українцям здавалося більш щирим, ніж цинічне відкидання здорового глузду німцями й італійцями; 5. Невдача намагань старшого покоління, його тенденція до компромісу з польськими “окупантами” збільшували природну схильність інтегрального націоналізму покладатися на молодь і відкидати поміркованість старших”¹².

Науково некоректним вважає Г.Касьянов поєднувати різні націоналізми з різними особливостями під однією парасолькою. Використовувати поняття типу “фашизм”, “нацизм” та “інтегральний націоналізм”, які є притаманними для Італії, Німеччини та Франції, щодо українського націоналізму не допустимо, бо вони не будуть відображати суть явища¹³.

Самобутність українського націоналізму і ідеології ОУН проявляється в сприянні розвитку активної, свідомої та всебічно розвиненою особистості – основи національної спільноти, сповідування християнських принципів, відстоювання створення світового політичного устрою оснований на національних засадах. Тож слушним є твердження, що ідеологія ОУН не підпадає, під визначення інтегрального націоналізму.

Досить часто в працях дослідників націоналізму можна знайти слова про крайній радикалізм, антидемократизм, антигуманізм, антисемітизм тощо українського націоналізму без належного вивчення останнього і при недостатній

аргументації поданих визначень. За допомогою таких штампів не можна витворити об'єктивної картини змісту такого явища, як український націоналізм, навпаки, відбувається його викривлення. Крім того, при характеристиці українського націоналізму 1920-х чи 1930 – 40-х років потрібно дивитися крізь призму тодішніх світових подій, а не на основі сьогоденних реалій.

Ідеологія українського націоналізму і сам націоналістичний рух були безпосередньо детерміновані тогочасними подіями. До того ж український націоналізм формувався в межовій добі, коли європейській нації було відмовлено в праві на існування, коли вона була розділена між кількома сусідніми державами та “забута” демократичним світом. Потрібно враховувати ще й те, що в світі відбувалося посилення тоталітарних ідеологій, загарбницьких планів та йшла підготовка до чергової світової війни.

Тож під впливом загальносвітової підготовки до нових випробувань, краху демократичних і ліберальних ідей ідея мобілізації поневоленої й розділеної української нації до реваншу, була на часі. І саме Д.Донцов увібрив цю пануючу атмосферу, видав нову революційну ідеологію, що відкидала всі заперечення права українцям мати власну національну державу і вказувала шлях до її досягнення. Це була ідеологія чинного націоналізму, основана на вірі, волі до перемоги, ірраціоналізмі, плеканні національної свідомості, волонтаризмі та традиціоналізмі.

Зазначені ідеї стали ідеологемами УВО та інших значних українських націоналістичних організацій, зокрема Союзу української націоналістичної молоді, Групи української націоналістичної молоді, Організації вищих класів українських гімназій та інших. В основу своєї діяльності поклала ідеологію українського націоналізму і створена в 1929 р. шляхом об'єднання різноманітних українських націоналістичних організацій Організація українських націоналістів.

Стратегічною метою ОУН було визначено вибороти Українську Самостійну Соборну Державу (УССД), “не признаючи усіх тих міжнародних актів, умов та установ, що стан українського національно-державного розірвання створили та закріпили, одночасно виступаючи проти, – всіх тих сил, своїх і чужих, які цьому становищу українських націоналістів активно чи пасивно протиставляться”. Одночасно ОУН заявила, що вестиме соборницьку політику щодо створення Української держави, “змагаючись до опанування української національної дійсності на всіх українських землях”¹⁴.

Щоб здобути незалежність України, Організація розгорнула поборолення ворогів, які виступали проти самовизначення українського народу, усіма можливими засобами. Сюди входило: проведення мітингів, маніфестацій, святкування визначних дат національної історії, виступи у пресі, а також здійснення політичного терору за допомогою вбивств, силового тиску на антиукраїнських діячів та експропріаційних актів. У цій критичній ситуації такі дії ОУН були вимушеними, оскільки українці були полишені на свої власні сили, “забуті цивілізованим світом”, віддані на знищення. Тому європейська нація для того, щоб добитися права на власне виживання, змушена була заставити інших поважати себе і своє право. Але треба враховувати, що ця боротьба ОУН мала і власні межі. Як пише автор ґрунтовної монографії про Д.Донцова С.Квіт, “метою боротьби є не помста, а створення іншої ситуації. Без органічного відчуття справедливості революційна практика ОУН не мала б жодного успіху... Проблема полягала в ставленні до подій. Якщо поляки, мадяри, німці, росіяни, кожен у свій час, трактували сприятливу для себе ситуацію на окупованих українських землях як мирну, то націоналісти ніколи не припиняли бойових дій – вони перебували у стані війни за власну державу, за майбутнє свого народу”¹⁵. Тобто основана на християнській доктрині діяльність ОУН спрямовувалася на здобуття незалежності Україні. Будучи

організацією поневоленого народу, ОУН була змушена діяти саме такими методами, ведучи боротьбу за виживання нації як спільноти.

Розуміння тодішньої ситуації виявляє дослідник теорії нації та націоналізму – В.Лісовий, вказуючи, що “націоналізм Донцова виправданий з огляду на тогочасну ситуацію, в якій посилення на справедливість і міжнародний порядок були хіба що виявом наївності”¹⁶. Через вираження потреб тогочасної ситуації український націоналізм як ідеологія і рух здобув собі численних прихильників, особливо серед молоді. Тому “націоналізм, – пише І.Лисяк-Рудницький, – як політичний рух упродовж 1929–39 рр., від створення ОУН до початку Другої світової війни, виріс на найбільш динамічну політичну силу”¹⁷. Це ж стверджує Д.Армстронг, вказуючи, що протягом 1920-х років Українська військова організація та Союз української націоналістичної молоді (організації, що створили ОУН) поступово завоювали майже всі політично активні верстви Західної України, крім тих, що були прихильниками поміркованих ліберальних партій¹⁸.

Задля здобуття масової підтримки власної спільноти, в цих важких обставинах існування української нації, Д.Донцов найперше здійснив оцінку причин поразки української революції та піддав ревізії тодішні суспільно-політичні пріоритети. Він заявив, що причиною поразки української революції 1917–20 рр. стала відсутність у тодішніх лідерів України розуміння власної національної ідеї, невироблення ними національної державної ідеології. Ось чому в ці буремні роки формування нашої державності український загальний був дезорганізований та ідейно роз’єднаний, без бачення спільної національної перспективи. Не домінувала серед українських мас Франкова теза, що “все, що йде поза рамки нації, – це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді прикрити свої змагання за панування однієї нації над іншою, або хворобливий сентименталізм фантастів, які раді широкими вселенськими фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації. Може бути, що колись надійде пора консолідування вільних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних

цілей. Але це може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та поневолення відійдуть у сферу історичних споминів”¹⁹.

Відтак в основу ідеології українського націоналізму і націоналістичного світогляду було покладено ідею служіння нації, реалізації українських національних інтересів – передусім здобути незалежність Україні. “Українська нація, – як вказувалося в постанові першого Великого Збору ОУН, – це вихідне положення кожної чинності та метове назначення кожного прямування українського націоналізму. Органічна зв’язаність націоналізму з нацією є фактом природного порядку і на ньому основане ціле розуміння істоти нації”. Отже, стверджувалося, що “український націоналізм є духовний і політичний рух нації, що зродився з внутрішньої природи Української Нації”²⁰ під час її боротьби за самовизначення і державне буття.

Нація була взята за основу націоналістичної ідеології через факт існування її як найвищого типу розвитку людської спільноти, що найповніше почав розвиватися у ХХ ст.²¹. Саме це століття стало часом націй, коли національний фактор почав відігравати важливу роль, об’єднавши різні групи одного етносу в спільній праці задля примноження сили і величі своєї національної спільноти і держави.

Для націоналізму взагалі і для українського зокрема незмінною константою є прагнення до вільного національно самовираження у певній політичній організації – незалежній державі. Тому вже в постанові першого Великого Збору ОУН проголошувалось створення суверенної держави, як необхідної умови забезпечення українській нації рівноправної участі у світовому співтоваристві. Без витворення такого політичного організму нація приречена не творити історію, тільки її менше чи більше активно переживати²².

Щоб досягти поставленої мети, згідно з постулатами українського націоналізму, нація повинна мати витворену національну свідомість, національну волю та національну

ідею. Важливість цих компонентів у бутті нації підкреслюють дослідники теорії нації, зокрема О.Бочковський, який зазначав: “Свідомість є істотною й головною ознакою нації. Завдяки їй етнічна сировина викристалізовується в модерний національний колектив. Чим ширше й глибше поширена ця свідомість, тим краще є скристалізованим національний колектив, тим більший той або інший нарід наближається до поняття сучасної нації”²³. Національна (ірраціональна) воля, на думку В.Старосольського, є основою нації. Лише суб’єктивний чинник – воля бути нацією, усвідомлювати себе окремою нацією є свідченням її існування і національної належності²⁴. Подібне значення відіграє й ідея, що за свідченням того ж В.Старосольського відрізняє націю від етносу, адже останній ґрунтується на кровній спорідненості²⁵. Ідея або колективний ідеал згідно з Д.Донцовим, є “передавання з покоління на покоління поглядів на світове завдання нації та її ролі між іншими народами; поглядів, які є загальним добром нації, якими вона живе, і з утратою яких вона гине”²⁶.

Тому в ідеології українського націоналізму того часу з-поміж основних пріоритетів було визначено: плекати волю до перемоги, віру у власні сили, будити національну свідомість українців, та через ірраціональні ідеї, бо “ідея, що стала буттям, і буття, що породило ідею, це два основні полюси явища нації”²⁷, наближати час визволення України.

Щоб зорганізувати українську національну волю до наступу, зміцнити свідомість нації на основі власного національного бачення минулого, сьогодення і майбутнього, потрібно було на думку ідеологів націоналізму витворити національну еліту (провід нації). За Донцовим – це люди, здатні до вирішення передусім трьох справ: формування інтересів нації, їх відстоювання та організація цілої нації під гаслами цих інтересів. Тобто це мала бути ініціативна меншість, що виступала б “двигуном” нації на шляху до її незалежності. У тодішній період цю роль на себе перебрала ОУН як найбільш активна і численна визвольна структура.

Наголошуючи, що нація стоїть над особою і що особистість може проявитися у відношенні до національної спільноти й у спільноті, діячі ОУН виступали за примат збереження індивідуального почину. Виступали за всебічний, гармонійний розвиток особистості, не обмеженого певними суспільними стандартами, що дозволило б національній спільноті мати стабільний політичний та соціально-економічний розвиток.

У тодішній націоналістичній ідеології інтерпретується значення етичності і неетичності. Етичним ставало все, що сприяло виживанню нації і створенню Української держави, а неетичним – все, що тому перешкоджало. Це твердження було сформовано у фатальний для України час. Даючи характеристику цього постулату, сформованого Д.Донцовим, С.Квіт стверджує: “Ми не можемо відмовити йому в рації з огляду хоча б на пізніший голодомор. Втрати, які несе народ не на полі бою, не за власну свободу і державу, є марними”²⁸.

Витворення цілісної націоналістичної ідеології, що, по-перше мала чітко окреслену мету на перспективу; по-друге, вбирала в себе тодішнє прагнення українського народу жити незалежним життям; по-третє, зверталася до народу зрозумілою мовою і, по-четверте, була тією системою поглядів, що потребував тодішній “межовий” період, вплинуло на формування в Західній Україні атмосфери реваншу, національного пробудження та готовності до наступних світових подій.

Під час розробки основних засад українського націоналізму, значну увагу надавалась виробленню шляхів і принципів реалізації його стратегічної мети – здобуття Української самостійної соборної держави. Оскільки українська нація була поневолена і розділена різними державами, умовою її визволення стало збалансоване використання трьох чинників. Це: активізація і зміцнення власних сил українського народу, налагодження союзницьких відносин з іншими народами і країнами, а також використання принагідної міжнародної ситуації.

3-поміж них найвагомішим був визначений перший чинник, зміцненню якого надавалося особливого значення. “Під власними силами, – як стверджував ідеолог націоналістичного руху О.Дяків, – ми розуміємо національно високосвідомий і політично високовироблений, готовий до найбільших жертв народ”, який здатний боротися за свою незалежність, адже “тільки той народ здобував визволення, який за нього боровся”²⁹.

Про вагомість організації власних сил українського народу твердив ще на початку 1900-х років М.Міхновський, вказуючи, що “народ має право жити тільки тоді, коли він має силу жити”. Надалі цю ідею відстоювали його послідовники, які розробляли концептуальні основи українського націоналізму. Так, потребу першочергової розбудови власних організованих сил українського народу обстоювали Д.Донцов, Д.Мирон, М.Сціборський та інші³⁰.

Теоретики українського націоналізму зазначали, що українське питання, яке постало на початку ХХ ст., було ще в 1920–30-х роках мало знаним у світі, а тому мало хто брав до уваги український фактор у різноманітних міжнародних розрахунках. Щоб звернути на нього увагу суб’єктів світової політики, потрібно було, на їхню думку, творити українську організовану визвольну силу.

Власне, без віри у свої сили, без їх організації і зміцнення, без ведення рішучої боротьби за визволення своєї країни, жоден у світі народ не здобув свободи. Як твердив на початку 1920-х років відновник польської державності Й.Пілсудський, “щоб не було більше жертв, треба щоб їх було ще трохи. Жертви доцільні, є конечністю боротьби й умовою перемоги. Кожне наше покоління своєю кров’ю мусить пригадати, що Польща живе й що ніколи не погодиться з ярмом. Хоч би найглибше, хоч би повстанським блефом без виглядів на успіх, але мусимо пригадати Європі, що ми є”.

Водночас українські націоналісти, зокрема діячі ОУН, розуміли, що держава таких розмірів і такого значення, як

Україна, може постати лише в особливих міжнародних обставинах. З огляду на це ОУН також брала до уваги два інші чинники: прихильне ставлення зовнішніх сил та сприятливу міжнародну ситуацію. Ці два чинники вважалися допоміжними, однак важливими факторами в боротьбі поневоленого народу за незалежність. Адже умови союзницьких зобов'язань, самі союзники та ефективність використання сприятливої ситуації залежать від сили певного народу.

Лідер українського національно-визвольного руху С.Бандера у післявоєнний період зауважував: “Ці чинники змінні, нестійкі і вони можуть відігравати тільки допоміжну, переходову, а не вирішальну роль... Надання стороннім силам і кон'юнктурі вирішального значення в справі визволення приводить до її заламання... гальмує розвиток і мобілізацію власних визвольницьких сил народу і притуплює дух боротьби. Зовнішні чинники керуються своїми власними цілями та інтересами, а нашу справу, визвольні цілі і боротьбу України в практичному плані, розглядають під кутом власних інтересів, як об'єкт, більш-менш придатний у здійсненні власних планів”³¹.

Таким чином, ОУН на шляху до досягнення своєї стратегічної мети – УССД, до, під час і після Другої світової війни, незважаючи на зміну політичних умов та союзників, не змінювала визначених принципів політичної діяльності.

В процесі витворення цілісної ідеології ОУН, формувалися й ідейні засади її етнонаціональної діяльності. Вони утворювалися на основі українського етнічного самосприйняття й сформованого в українській нації досвіду міжетнічного спілкування.

Етнонаціональна проблематика в процесі становлення і зміцнення ОУН посіла значне місце в її теоретичних напрацюваннях, стала невід'ємним компонентом визвольної концепції ОУН. Етнонаціональна політика формувалася у відповідності з потребами боротьби за створення єдиної, нероздільної і вільної Української держави та забезпечення їй

“відповідного місця серед інших державних народів світу”. Етнонаціональна політична діяльність ОУН враховувала питання, що стосувалися національних меншин та інших народів і держав. Відтак ОУН намагалася налагодити співпрацю з представниками різних поневолених народів, щоб узгодити визвольні дії, а також, як дієва визвольна структура української нації прагнула встановити нормальні відносини з іншими етносами та націями.

Позиція ОУН щодо іноетнічного населення була такою: в Україні можуть проживати представники всіх етносів, які мають таке бажання. Єдина важлива вимога до них – показати свою лояльність до державоутворюючого етносу і українського визвольного руху, а згодом – до Української держави. “До національних меншин, – як писав один з діячів ОУН Д.Мирон, – в Україні український націоналізм поставиться так, як вони поставляться до визвольних змагань українського народу”³².

ОУН закликала всі національні меншини до співпраці і участі в українській визвольній боротьбі, що і для них мала принести позитивні результати. На цьому наголошувалося в працях членів ОУН, в офіційних документах організації. “В нашому політичному ладі, – зазначав член ОУН Олег Рись, – кожен нарід буде вповні самоорганізуватися так, як це буде відповідати його потребам, його стилеві життя, його традиціям”³³. Тобто стверджувалося, що в майбутній Українській національній державі всі етноси будуть мати рівні права. ОУН проголошувала боротьбу “за рівність усіх громадян України незалежно від їх національності в державних і громадських правах та обов’язках, за рівне право на працю, заробіток і відпочинок”³⁴.

Із народами інших країн ОУН також намагалася конструювати відносини, які ґрунтувалися на засадах рівності, толерантності і співпраці. Організація прагнула досягти порозуміння і мирного співжиття української нації з усіма її сусідами, взаємного визнання права на власні держави на етнографічних землях кожного народу³⁵. Це дозволило б

забезпечити мир і стабільність у світі, сприяло б процвітанню як відновленої Української держави, так і всіх інших держав. Поряд з тим, проголошення добросусідської політики щодо інших народів позитивно впливало на налагодження контактів з іншими поневоленими й державними народами з метою розширення співпраці і отримання допомоги. Така співпраця здійснювалась на основі проголошеного ОУН гасла: “Свобода народам і людині”.

Етнонаціональна концепція ОУН розроблялася протягом 1920 – 40-х рр. Ті, питання, які раніше не брались до уваги або були висвітлені недостатньо, зокрема, щодо ставлення до поляків і росіян як до спільнот, поглиблено доопрацьовувались теоретиками українського націоналізму в 1940 роках. Тобто на кінець 1940-х рр. ОУН(б) витворила цілісну етнонаціональну концепцію, що ґрунтувалась на ідеях гуманізму і демократії. Так, український науковець Г.Дичковська зазначає: “Ідеологія визвольного руху того часу не містила в собі ознак вищості української нації, ненависті чи приниження вартості будь-якої іншої нації”³⁶. Схвально оцінює етнонаціональну політику ОУН(б) і російський історик М.Семиряга, зазначаючи, що “...національна політика ОУН в мене також не викликає несприйняття”³⁷.

У 1920 – 1940-х рр. частина членів ОУН висловлювала дещо критичне ставлення до польського, російського і єврейського народів. Ці спільноти трактувалися як такі, що негативно налаштовані до українського народу і вороже ставляться до ідеї утворення Української держави. Наприклад, член ОУН В.Мартинець виступав проти євреїв, він вважав, що їх потрібно поборювати як ворогів та намагатися ізольовати або виселити з України, щоб у майбутній Українській державі вони не чинили деструкції³⁸.

Така позиція деяких членів ОУН стосовно цих народів пояснювалась тим, що останні ніколи не висловлювали прихильності до ідеї незалежності України. Так, зокрема, відновлена у 1918 році Польська держава розпочала війну

проти Української республіки і захопила частину її території, на якій впродовж 1920 – 30-х рр. проводила антиукраїнську політику. Польська громадськість проти такого ставлення до українців не виступала, навіть навпаки, сприяла колонізаторським діям своєї влади. Радянський Союз діячі ОУН вважали наступником Російської імперії, бо ж роль російського народу як поневолювача інших народів не змінилася. Що ж до єврейського народу, то він в своїй основній масі у 1917 – 21-х рр. на території Української Народної Республіки підтримав більшовиків, а на території Західноукраїнської Народної Республіки проголосив собі право екстериторіальності (хоча були випадки співпраці євреїв з українською владою)³⁹. Тобто цей етнос своєю пасивною позицією сприяв діям ворогів українського народу. Отже, ставлення до євреїв, поляків і росіян з боку ОУН зумовлювалося поведженням цих етносів щодо українців, а також ґрунтувалося на принципі колективної відповідальності цілого народу за дії окремих його представників.

І.Лисяк-Рудницький, розмірковуючи над цією проблемою, зазначав: “Український націоналізм був протиросійський і притипольський не в сенсі ворожості до російського і польського народів, але тільки в сенсі природної й законної ворожнечі до російського і польського володіння над Україною. Українські націоналісти не мали претензій до територій, що не були заселені українцями. Але, обстоюючи самобутність власної країни, вони неминуче мусили бути противниками Росії і Польщі, які панували над нею. Так само природною й законною була ворожість українського націоналізму до чужих колонізаторських елементів на Україні”⁴⁰. Тобто ставлення українського націоналістичного руху до окупантів було цілком природним. Як природно й те, що окремі учасники цього руху мали власні погляди на вказану проблему.

Однак на таких позиціях стояло не все членство, не було вони зафіксовані в постановках Великих Зборів і Конференцій ОУН, а згодом ОУН(б). Поступово, з викристалізуванням

етнонаціональної концепції, зазначені погляди витіснялися і піддавалися справедливій критиці. Ця тенденція чітко простежується в статті О.Логуша “За правильний підхід”, надрукованій в офіціозі ОУН(б) “Ідея і чин” на початку 1943 р. Там вказується, що таке ставлення спричинила поразка української революції 1917 – 20-х рр. і надмірне захоплення її провідників ідеями пацифізму і космополітизму. Отже, щоб в майбутньому здобути перемогу, на думку деяких діячів українського визвольного руху, надалі потрібно було діяти згідно із засадами імперіалізму і шовінізму⁴¹. Факт дотримання таких поглядів деякими членами ОУН О.Логуш пов’язував з повільним оформленням етнонаціональної концепції ОУН. Ця ситуація зумовлювалася недостатністю усвідомлення потреби приєднання іноетнічних сил до власного визвольного руху. Повинен був минути якийсь час, поки погляди на це питання чітко оформились, став домінувати політичний глузд, почали ліквідуватися прояви чужих впливів.

Етнонаціональна концепція ОУН(б) зазнавала змін і доповнень безпосередньо під впливом тих умов і обставин, що склалися в ході боротьби. На поглиблення цієї концепції вплинула й нова ситуація, що витворилася з початком Другої світової війни. Зокрема, розгортаючи активну діяльність на території Східної України, ОУН(б) вилучила зі свого пропагандистського арсеналу гасло “Україна для українців”. Тут були враховані складні обставини, що склалася внаслідок комуністичних диверсій: українські ідеї сприймалися як людиноненависницькі. Тоді ж посилилася робота з практичної реалізації теоретичних засад етнонаціональної політики – і щодо іноетнічних мешканців України, і щодо представників інших народів, які перебували на території України тимчасово.

У процесі діяльності ОУН(б) на східноукраїнських землях під час німецько-радянської війни ґрунтовніше було розроблено питання ставлення Організації до російського народу. На цих теренах ОУН(б) безпосередньо зіштовхнулася з потужними російськими імперіалістичними впливами, а

відтак змушена була випрацювати чітку стратегію. Один з дослідників української політичної думки 1940 – 50-х рр. П.Потічний зазначає: “Справі росіянам українське підпілля приділяло найбільше уваги в своїх публікаціях”⁴².

Готуючись до ймовірної німецько-радянської війни, ОУН(б) розробила нові теоретичні засади, на яких мала ґрунтуватися її діяльність. Програма майбутніх дій ОУН(б) була висвітлена в офіційних документах: Маніфесті ОУН(б) (грудень 1940 р.) та постановах Другого Великого Збору ОУН(б) (квітень 1941 р.).

У цих документах Організація проголосила необхідність боротьби проти існуючої у світі політичної ситуації, за якої позбавляються можливості вільного розвитку вартісні життєздатні народи. Водночас наголошувалося, що основною силою, котра чинить утиски, є СРСР. Тож ОУН(б) проголосила курс на знищення цієї видозміненої московської імперії та відновлення самостійності поневолених радянським тоталітаризмом народів. Тим самим планувалося завдати смертельного удару по системі насильства і закласти підвалини нового світопорядку, побудованого перш за все на рівності націй.

Закликаючи до боротьби з новітньою формою російського імперіалізму, ОУН(б) в тих документах ще не проводила чіткої межі між російським народом і російським імперіалізмом. Так, у постановах Другого Великого Збору ОУН(б) оголошувала війну російському імперіалізму і всім його видозміненим формам. Ці змагання в документах ОУН(б) загалом подавалися як боротьба проти Москви за Українську державу і державність інших поневолених Москвою народів⁴³.

Слід зазначити, що вже тоді ОУН(б) вбачала в російському народі якщо не свого союзника, то принаймні допоміжний чинник у боротьбі, який потрібно використати. У постановах Другого Великого Збору ОУН(б) вказувалося на необхідність ведення пропагандистської роботи серед росіян. Організація закликала їх до спільної боротьби проти комуністичного режиму, який призвів до втрати поневоленими радянським

тоталітаризмом народами, в тому числі російським, усіх прав і свобод. Тобто ОУН(б) починала розмежовувати російський народ і комуністичний режим, що був виразником ідей новітнього російського імперіалізму. Власне, окремо висловлювалося ставлення до народу й окремо до державного апарату.

Згодом етнонаціональна політика ОУН(б) щодо російського народу зазнала нових змін. Українсько-російські відносини розглядаються тепер у чотирьох аспектах: перший – ставлення до закорінених в Україні російських імперіалістичних впливів; другий – ставлення до російського імперіалізму, як політичного фактору; третій – ставлення до російського народу на його етнічних землях і четвертий – ставлення до російської меншини в Україні⁴⁴.

Боротьба з російським імперіалізмом залишалася для ОУН(б) однією з основних передумов визволення України та інших радянських республік. На середину 1940-х рр., ОУН(б) безпосередньо закликала росіян приєднуватися до цих змагань⁴⁵. У документах Організації наголошувалося, що російський народ зазнає репресій і утисків нарівні з іншими народами СРСР, а отже, він зацікавлений у ліквідації комуністичного режиму, незважаючи на те, що репресивний апарат СРСР складався переважно з осіб російської національності. Враховуючи антирадянські тенденції росіян ОУН(б) водночас розуміла, що російський народ у своїй основній масі поділяє імперіалістичні погляди й визнає комуністичний режим продовжувачем ідей Російської імперії. Так, О.Дяків зазначав, що “не ототожнюючи російський народ з російським імперіалізмом, ми не сміємо випускати (це – В.Д.) з уваги... Не врахувати цього, значить попадати в ілюзію... Не можна забувати, що коріння російського імперіалізму глибокі”⁴⁶.

Усвідомлюючи факт поширення цих ідей серед російського загалу, ОУН(б) вказувала, що кличі національно-визвольної боротьби ним сприйматися не будуть, а відтак потрібно поширювати гасла, що закликатимуть до протирежимної боротьби за політичну, економічну, соціальну

і особисту свободу тощо⁴⁷. ОУН(б) заявляла, що українці не хочуть воювати проти російського народу і прагнуть з ним жити в мирі й добросусідстві, виступаючи за побудову російської держави на етнографічній російській території⁴⁸. Водночас ОУН(б) наголошувала, що український визвольний рух буде поборювати тих представників російського народу, які виступають проти незалежності України й інших поневолених народів. Такі засади ОУН(б) не були суто теоретичними, вони реалізовувалися на практиці. Як зауважив дослідник Ю.Киричук, ОУН(б) не проводила політики нищення росіян за етнічною ознакою, навіть на кінцевому етапі німецької окупації України, коли наближався момент безпосереднього зіткнення ОУН(б) і УПА з Червоною армією⁴⁹.

Що ж до російської національної меншини в Україні, то їй гарантувалися такі ж самі права, що й іншим національним меншинам. Натомість, як зазначав Й.Позичанюк, російський народ мусів гарантувати українцям права на плекання рідної мови, культури, традицій тощо в Російській державі⁵⁰.

Отже, ОУН(б) виступала за співпрацю і мирне співжиття українського та російського народів за умови побудови їхніх незалежних держав на власних етнографічних землях. Зокрема, на це вказує сучасний дослідник українсько-російських відносин С.Бутко: "Під час німецько-радянської війни ОУН розробила конструктивні основи налагодження українсько-російських взаємовідносин, оголосивши боротьбу проти СРСР як імперії, а не проти російського народу як нації"⁵¹. Подібні думки висловлюють російський історик М.Семиряга і його українська колега Г.Дичковська⁵².

Під час Другої світової війни ОУН(б) чітко визначила своє ставлення і до польського народу. Польське питання, поряд із російським, було в той період досить актуальним. Перш за все, потрібно відмітити, що польсько-українські відносини мали тоді складний і суперечливий характер. Саме з цієї причини, за твердженням дослідника з етнонаціональної проблематики О.Рафальського, історикам до сьогодні не

вдається цілісний і об'єктивний їх аналіз⁵³. Проте документи ОУН(б) і відповідні статті з українських підпільних видань досить чітко відображають ставлення Організації до польського народу.

Свій відбиток на українсько-польські відносини періоду Другої світової війни наклали передвоєнні політичні події, що відбувалися в тодішній Польській державі. Антиукраїнська політика польської влади викликала протести українства і спричинила посилення організованої боротьбу ОУН. Падіння польської держави ознаменувало собою час закінчення польської окупації та вселило надії на швидке визволення України, що, у свою чергу призвело до ще більшого відчуження українців та поляків і, зокрема, визвольних рухів обох народів. Однак ОУН після ліквідації Польської держави, перестала вбачати в поляках свого ворога й прагнула до примирення двох народів, а також і до налагодження співпраці їхніх визвольних рухів.

Усі ці процеси знайшли своє відображення в постановах Другого Великого Збору ОУН(б), який відбувся в квітні 1941 року. Документи свідчать про бажання ОУН(б) розпочати з поляками конструктивний діалог щодо умов співпраці, а передумовою покращення взаємовідносин між двома народами мала стати “ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків”⁵⁴. (Уже на початку 1940-х рр. на території західно-українських земель, що межували з польським етнічним масивом, деякі польські підпільні структури розпочали нищити провідних українських діячів⁵⁵). У постановах Збору також було заявлено, що ОУН(б) поборюватиме “акцію тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель”.

Про потребу в такій співпраці з поляками заради власного визволення та збереження державного існування наголошував, зокрема, Д. Донцов. Уперше про це він зазначив на Другому всеукраїнському студентському з'їзді у Львові в 1913 році: “Коли б польська політика перейшла у руки мудрих людей,

коли б у “великих рухах світового значення польський і український прапор йшли разом”, ми були б перші, що сим людям простягли б руки”⁵⁶.

Однак, незважаючи на таку позицію ОУН(б), покращення українсько-польських відносин на початку 1940-х рр. не відбулося. Навпаки, ці взаємини загострилися, що врешті призвело до відкритої війни між двома визвольними рухами, внаслідок якої потерпало українське і польське цивільне населення. Та попри це ОУН(б) продовжувала свої спроби налагодити співпрацю з польським рухом опору. Зокрема, на Другій конференції ОУН(б), яка відбулася у квітні 1942 року, вкотре прозвучав заклик до примирення. Наголошувалося “на політиці вилучення другорядних фронтів і на розгортанні боротьби тільки на головних вирішальних фронтах”⁵⁷. ОУН(б) як такий “другорядний фронт” трактувало боротьбу з поляками. Основним вектором своєї діяльності Організація вважала боротьбу проти радянського і нацистського імперіалізмів, що були однаково небезпечними і для українців, і для поляків. Про необхідність “ліквідації дрібних неістотних спорів” задля розгорнення спільної боротьби проти окупантів стверджувалося і в подальшому, зокрема, в постановках Третьої конференції ОУН(б) (лютий 1943 р.).

У постановках Другої конференції ОУН(б) зазначалося, що українсько-польська співпраця має бути налагоджена “на платформі самостійних держав і визнання та панування права українського народу на західноукраїнських землях”. Також заявлялося, що ОУН(б) буде поборювати шовіністично налаштованих поляків, які прагнучи збереження польських впливів на території західноукраїнських земель співпрацюють з німецькими окупантами. Адже ОУН(б) знала, що польське підпілля спрямовувало своїх людей в німецькі окупаційні структури, з яких пішли українці, щоб зберегти польську присутність на цих українських етнічних землях, а далі включити їх до складу відновленої польської держави⁵⁸.

Проблемі польсько-українських відносин приділялася

велика увага в тогочасній підпільній українській публіцистиці. ці взаємини трактували як досить важливі і на той період, і на близьку та далеку перспективу. Зокрема, редактор офіціозу ОУН(б) “Ідея і чин” М.Палідович на його сторінках заявляв, що від того, в який спосіб будуть розв’язані спірні питання між двома народами, “залежить, чи в майбутньому укладі сил в Середній та Східній Європі Україна і Польща знайдуть належне місце”. Розвиваючи далі цю думку, він приходив до висновку, що відновлення державного існування поляків має відбуватися одночасно з відновленням держави в українців, бо існування Польської держави без існування Української держави, чи навпаки, буде не довготривалим, про що свідчить історія⁵⁹.

В українській підпільній пресі з’являлися повідомлення (і не безпідставні), що нормалізації українсько-польських відносин великою мірою перешкоджає керівництво польського визвольного руху, яке дивиться на українців і український визвольний рух крізь призму довоєнних подій⁶⁰, сподіваючись при цьому за допомогою західних союзників знову захопити українські землі. Отже, польська сторона не сприймала українців як рівноправного партнера. Мало того, польські підпільні структури спрямовували свою діяльність передусім проти українського визвольного руху, вважаючи його своїм основним ворогом⁶¹.

Власне такі погляди, що були глибоко закорінені у свідомості польського громадянства та його керівних кіл, і заважали, за визначенням М.Палідовича, полагодити українсько-польські відносини. По-перше, польська сторона заперечувала право українського народу на власну державу. По-друге, вона намагалася трактувати український народ як такий, що не здатний творити власне національного життя, тож Польща, мовляв, повинна взяти його під опіку. По-третє, українські землі трактувалися як терен польської територіальної чи політичної експансії. Та, по-четверте, українські проблеми розглядалися як суто внутрішня справа⁶². З цього випливає,

що керівництво польського руху опору вважало український національно-визвольний рух явищем деструктивним і антипольським.

Цікавою в цьому плані є інформація подана польським істориком Р.Тожецьким. Він вказує на те, що керівні кола польського підпілля припускали три можливі варіанти вирішення українського питання: перший – заперечення існування як такого – аж до переселення українців; другий – розв’язок українського питання в рамках Польської держави; третій – можливість автономії українців у складі Польської держави⁶³. Тобто тут ми знаходимо підтвердження думки висловленої М.Палідовичем.

З огляду на таку ситуацію, ОУН(б) розпочала здійснювати заходи з “нарощування м’язів”: оскільки мирним шляхом досягти домовленості не вдалося, то тепер український визвольний рух міг розраховувати на вирішення конфлікту тільки з позиції сили. Зокрема, на шпальтах газети “Ідея і чин” колишній віце-маршалок польського сейму, голова Українського національного державного об’єднання (найбільшої української партії, що існувала в 1920-30-х рр. в Західній Україні) В.Мудрий заявив: з поляками можна вести мирні переговори лише тоді, коли в наших руках буде щонайменша така сила, як у них⁶⁴. ОУН(б), закликаючи до боротьби проти польського шовінізму і експансіонізму, заявляла, що вона не вважає своїм ворогом цілу польську меншину, яка проживає в Західній Україні⁶⁵. “Всім національним меншинам, – як зазначав М.Прокоп, – отже і полякам, гарантує український нарід повні права в українській державі”. При цьому від польської меншини вимагалось лояльне ставлення до українського визвольного руху, що засвідчить про бажання мирного співіснування поляків з українцями в одній Українській державі.

Тобто ОУН(б), розробляючи свою етнонаціональну концепцію, чітко відмежовувала від польського загалу його шовіністично налаштованих представників. Водночас потрібно зауважити, що практичне втілення етнонаціональної

політики ОУН(б) стосовно поляків в певний період розходилися з теорією. Так, Г. Дичковська зазначає: “Попри всю складність українсько-польських відносин, попри те, що під час воєнних дій не обходилося без провокацій, взаємного непорозуміння і навіть невинних жертв з обох боків, у площині ідеологічно-програмовій не знаходимо ні паталогічної ненависті, ні шовіністичних надмірностей”⁶⁶.

Етнонаціональна концепція ОУН(б) містить у собі засадничі положення щодо ставлення Організації до інших народів. У документах зазначалося, що взаємини різних етносів мають ґрунтуватися на вищевказаних принципах мирного співіснування – рівності, співпраці та побудові незалежних держав на власних етнічних землях. Зокрема, було приділено увагу взаємовідносинам українців із білорусами, грузинами, євреями, литовцями, румунами, словаками та іншими народами. ОУН(б) чітко розмежовувала своє ставлення до імперіалістичної верхівки держави, що захопила українські землі й вела антиукраїнську політику, і ставлення до народу даної держави. Цей принцип реалізовувався також і у взаєминах із німецьким, румунським і угорським народами.

Те саме стосувалося і єврейського народу, значна кількість представників якого перебувала в радянських керівних органах. (О. Сутбельний вказує, що “євреїв було непропорційно багато у більшовицькому керівництві, серед командирів продзагонів і особливо – у всіма зненавидженій ЧК”⁶⁷). Як зазначає О. Рафальський, “ОУН завжди відрізняла єврейське населення як таке і тих євреїв, які були провідниками карально-репресивного режиму в СРСР”⁶⁸. Тож, незважаючи на те, що “комуну, чрезвычайку, продзагони, комісарів-євреїв зненавидів український селянин до глибини душі” (за твердженням Льва Троцького),⁶⁹ та попри німецькі підбурювання в роки війни, для репресій проти євреїв українському населенню, як подано в одному з німецьких документів, бракувало як верховодів, так і духовного запалу⁷⁰.

Підбиваючи підсумки зазначимо, що всі народи, що

опинилися перед загрозою або під контролем нацистського чи комуністичного тоталітаризму, ОУН(б) у своїй етнонаціональній політичній діяльності закликала до спільних дій заради визволення і створення незалежних держав, що мало бути гарантією стабільності у світі.

Отже, 1920 – 40-х рр. стали період розвитку і остаточного формування етнонаціональної концепції ОУН(б), що ознаменувало собою викристалізування чітких позицій у ставленні як до національних меншин в Україні, так і до сусідніх народів. Витворення таких основ співпраці з іншими народами дозволило ОУН(б) нормалізувати відносини з ними, що є знаковим для сучасності.

В контексті розроблення засад етнонаціональної політики ОУН(б), здійснювалося проектування перспективи розвитку Української держави в світовому співтоваристві. Роль і значення України в світі мало ґрунтуватися на історичному покликанні (візії) української нації. Витворення такої візії на думку діячів ОУН(б) мало велике значення для розвитку української нації. Це також стверджували і дослідники теорії нації, зокрема: О.Бочковський, В.Старосольський та інші.

“Явище історичного покликання, – на думку Л.Ребета, – з яким виходили у свій час всі народи, замикає коло головних, позадержавних, внутрішніх чинників формування нації”. І далі додає: “Загальна віра якогось народу в особливе його покликання – це окремий спосіб внутрішнього самовизначення, як окремої соціальної одиниці. Поскільки це покликання, ця місія існує не як об’єктивне визначення, а як внутрішня і суб’єктивна віра, вона має націотворче значення, як національна ідеологія”⁷¹.

У цьому сенсі Д.Донцова, на початку 1920-х років зазначив: “Уміти вгадати, віднайти і здійснити свій ідеал – є категоричний імператив для нації, що хоче мати будучину і бажає стати самостійним міжнародним чинником. Лише свідомість свого ідеалу дає нації звинність і свободу рухів, ясність цілей, консеквенцію та енергію в їх використання, можливість напружити всі свої сили”⁷². Погоджуючись, що

ідея покликання, міфу є фактором консолідації нації, особливо поневоленої, яка бореться за своє визволення. Слід пам'ятати, що це також іноді веде до національної зарозумілості, вищості тощо.

Український визвольний рух подібно до інших рухів, що боролися за визволення своєї нації, висловив ідею побудови не лише власної держави, а й ідею перебудови світу. Як зазначав Л.Ребет, “всі народи стали націями, коли почули в собі силу реформувати людство”⁷³.

Теоретиками українського націоналізму під час розробки покликання України враховувалося, що український міф ще не був науково сформований, але вже діяв. Його основою були – ідея боротьби зі степом, ідея оборони православної віри, ідея “угольного каменя”, на якому має спочити федерація вільних народів, ідеї культурно-цивілізаційного й національного апостольства Києва, апостольства нації й визволення поневолених народів, міф України, нації, розташованої на грані двох світів (Європи і Азії) тощо. Беручи їх до уваги, ОУН(б) творила нову концепцію українського покликання, рушієм до втілення якого мала стати українська національна революція.

Українську революцію було проголошено епохальною, історично-творчою універсальною революцією. Українська національна революція мала принести Україні та всім поневоленим Москвою народам не лише визволення національно-політичне, соціальне, господарське і культурне, а й створити новий лад і нові культурно-цивілізаційні вартості. Дати народам те, що не дала французька, більшовицька та інші революції. Тобто принести самостійність усім поневоленим народам, свободу людини, свободу права і віри. В такому разі “Україна, – на думку одного з керівників ОУН(б) Я.Стецька, – повинна стати ідейним, моральним і культурним центром, довкруги якого повинні зосереджуватися змагання інших поневолених народів”⁷⁴. Український визвольний рух, що боровся проти російського імперіалізму, мав спричинитися до активізації подібних рухів в інших поневолених Москвою

народів та налагодити з ними спільну боротьбу за визволення, бо лише в такий спосіб можна було, за твердженням ОУН(б), знищити СРСР. Таким чином, боротьба за визволення України проголошувалася боротьбою за визволення всіх поневолених Москвою народів.

ОУН(б) вбачала призначення України у тому, що вона своєю боротьбою спричинить послаблення радянського тоталітаризму, здобуде власне визволення та допоможе визволитися іншим народам шляхом спільної боротьби разом із ними проти тоталітаризму. При цьому стане силою, що стримуватиме імперіалістичні апетити Москви та намагатиметься забезпечувати усім новоствореним та існуючим країнам мирне життя, у свою чергу, стане наполегливо боротися за найширше співробітництво між усіма народами світу⁷⁵, плекатиме давні свої традиції, розвиватиме власну національну культуру та оборонятиме духовні, та людські цінності в усьому світі. Подібні ідеї про призначення України висловлював у 1920-х роках український географ С.Рудницький⁷⁶.

Слід наголосити, що витворені ідеї покликання, хоч і містили доленосний для інших націй підтекст, одночасно ставили своєрідні рамки свого месіанського поширення. Критерієм їхнього поширення були: свобода, толерантність, співпраця, невтручання у внутрішні справи інших націй та рівноправність між націями.

Абстрагуючись у майбутнє, ОУН(б) розробила підвалини нового політичного ладу, що мав бути створений у світі. Про це ОУН(б) оголосила у своєму Маніфесті від грудня 1940 р.⁷⁷. Новий світовий політичний лад мав бути заснований на пріоритеті національного принципу. Його характерною особливістю являлася побудова національних держав усіх народів на власних етнографічних територіях. Цей лад, за твердженням ОУН(б), мав кардинально відрізнятись від існуючої політичної побудови світу, основаної на принципі “вільсонізму” із його “подвійними стандартами” щодо окремих народів. Тому ця світова політична система, яка була створена

до Другої світової війни і продовжила діяти після її закінчення, мала бути відкинута, оскільки вона не задовольняла права всіх народів на самовизначення, а тому була хиткою. Адже “тривкий мир, – як твердить П.Полтава, – і національні держави усіх народів світу – нероздільні поняття у своєму розумінні”⁷⁸.

Створення нової політичної структури світу мало розпочатися після розвалу Німеччини і СРСР на території Східної Європи та Азії, а згодом – в інших частинах світу. Таким чином всі народи мали отримати можливість будувати власні держави на основі рівноправності. За твердженням вже згаданого П.Полтави, “незалежні національні держави є тією єдиною формою політичної організації народу, яка забезпечить йому найкращі умови для всебічного розвитку всіх його духовних і матеріальних сил... Система вільних національних держав усіх народів означає не тільки найсправедливішу розв’язку питань міжнародного ладу, але найжиттєвішу, найдостосованішу до дійсності розв’язку цього питання... всякі інші системи, які не враховуватимуть цих природних факторів людського світу, завжди будуть нетривкими”⁷⁹. Себто, ОУН(б) подала власне бачення майбутньої побудови політичної карти світу та міжнародних відносин, які б мали закласти підвалини миру та стабільності як у Східній Європі та Азії, так і в цілому світі.

Отже, ОУН(б) вибудувала чітку структуру своєї етнонаціональної політичної діяльності, що являла собою сукупність ідей, які потрібно було реалізувати на близьку і далеку перспективу. З погляду сучасності, нереалістичними є ідеї ОУН(б) про візію України чи бажання змінити політичну структуру світу. Однак тут потрібно враховувати той факт, що ці ідеї формувалися в нестабільний період, коли важко було визначити майбутню політичну ситуацію. Тому ОУН(б) витворила програму максимум для своєї діяльності, яку намагалася втілити – якщо не всю цілковито і не одразу, то поступово. Адже достатньо правильна оцінка політичної

ситуації та правильна політична лінія є передумовою успіху. До того ж, коли вона не буде реалізована в одному історичному періоді, то може втілитися в іншому, головне, щоб ті ідеї були вагомими і не скомпрометованими.

Підсумовуючи потрібно зауважити, що розглянуто лише становлення теоретичних основ етнонаціональної політики ОУН(б). При цьому важливо наголосити, що висвітлені загальні засади ідеології українського націоналізму формувалися ще за часів існування єдиної ОУН, а після розколу (1940 р.) стали основою діяльності двох частин ОУН, зазнаючи подальшого доопрацювання. Що характерно, під час досліджуваного періоду, коли ОУН(б) поглиблювала розробку етнонаціональної концепції і вела активну етнонаціональну політику, то ОУН(мельниківська) не відзначалася активністю в цьому. Свою обмежену етнонаціональну політичну діяльність вона здійснювала, опираючись на теоретичні засади, що були сформовані ще при існуванні єдиної ОУН. Мало розробленими були засади етнонаціональної діяльності формувань Т.Бульби-Боровця.

Міжнародний фактор в етнонаціональній політиці

У своїй визвольній концепції єдина ОУН і ОУН(б) значну увагу звертали на залучення зовнішньополітичних чинників до процесу визволення України. З огляду на це розробка й корекція зовнішньополітичної діяльності ОУН і ОУН(б) здійснювалася відповідно до існуючих політичних умов.

Зовнішньополітичні чинники та міжнародна політична кон'юнктура мали бути гармонійно поєднані із розгортанням власних сил українського народу під час визвольної боротьби ОУН(б)⁸⁰. В розрахунок ОУН(б) був узятий фактичний стан України, при якому вона знаходилася в складній ситуації щодо захисту своїх національних інтересів на міжнародній арені, будучи поділеною між декількома державами при одночасній відсутності в інших країн найменшого бажання визнати право

українців на самовизначення. Подібного принципу визвольної боротьби дотримувалися інші визвольні рухи поневолених народів заради своєї свободи. Тому ОУН(б) вважала, що сприятлива міжнародна ситуація та прихильне ставлення зовнішніх сил можуть значною мірою допомогти їй у визвольній боротьбі.

Відповідно до цього Організація напружувала засадні положення щодо пошуку необхідних для її діяльності союзників. Передувати налагодженню контактів з можливими союзниками повинна була активна робота по розбудові власних українських визвольних сил, що дозволило б мати ОУН(б), як зазначив її провідний діяч О.Дяків, “справжніх союзників, а не опікунів”⁸¹. Оскільки союзництво – це відношення обопільне, і його може мати той, хто сам може щось запропонувати іншій стороні. Під час пошуку союзників ОУН(б) не користувалася методом вибірковості, а прагнула розглянути й використати всі можливі варіанти для налагодження взаємин.

Згідно етнонаціональної концепції ОУН(б), вихідним положенням для налагодження контактів з іншими чинниками було визнання ними державної самостійності України при відсутності у них ворожих намірів щодо України.

Водночас ОУН(б) висловлювала застереження щодо зовнішньополітичних зв’язків. Стверджувалося, що будь-яка держава чи визвольний рух може надати допомогу тільки з уваги на власні інтереси, і ця допомога завжди залежатиме від політичної ситуації у світі. На таку ситуацію, як зазначав діяч ОУН(б) П.Полтава, “поневолений народ в основному впливу немає”, через це досить небезпечно розраховувати на те, на що не можна мати жодного впливу. Тож ОУН(б) намагалася вплинути на ставлення інших країн до українського визвольного руху і до незалежності України, щоб при можливих змінах політичної ситуації у світі українське питання було актуальним в міжнародній політиці.

У 1920–30-ті рр. ОУН виступала проти існуючої

європейської політичної системи, яка закріплювала розчленування території України між СРСР, Польщею, Румунією і Чехословаччиною. ОУН вважала, що ліквідувати це безправне становище України можливо лише шляхом розгортання збройної боротьби українського народу проти поневолювачів під час війни. Усвідомлюючи, які лиха несе війна для воюючого народу, все ж вона була на переконання діячів Організації єдиним виходом з цієї важкої політичної ситуації⁸². Бо сподіватися на мирні, дипломатичні методи усунення поневолення було абсурдом.

Передбачалося, що сама війна, без уваги на її наслідки, ніколи не приведе до визволення. Тому ОУН оцінювала кожную війну залежно від того, за які цілі вона ведеться, і згідно з цим війни поділялися на загарбницькі й визвольні. Відповідно боротьба за визволення України підпадала під поняття визвольної війни, а тому справедливої і на думку ОУН доцільної.

У 1920–30-ті рр. Українська військова організація, а згодом ОУН вважали, що війна в найближчому часі є неминучою, оскільки Перша світова війна спричинила нові та ускладнила існуючі протиріччя в Європі. Перш за все спричинила існування реваншистських ідей серед країн, які зазнали поразки у війні, особливо це прагнення активно проявлялося у Німеччині. Зоною неспокою в той час вважалася й Східна Європа, де комуністична Країна Рад прагнула здійснювати світову революцію і йти в похід на Європу.

Крім того, нового загострення набрало національне питання. Перша світова війна спричинилась до посилення визвольної боротьби поневолених народів, внаслідок чого національне питання стало суттєвим політичним чинником міжнародних відносин. Провідні європейські держави у своїй зовнішній і внутрішній політиці змушені були надавати цьому факторові значної уваги. Мирові угоди стали містити ідеї самовизначення націй, хоча тоді вони до кінця не були реалізовані, навіть у Європі. Як зазначав О.Бочковський,

політична мапа нової Європи означила перемогу старого державно-централістичного принципу над державно-децентралістичним⁸³. Тож нові післявоєнні держави були лише однаціональними назовні, а по суті залишалися багатонаціональними. В Європі залишалися не задоволеними права на самовизначення націй. І таких обділених у загальній чисельності нараховувалось понад 40 мільйонів осіб, що було забагато для нормального політичного розвитку Європи. В деяких нових державах здійснювалася шовіністична політика щодо національних меншин. Гарантований національним меншинам міжнародний захист також був ілюзорним і ґрунтувався більше на політичній доцільності, ніж на природному праві націй.

З огляду на ці протиріччя, що в загальному мали єдине підґрунтя – утискання національних прав одних народів і держав іншими, політична ситуація у Європі була нестабільною. “Тому, – як зазначав член Проводу українських націоналістів (ПУН) М.Капустинський, – правдоподібно знову почнеться епоха великих світових війн і соціальних та національних революцій. В зв’язку з чим наближається час вирішення української проблеми”⁸⁴.

За таких обставин ОУН готувалася до майбутніх політичних змін у світі. В цей розрахунок входило налагодження стосунків із зовнішніми чинниками, які були потенційними противниками тодішнього статусу кво або могли позитивно поставитися до вирішення української проблеми. Прагнучи налагодити контакти з даними силами, ОУН, як це вказується в постановах Першого Великого Збору ОУН від 1929 р., в основі відкидала тактику орієнтації у своїй визвольній боротьбі на котрогось із ворогів незалежності України⁸⁵.

Ворогами ОУН вважала перш за все СРСР і Польщу. Це було пов’язано з тим, що дані країни володіли основною частиною українського етнічного масиву, куди входили такі провідні для українського національного розвитку міста як Київ і Львів. Крім того, посилена боротьба УВО і ОУН проти Польщі

була викликана тим, що західноукраїнські землі, які в цей час контролювала Польща, були основною базою діяльності цих структур. Водночас ОУН до числа ворогів незалежності України зараховувала Румунію й Чехословаччину, як країни, що також володіли українськими землями і були противниками самовизначення українців. У боротьбі з окупантами українських земель ОУН намагалася проводити гнучку політику. Є.Коновалець вказував, що “не розумно вести війну на всі фронти”⁸⁶. Тому ОУН здійснювала боротьбу з основними своїми ворогами тобто СРСР і Польщею, намагаючись забезпечити принаймні нейтральне ставлення до українського визвольного руху з боку Чехословаччини й Румунії. Зокрема, через ліберальне ставлення Праги до українського визвольного руху, ОУН використовувала територію Чехословаччини як опорну базу в боротьбі з Польщею.

Позиція ОУН супроти цих чотирьох держав ґрунтувалася на ідеї соборності українських земель, а тому виключала можливість віддання якоїсь території України іншій державі за її допомогу у визвольній боротьбі. Цією етнонаціональною політикою ОУН відрізнялася від інших українських середовищ, які здійснювали ставку на цей розрахунок. ОУН зазначала, що держави, які розділили територію України цим станом речей не обмежаться, а будуть і в подальшому намагатися поширити свій вплив на інші українські території. Через це вони не можуть бути реальними союзниками українського визвольного руху, а лише частково ситуативними.

Отже, ОУН намагалася налагодити контакти з країнами, що могли виступити проти поневолювачів українських земель. У 1920-і рр. попередниця ОУН – УВО найбільш можливим своїм союзником вбачала Німеччину, оскільки на той час не було інших сил, які могли б посприяти визвольній боротьбі УВО і ОУН. Перш за все, це пов’язувалося з поширенням в Німеччини в ті роки ідей реваншу. Як зазначав лідер УВО і ОУН Є.Коновалець, Німеччина “за всяку ціну і під всякими умовами прагнутиме до ревізії Версальського договору 1919

року і вже зараз держить зв'язок з тими, хто їй потрібний, тим самим також з українцями”⁸⁷. Тому УВО, а згодом ОУН налагоджували зв'язки з німецькими чинниками, зокрема, з представниками розвідки і впливовими в Німеччині людьми. Територія Німеччини використовувалася УВО і ОУН як опорна база в боротьбі з Польщею.

Налагодження стосунків УВО і ОУН з європейськими ревізійністськими силами пояснюється існуванням лише в них бажання змінити існуючий статус кво у Європі. Інші впливові країни європейського континенту разом із США не були зацікавлені переглядати існуючі кордони, ні підтримувати український визвольний рух. Більше того, вони відмовили Україні в праві на власне незалежне існування ще на Паризькій мирній конференції⁸⁸. У 1920-х рр. Велика Британія і Франція турбувалися про створення “санітарного кордону” проти більшовицької Росії, утворенням протидіагони реваншистській Німеччині, а тому погоджувалися з претензіями Польщі, Румунії й Чехословаччини на українські землі. Через що ними український визвольний рух вважався потенційним чинником дестабілізації, який міг бути використаний Німеччиною в її реваншистських планах. Подібну позицію в українському питанні займали також і США. Уряд США, незважаючи на деякі ідеологічні розбіжності з державами колишньої Антанти, віддавав перевагу збереженню єдності Росії, а згодом – СРСР як важливого чинника у стримуванні Німеччини.

Ставлення країн колишньої антинімецької коаліції до українського питання пов'язувалося з недостатньою їхньою поінформованістю, а відтак – відсутністю інтересу до проблем українського народу. Хоча найважливішою причиною сформування цього ставлення стала неспроможність Української держави захистити право на власне незалежне життя, а відповідно в 1920-і рр. – слабкість українського визвольного руху.

Необхідно зауважити, що ОУН вірно аналізувала тогочасну політичну позицію Німеччини і її плани стосовно майбутнього.

З приходом А.Гітлера до влади ОУН змінила своє ставлення до Німеччини. Це, перш за все, було зумовлено трактуванням нацистською верхівкою території Східної Європи як свого життєвого простору й відкинення того балансу, який здійснювала поверсальська Німеччина відносно опори на власні сили і визвольні рухи поневолених народів. Негативно ставився до нацистської Німеччини керівник ОУН Є.Коновалець. Зокрема, на конференції ОУН в червні 1933 р. він вкотре ствердив потребу не зациклюватися на Німеччині, а шукати зв'язки з іншими політичними силами. В подальшому, після підписання Німеччиною договору з Польщею про дружбу й ненапад від 26 січня 1934 р., антинацистські настрої в ОУН посилились, і провідник ОУН Є.Коновальця виїхав з Німеччини до нейтральної Швейцарії. Подальші контакти з німецькими чинниками мали проходити в "особистій, приватній площині". З огляду на це ОУН стала активніше шукати контакти з іншими країнами. Було налагоджено зв'язки з представниками італійських і японських урядових кіл. Вектор спрямування переговорів ОУН з цими сторонами був спрямований проти СРСР. Вони з розумінням поставилися до діяльності ОУН, навіть узгоджували плани координації дій проти СРСР⁸⁹.

Дотримуючись в 1920-і рр. орієнтації переважно на ревізійністські країни, УВО і ОУН не відкидали можливості налагодити контакти і з іншими країнами чи народами. Для цього вони розгорнули активну інформаційно-політичну діяльність в різних країнах для привернення уваги зарубіжної громадськості до українських проблем. Такий вид діяльності на міжнародній арені вважався в них одним з пріоритетних. Задля реалізації цієї мети ОУН в різних країнах створила власні пресові відділи. Водночас стала проводити поінформування впливових політиків іноземних країн про українську справу і визвольну боротьбу українського народу.

За допомогою інформаційно-політичної діяльності, що була одним із засобів їхньої етнонаціональної політики, УВО і ОУН намагалися витворити серед західних правлячих кіл і

громадськості розуміння потреби створення незалежної Української держави. Держави, що буде оберігати Європу від агресії міцніючої Країни Рад. Тобто українські націоналісти хотіли показати країнам Заходу, що українське питання є однією з найважливіших проблем Східної Європи. Тому в інтересах інших європейських країн Україна мала стати вільною й сильною державою, а не територіально розділеною і не визнаною.

На початку 1930-х рр. ОУН активізувала свою діяльність також у Франції та Великій Британії, куди виїхали М.Сціборський та Є.Ляхович. Однак помітних результатів вона не принесла. Українське питання мало цікавило владні кола цих країн. Здобутком діяльності ОУН у Великій Британії можна назвати зміну думки громадськості стосовно германофільства ОУН. Зокрема, в Лондоні був створений Англо-український комітет, в склад якого ввійшли члени англійського парламенту та визначні політичні діячі Великої Британії.

Потрібно зауважити, що тодішня визвольна діяльність ОУН випускала з поля зору одну з потужних тогочасних світових країн – США. Це пов'язано з віддаленістю цієї країни від європейського політичного театру, і через її політику самоізоляції від подій у Європі. На таку позицію ОУН супроти США вплинула попередня політика невизнання США права українців на самовизначення та розпочате штатами в 1930-х рр. зближення з Радянським Союзом. Тому ОУН не вважала її за країну, яка могла б допомогти українському визвольному руху і не проводила налагодження контактів з американськими урядовими чинниками. Хоча в 1940 р. ПУН ОУН, під час перебування в Європі, з метою збору інформації про політичну ситуації на європейському континенті, державного підсекретара США С.Веллеса, передав йому лист в якому виклав становище українського народу й домагання українського визвольного руху.

Таким чином український визвольний рух виявився

обмеженим у виборі тих, хто міг би надати йому політичну підтримку. Більше того на середину 1930-х рр. для нього склалася досить несприятлива ситуація, спричинена укладанням німецько-польської та радянсько-французької угод про співпрацю, що призвело до обмеження масштабів діяльності ОУН в Європі.

З огляду на ці події в Європі залишилися лише одна держава, що продовжувала надавати реальну неофіційну підтримку ОУН – Литва. Литовський уряд підтримкою діяльності ОУН розраховував ослабити Польщу і змусити її повернути Литві Віленську область. Тому Литва впродовж 1920–30-х рр. була надійною опорною базою ОУН в боротьбі з Польщею.

Внаслідок того, що ОУН не мала більше ніяких альтернатив щодо налагодження зв'язків з іншими держаними чинниками, вона змушена була на кінець 1930-х рр., незважаючи на своє застереження щодо німецької політики, налагодити відносини з німецькими чинниками, зокрема, з її військовими і розвідувальними службами. Водночас здійснювала переговори і з владними структурами союзників Німеччини – Італії та Японії. Загальною метою відносин ОУН з цими країнами було бажання отримати від них допомогу у боротьбі проти СРСР і Польщі.

Отже, ОУН усвідомлювала, що Німеччина прагне використати український визвольний рух у своїх інтересах, без сприяння реалізації його стратегічної цілі. Однак в той час, світ стояв на межі війни і майбутня перспектива була важко прогнозованою. Тож ОУН сподівалася на зміну планів Гітлера стосовно Східної Європи і, зокрема, України. У серпні 1937 р. Є. Коновалець висловився в листі з цього приводу так: “Війна неминуча за яких-небудь два-три роки. Німецько-італійська вісь намітила розірвати Радянський Союз, і якщо Гітлер не збожеволіє, то Україна матиме автономію і своє військо”⁹⁰.

Початок Другої світової війни підтвердив застереження ОУН щодо нацистської Німеччини. Через її безпосередні дії

новостворена Карпато-Українська держава була окупована Угорщиною, а західноукраїнські землі попали під контроль СРСР. Відбулося підтвердження прагнення Німеччини дбати лише за власні інтереси і намагання використати український визвольний рух як знаряддя поширення своїх впливів.

Незважаючи на несприятливу для себе розстановку політичних сил на початку Другої світової війни, ОУН продовжила спроби знайти підтримку не лише у ревізійно-німецьких країнах. Внаслідок цього Організація в своїй зовнішньополітичній діяльності прагнула триматися дистанції від Німеччини, щоб не виглядати пронимецькою структурою. На це вказує видана підконтрольною ОУН Національною пресовою службою інструкція, розіслана всім газетам контрольованим або прихильним ОУН в Західній Україні, Європі та Новому Світі, в якій наголошувалося на потребі подачі лише об'єктивної інформації під час огляду воєнних подій⁹¹.

Ця ж позиція ОУН, а згодом ОУН(б) щодо воюючих держав залишилася до початку радянсько-німецької війни. В 1940 році провідний діяч ОУН(б) Д.Мирон стверджував: "Україна не може бути як в минулому Польща й Чехословаччина знаряддям одного блоку, щоб спиняти наступ німецького імперіалізму. Також Україна не може бути тараном другого імперіалізму в його наступі на Схід. В інтересі України так у часі революції, як у часі державного будівництва є використати суперництво обох світових сил і вдержати рівновагу"⁹². Тобто ОУН(б) намагалася використати в своїх цілях міжнародну ситуацію та підтримку інших країн, ведучи власну, вигідну справу незалежності України самостійну політику.

Проте ця позиція ОУН та ОУН(б) не вплинула на ставлення до неї інших західних країн, зокрема Великої Британії й Франції в яких українська справа продовжувала асоціюватися з німецькими реваншистськими планами. Відповідно ОУН(б) не могла чекати від них позитивних дій щодо визнання ними

потреби створення Української держави. Відкрито про це подано в заяві ОУН(б) від 1 травня 1940 р. В ній підкреслювалося, що в країнах колишньої Антанти немає розуміння необхідності створення Української держави, навпаки вони зайняли шкідливу для українського визвольного руху позицію. Водночас ОУН(б) усувалась від будь-яких випадів проти даних країн⁹³. Таким чином можна зробити висновок, що ОУН(б), не чекаючи на той час від них підтримку, сподівалася на неї в подальшому, тому й не виступала проти зазначених країн, незважаючи на їхню подальшу підтримку посягань знищеної польської держави на українські землі.

Розуміючи, що лише нацистська Німеччина може розпочати війну з СРСР, ОУН, а згодом ОУН(б) налагодила контакт з її спецслужбами. Тим самим прагнула використати війну Німеччини проти СРСР для розгорнення боротьби за УССД і по її завершенні добитися права українському народу на самовизначення. Власне, разом з Німеччиною проти СРСР ОУН(б) виступила з тієї причини, що Радянський Союз на той час контролював майже всі українські етнічні землі, проводив репресивну політику проти українського народу, виступав проти створення незалежної Української держави.

Таким чином співпраця ОУН(б) з німецькими чинниками й її надія на майбутні українсько-німецькі союзницькі відносини виходили з умов необхідності визволити Україну від сталінського тоталітаризму. Як зазначалося в одному з її документів “ОУН йде з Німеччиною на співпрацю не з опортунізму, але в пересвідченні необхідності цієї співпраці для України”⁹⁴. ОУН(б) не вважала свої зв’язки з німецькими чинниками проявом опортунізму ще з тієї причини, що трактувала свою співпрацю з ними побудованою на основі союзницької рівноправності. Тому діяльність з ними вела через примат незалежності України, через що відкидала всі посягання на державність чи територіальну цілісність України. В постановках Другого Великого збору ОУН(б), що відбувся напередодні німецько-радянської війни, зазначалось:

“Організація Українських Націоналістів вважає союзниками України всі держави, політичні угруповання та сили, що заінтересовані в розвалі СРСР та в створенні ні від кого незалежної Української Суверенної Соборної Держави”. Про це ж йшлося в таємних інструкціях, що були направлені в травні 1941 р. Проводом ОУН(б) своїм низовим структурам. Там наголошувалося, що “дальше відношення до тих держав (чий війська прийдуть на територію України під час війни з СРСР – В.Д.) залежатиме від того, як вони будуть трактувати й шанувати права і життєві вимоги України”.

Посилаючись саме на цю складну ситуацію, в якій перебувала на той час ОУН, сучасний дослідник В.Кучер наголосив: “готуючись до війни проти СРСР, певні кола Німеччини намагались використати прагнення українців до самостійності в своїх інтересах. В свою чергу ОУН, очолювана С.Бандерою, сподіваючись на власні сили, прагнула здійснити свої плани, які приховували від німців”⁹⁵.

Перед початком німецько-радянської війни діячі ОУН(б) намагались з’ясувати позицію Німеччини стосовно України. Не отримавши відповіді, Організація, без узгодження з німецькими чинниками, почала проводити діяльність по розбудові української державності. Відповідно було розкрито плани А.Гітлера щодо України та інших поневолених СРСР народів. Виявивши їх ОУН(б) в липні-серпні ще сподівалася змінити ставлення Гітлера до України. На адресу вищих органів німецької влади було надіслано ряд офіційних документів ОУН(б), зокрема, меморандум про умови співпраці ОУН(б) з Німеччиною, меморандум у зв’язку приєднанням Галичини до Генерального Губернаторства тощо.

В них указувалося на потребу перегляду німецької політики стосовно України, бо інакше відбудеться виступ проти Німеччини українського та інших народів Східної Європи, який призведе до краху самої Німеччини⁹⁶. Однак наполягання ОУН(б) не змінили та й не могли змінити ставлення Гітлера до українського питання. Його думка про німецький життєвий

простір, що має простягатися аж до Уралу, лишилася непорушною. Тому ОУН(б) пориває відносини з німецькими структурами.

Під час формування своїх політичних планів на період наступаючої німецько-радянської війни, ОУН(б) врахувала можливість початку такої антиукраїнської політики нацистів в Україні, і розпланувала свої дії при таких обставинах. Відповідно до запланованого Німеччину було оголошено черговим окупантом, якого потрібно поборювати. В одному з документів крайового проводу ОУН(б) західноукраїнських земель наголошувалося: “Вся праця з окупантами – це злочин, національна зрада. За національну зраду загрожує смерть. Це є цілковите надругання з українського життя. Не сміє бути співпраці там, де наші гинуть сотнями, де наші сидять по тюрмах, де є заперечення України”⁹⁷.

Така позиція ОУН(б) до Німеччини була стверджена на Першій конференції ОУН(б), що відбулася наприкінці вересня – на початку жовтня 1941 р. Проголошення боротьби проти нового окупаційного режиму призвело до того, що ОУН(б) змушена була боротися з двома великими імперіалістичними державами – СРСР і Німеччиною. Згідно постанов Другої конференції ОУН(б), що відбулася в квітні 1942 р., ОУН(б) в цій війні розраховувала переважно на власні сили українського народу і на визвольну боротьбу поневолених нацистським і радянським тоталітаризмом народів. Прогнозувалось, що війна виснажить СРСР і Німеччину, й Україна та інші поневолені народи зможуть відносно легко здобути незалежність.

У цій двофронтівій війні ОУН(б) не могла розраховувати на підтримку інших країн, оскільки територію України оточували країни-союзники Німеччини, а контактів із західними противниками Німеччини не мала. Тому виходячи з існуючої ситуації, ОУН(б) намагалася нейтралізувати спільними домовленостями про ненапад союзників Німеччини – Угорщину і Румунію та налагодити співпрацю з польським визвольним рухом.

У цей критичний час міжнародної ізоляції ОУН(б) не відступила від принципу соборності майбутньої Української держави. Під час переговорів відстоювала необхідність визнання протилежною стороною права українського народу на власну етнічну територію. ОУН(б) вказувала, що всі існуючі проблеми, пов'язані з територіальним розмежуванням, будуть згодом вирішені урядом незалежної Української держави з відповідними представниками інших країн. У процесі переговорів ОУН(б) наголошувала, що продовження протистояння не є в інтересі жодної із сторін, адже Німеччина програє війну, а інша тоталітарна країна – СРСР, реально починає загрожувати інтересам Угорщини і Румунії та українського і польського визвольних рухів. З огляду на це необхідно дбати за збереження сил і співпрацю.

Після розриву відносин із німецькими чинниками у середині 1941 р., в ОУН(б) почали визрівати плани налагодження контактів із західними противниками Німеччини. Про це знаходимо інформацію в німецьких і радянських документах. У них вказується, що вже з 1942 р. серед провідних кіл ОУН(б) існувала думка налагодити зв'язки з Великою Британією, як з країною, що могла вплинути на політичне становище Східної Європи⁹⁸. В постановах третьої конференції ОУН(б) (лютий 1943 р.) находимо передбачення неминучого розгрому Німеччини та назрівання конфлікту між СРСР та західними союзниками, під час якого український фактор буде взятий до уваги.

Ідея неминучості конфлікту західних демократій і СРСР через існуючі між ними розбіжності геостратегічного характеру була домінуючою серед українського руху опору протягом останніх років Другої світової війни. Подібної позиції дотримувалися й визвольні рухи інших європейських народів. Однак, незважаючи на поглиблення суперечностей між західними країнами і СРСР, конфлікт не відбувся. Захід, попри встановлення радянським тоталітаризмом контролю над країнами Східної і Південно-Східної Європи та поширення

його впливів в інші регіони планети, взяв на озброєння політику співіснування з ним.

Можливість витворення такої політичної ситуації ОУН(б) прогнозувала ще під час війни з Німеччиною та і після 1945 р., відповідно виступала проти переоцінки ваги орієнтації на західну допомогу. ОУН(б) вказувала, що активність СРСР і його союзників зумовлена не тільки успіхами, а й впевненістю, що англо-американці не розпочнуть війни проти них. Експансіоністські дії СРСР будуть зростати, однак СРСР завжди буде враховувати певну межу, яку не потрібно переступити, щоб не розпочалася війна. Через що, як зазначав керівник ОУН(б) Закерзоння Я. Старух, війна може розпочатися, але її не хочуть Велика Британія і США, а тому відтягують. Не йде на загострення з цими країнами і СРСР, який також її відтягує і накопичує сили⁹⁹. Зважаючи на ці причини, ОУН(б) реальні сподівання на війну поклала лише до початку 1946 р.

В постановах конференції Проводу ОУН(б) на українських землях, що відбувся в червні 1946 р., було підбито підсумок попередньої політичної діяльності Організації. Там було чітко виокремлено два взаємопоборюючі блоки країн, які утворилися на той час у світі. Лідером першого блоку стали США (Велика Британія відходила на другий план), а другого – СРСР. Антагонізм обох блоків значно загострився і набув відкритої політико-дипломатичної боротьби. Тобто ОУН(б) констатувало, що світ поділився на дві ворожі одна до одної частини і поринув у так звану холодну війну. Проаналізувавши позитивні і негативні сторони обох блоків, ОУН(б) зробила висновок, що можна очікувати переростання “холодної” війни у відкритий збройний конфлікт. Таке прогнозування можливості війни між двома блоками знаходимо також і в інтерв’ю, взятому у керівника українського визвольного руху Р.Шухевича (липень 1948 р.)¹⁰⁰.

Зважаючи на цю політичну ситуацію, що склалася у світі, ОУН(б) песимістично сприймала утворення Організації

Об'єднаних Націй. В постановах цієї ж конференції ОУН(б) зазначалося, що ООН, як перед нею Ліга Націй, не зможе мирним шляхом розв'язати всі міжнародні політичні, економічні, культурні і соціальні проблеми. Для неї буде проблематичним забезпечити “розвиток дружніх відносин між націями на основі дотримання принципу рівноправності і самовизначення” та здійснювати міжнародне співробітництво за допомогою заохочення і розвитку поваги до прав людини та основних свобод для всіх.

ОУН(б) твердила, що ООН є фактично зняряддям імперіалістичної політики великих держав. Тому вона не захистить інтересів малих народів і держав, більше того, ця організація не зважає, що окремі держави – члени ООН – політично і економічно поневолюють інші народи. Особливий наголос ОУН(б) робила на тому, що демократичні країни визнали за поборника права самовизначення народів – СРСР, країну, що поневолює інші народи. “Доки існують, – як писав П.Полтава, – панівні і поневолені народи, доки одні нації поневолюють інші, слабші від себе народи, доти не може бути мови про загальне довір'я між народами. А без такого довір'я між народами не може бути мови про якусь ефективну міжнародну співпрацю... доки ООН будуть погоджуватися з фактом поневолення України більшовицькою Москвою, доти український народ не може мати повного довір'я і до ООН і до самої ідеї міжнародного співробітництва”¹⁰¹. Таким чином, ОУН(б) мало надій поклдала на здобуття розуміння й підтримки українським визвольним рухом з боку провідних демократичних країн світу, хоча намагалася роз'яснити їм значення українського питання для відновлення політичної стабільності в Східній Європі.

Отже, наприкінці 1940 – на початку 1950-х років ОУН(б), хоча і чекала на можливу війну країн Заходу проти СРСР, однак особливих сподівань на англо-американську допомогу не робила. П.Полтава зазначав, що більшість американських ідеологів вважали принцип національного визначення

В.Вільсона просто трагічною помилкою президента. Ідеалом американських і англійських політиків стало створення великих держав чи то у формі Об'єднаної Європи, чи то просто Сполучених Штатів усього світу. Тому не дивно, продовжує він, що ці кола виступають радше за збереження територіально-державної цілісності СРСР, аніж за національну його перебудову. Вони хочуть лише зміни внутрішньополітичного та соціально-економічного ладу в межах Союзу. Ще однією причиною такого ставлення ОУН(б) було те, що американські правлячі кола активно підтримують ті еміграційні групи з території Союзу (передусім російські), які виступають за збереження державної єдності цієї імперії і за зміну тільки внутрішнього ладу в ній. Виходячи з цього, були всі підстави вважати майбутню війну між московсько-більшовицьким і англо-американськими союзами як противизвольну і з боку англо-американців. За таких обставин українцям та іншим поневоленим народам, на переконання ОУН(б), доведеться зустрічати цю війну як чергову війну світового імперіалізму.

Отже, етнонаціональна діяльність ОУН(б) на міжнародній арені здійснювалася через призму українських національних інтересів. Свою діяльність ОУН(б) спрямовувала на те, щоб добитися відновлення Української Самостійної Соборної Держави. Для досягнення цієї мети ОУН(б) намагалася використати всі сприятливі зовнішні сили і міжнародні обставини. Однак попри намагання ОУН(б) ґрунтувати свої відносини з різними державами на основі рівноправності, цього досягти не змогла. Адже вона була організацією поневоленого народу, який не був не то що суб'єктом міжнародних відносин, але не мав сили щоб протиставити себе загарбникам.

Тим не менше ОУН наполегливо прагнула, незважаючи на сили ворогів і несприятливі політичні обставини, реалізувати свою мету – відновити Українську державу. Цього вона не досягла, але добилася того, що українське питання стало відомим

як державним, так і громадсько-політичним діячам багатьох країн світу.

Спроба утворення фронту спільної боротьби поневолевих народів

Початок ХХ ст. став часом активізації визвольної боротьби поневолевих народів європейського континенту. В контексті цього незворотного визвольного процесу розгорнув свою діяльність український національно-визвольний рух. На його розвиток хоч і вплинула поразка у визвольних змаганнях 1917–20 рр., однак вона не спинила його формування і зміцнення.

Активізація національно-визвольних рухів поневолевих народів привела до співпраці і взаємодопомоги між ними. Так, у 1912 році в Парижі литовський емігрант Й.Габріс заснував “Союз поневолевих народів” намагаючись консолідувати ці народи і спільно висловлювати свої прагнення і становище світовій громадськості. Згодом у Лозанні влітку 1916 р., а потім весною 1918 року в Римі проходять Конгреси поневолевих народів, скликані стараннями поневолевих народів Росії та Австро-Угорщини з метою вироблення спільної позиції щодо свого майбутнього політичного становища.

Після світової війни координація діяльності між представниками поневолевих народів продовжилась. У 1925 р. було створено Конгрес європейських національних меншин, завданням якого було поширювати й поглиблювати міжнародний правовий захист національних меншин. У засіданнях Конгресу, як і в попередніх, активну участь брали представники поневоленого українського народу.

Ідеї співпраці між поневоленими народами не були новими для українського визвольного руху. Вони були одним із невід’ємних компонентів політичних та історичних традицій українського народу. Ще з часів козаччини простежується співпраця і взаємодопомога між українцями та іншими поневоленими народами, яка також мала місце в діяльності

Кирило-Мефодіївського братства та Центральної Ради. Від них походила ініціатива координування боротьби поневолених народів проти спільного ворога – Російської імперії. Ці ідеї були взяті до уваги ОУН, а в її етнонаціональній концепції їм відводилося значне місце¹⁰².

Шукаючи підтримки в зовнішніх силах для боротьби за незалежність України, ОУН особливо не сподівалася на дієвість такої допомоги, зважаючи на домінування в зовнішній політиці будь-якої країни власних інтересів. А тому, попри можливу допомогу від них, головна увага зосереджувалася на налагодженні співпраці з поневоленими народами. Важливість співпраці між поневоленими народами стверджується у виданій ОУН(б) на початку 1940-х років книжці “Наша боротьба і поневолені народи”, в якій зверталася увага на можливість повторення політичної ситуації виникнувшої на території колишньої Російської імперії після Першої світової війни, відповідно необхідність налагодження контактів з „поневоленими Москвою народами” була на часі¹⁰³. Тож ОУН(б) усі поневолені радянським тоталітаризмом народи проголошувалися союзниками українців¹⁰⁴. Стверджувалося, що за умови їхньої активної боротьби та координації зусиль можна буде знищити Радянський Союз і проголосити незалежні національні держави.

Вперше ідея спільної боротьби поневолених народів в організаційних документах ОУН з’являється в серпні 1939 р. у постановах Римського Великого Збору, де було закликано поневолені окупантами народи, що ведуть боротьбу за своє визволення, до співпраці з ОУН¹⁰⁵. А вже у Маніфесті ОУН(б) від грудня 1940 р. проголошувалося кінцевим завданням боротьби Організації й боротьби поневолених націй – здобути “свободу народам та людині”¹⁰⁶. У наступних програмових документах Великих Зборів і конференцій ОУН(б) ідеї створення спільного фронту поневолених націй також надавалася значна увага.

ОУН(б), заманіфестувавши на початку Другої світової

війни ідею необхідності створення фронту спільної боротьби поневолених радянським тоталітаризмом народів, визначила час початку спільного організованого виступу. Це передбачалося одразу після початку збройної боротьби українського народу¹⁰⁷. Повстанські відділи ОУН(б) мали приймати в свої лави представників поневолених радянським тоталітаризмом народів і надавати їм різноманітну допомогу і опіку. Наголошувалося, що з цих осіб потрібно творити окремі різнонаціональні відділи¹⁰⁸. Тобто ОУН(б) виступила за створення інонаціональних загонів при українському визвольному русі вже перед початком німецько-радянської війни.

У роки німецько-радянської війни ОУН(б) продовжувала виступати за зміцнення співпраці між поневоленими народами. В той же час вона закликала вести боротьбу не лише проти комуністичного СРСР, а й проти нацистської Німеччини. Така позиція ОУН(б) була викликана виступом нацистів проти незалежності України. Усвідомивши, що Гітлер не змінить своїх планів щодо майбутнього Східної Європи, зокрема України, ОУН(б) розпочала боротьбу проти нацистського і радянського тоталітаризму, як однаково ворожих поневоленим народам сходу Європи, що несли їм колоніальне поневолення¹⁰⁹. На переконання ОУН(б), ці дві тоталітарні країни вели боротьбу за світове панування, за створення власної політичної концепції побудови світу – комуністичної концепції світового інтернаціоналу й нацистської концепції “Нової Європи”. Ідеї цих концепцій діаметрально протилежні з ідеєю самовизначення націй, через що поневолені народи не скинуть із себе статусу поневолення і гноблення. Таким чином, ОУН(б) стверджувала, що і СРСР, і Німеччина намагалися використати народи у своїх загарбницьких цілях, прикриваючись гаслами боротьби за права поневолених етносів.

Отже, поневолені народи могли “або відмовитися від своїх самостійницьких аспірацій і тим самим стати жертвою одного з двох воюючих тоталітаризмів, або включитися у фронт боротьби проти обох тоталітаризмів – Москви і Берліна.

Третьої можливості не має”¹¹⁰. Розуміючи це, ОУН(б) закликала всіх представників поневолених народів виступати проти наборів у так звані національні легіони при німецькій армії, або, коли вже такі частини існують, переходити зі зброєю в руках на бік українського визвольного руху.

Під час війни ОУН(б) піддала корекції плани щодо перспектив розгортання спільної визвольної боротьби поневолених народів. Перед початком і в перші тижні німецько-радянської війни ОУН(б) твердила, що внаслідок розгрому СРСР Німеччиною, за активної участі національних визвольних рухів, відбудеться створення нових суверенних держав. Надалі ОУН(б) вказувала, що сприятливі умови для визволення створить ослаблення Німеччини і СРСР. Після розгрому Німеччини на східному фронті – ідеологи ОУН(б) вважали, що чим “далі більшовики будуть йти на Захід, то більше посилюватиметься революційний рух поневолених народів СРСР”, адже вони наступом на Європу втратять вплив в національних республіках¹¹¹. Із закінченням Другої світової війни ОУН(б) почала стверджувати, що повстання в національних республіках СРСР може розгорнутися за умови початку країнами Заходу війни проти Радянського Союзу¹¹². Таким чином політичні обставини впливали на плани ОУН(б). У підсумку ОУН(б) не вдалося утворити дієвого фронту спільної боротьби поневолених народів, хоча передумови його створення були закладені.

Слід зазначити, що хоча твердження ОУН(б) про загальне повстання поневолених народів проти СРСР, яке мало призвести до створення незалежних держав, не реалізувалося, однак воно було і залишилося на тривалий період актуальним, адже здійснені ОУН(б) впродовж війни передбачення про особливості розгортання політичних подій не були полишені сенсу. Більше того, ОУН(б) вже у середині ХХ ст. вказала, що однією з причин розвалу Радянського Союзу стане національно-визвольна боротьба народів Східної, Південно-Східної Європи, Кавказу і Середньої Азії.

Нацистські і комуністичні владні органи добре усвідомлювали значення поневолених народів під час військових дій, тому в їхніх планах було передбачено використати цей фактор у своїх загарбницьких цілях. На початку німецько-радянської війни нацисти безпосередньо використали існуюче невдоволення комуністичним режимом в національних республіках СРСР. Однак згодом нацисти відкинули політику такого загравання з поневоленими народами, показавши дійсні свої плани щодо них. Це призвело до краху сподівань цих народів на підтримку Німеччини, а відтак до боротьби з нею. Численні поразки на східному фронті німецької армії змусили нацистське керівництво розпочати перегляд своєї етнонаціональної політики. На це також вплинула активна визвольна боротьба поневолених ними народів Європи, зокрема на території України, де вже ОУН(б) творила фронт боротьби поневолених нацистським і радянським тоталітаризмом народів. Тому нацистська влада розпочала організовувати національні частини при німецькій армії. Згодом створюється так званий Комітет визволення народів Росії на чолі з генералом Власовим. Тобто нацистське керівництво намагалося повернути підтримку поневолених народів, нейтралізувати з допомогою цього комітету координацію дій визвольних рухів поневолених народів.

Український визвольний рух виступив проти таких заходів німецької влади. Закордонне представництво підпільного уряду воюючої України – Української Головної Визвольної Ради (ЗП УГВР) у своєму комюніке категорично засудило німецьку політику щодо націй Сходу Європи, зокрема “акцію Власова”. У документі зазначалося, що український народ проявляє солідарність з іншими народами Європейського Сходу в боротьбі за незалежність і свободу проти всіх імперіалізмів¹¹³.

Комуністична верхівка СРСР використала терористичну політику нацистів на окупованих ними землях проти них самих. Крім того, вона усунула з активного вжитку інтернаціоналістичні ідеологеми і зробила ставку на ідею російського

патріотизму. Тобто в боротьбі проти нацистської Німеччини комуністична влада СРСР стала опиратися на російський народ як на силу, що має захистити і зберегти існуючий режим та тоталітарну державу. Водночас з уваги не випускалися гасла, що закликали до єдності і братерства народів СРСР. Для реалізації цієї політики комуністичній владі були небезпечними заходи українського визвольного руху, спрямовані на створення фронту спільної боротьби поневолених радянським тоталітаризмом народів. Адже коли на тому етапі цей фронт ще не становив реальної сили, то в перспективі все могло змінитися.

Таким чином, і для нацистської Німеччини, і для комуністичного СРСР дії ОУН(б) стосовно утворення фронту спільної боротьби поневолених нацистським і радянським тоталітаризмом народів становили небезпеку. Бо вони могли викликати прояви посилення національного незадоволення поміж народів, які були під владою цих тоталітарних режимів, наражаючи їх на додаткові зусилля по ліквідації національно-визвольних рухів, а то й загрожуючи цілісності цих імперій.

Висуваючи гасло необхідності створення визвольного фронту, ОУН(б) розробила відповідну концепцію: 1) основою спільного фронту є подібність становища у боротьбі проти ворога та спільність мети кожного народу; 2) спільний фронт не вимагає від жодного народу зречення чи обмеження мети його визвольних змагань, а навпаки дає їй підтримку з боку інших народів; 3) спільний фронт не спиняє і не обмежує власної ініціативи планування визвольної боротьби кожного народу, адже вона є його прерогативою, тому взаємна допомога і координація дій утримується у таких формах і межах, як це доцільно і вигідно кожному національно-визвольному рухові; 4) спільний фронт не вимагає від жодного народу витратити його визвольну енергію там, де для його визвольної боротьби не є доцільно¹⁴.

Об'єднання поневолених народів передбачало збільшення визвольних сил і вимагало від поневоловачів вести боротьбу

з усіма ними одночасно, не дозволяючи їх розбити поодинці. Це, на думку М.Прокопа, дало б змогу поневоленим народам подолати їх історичну трагедію – роз'єднаність¹¹⁵.

У концепції також зазначалося, що представники поневолених народів, які перебувають поза межами своєї Батьківщини, на території інших поневолених народів, мають вступати у лави місцевих визвольних сил¹¹⁶. Таким чином, борючись за незалежність інших народів, вони наблизатимуть визволення і для своєї Вітчизни.

Наголошувалося, що всі народи у спільному визвольному фронті є рівноправними партнерами із правом суверенітету своїх дій і рішень. “Усі справи суспільного устрою, господарства, культури і так далі – це внутрішні справи кожного народу, які не стоять у жодному відношенні до спільної платформи співпраці поневолених Москвою народів”. Тобто співпраця між народами мала ґрунтуватися на взаємодопомозі, а не на “хворобливому месіанстві” чи на “зарозумілому імперіалізмові”, адже в її основу були покладені “взаємні, а zarazом для справи державності кожного народу корисні інтереси”¹¹⁷. Передусім це бажання створити власні незалежні національні держави.

ОУН(б) проголосила заклик до об'єднання між усіма поневоленими народами СРСР, серед яких мала на увазі також російський народ, оскільки він зазнавав репресій і утисків нарівні з іншими народами СРСР, а тому також прагнув ліквідувати комуністичний режим, незважаючи на те, що репресивний апарат СРСР складався переважно з представників російського народу.

В концепції визвольного фронту поневолених народів ОУН(б) наголошувалося на важливості уникнення будь-яких конфліктів між поневоленими народами з метою недопущення взаємопослаблення, а натомість посилення основних ворогів¹¹⁸. Разом з тим ОУН(б) заявляла, що, виступаючи за ідею побудови національних держав усіх народів на їхніх етнографічних територіях, вона протиставлятиметься всім спробам народів, поневолених нацистським чи радянським тоталіта-

ризмом, загарбувати в цілості або частково українські землі чи землі інших поневолених народів. Такі імперіалістичні намагання, що становили ламання єдиного революційного фронту європейських народів, ОУН(б) прагнула нещадно знищувати¹¹⁹.

Етнонаціональна політика ОУН(б) і УПА в напрямі створення фронту спільної боротьби поневолених народів справила помітний вплив на ефективність боротьби українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни. Адже саме завдяки такій доцільній етнонаціональній політиці ОУН(б) і УПА було обмежено боротьбу між українським національно-визвольним рухом і представниками інших поневолених народів, які перебували в складі окупаційних армій на території України. Це заклало основи дружби і взаємодопомоги між різними націями та вело до посилення спільних зусиль у боротьбі за незалежність своїх народів. Таким чином, хоча ОУН(б) не вдалося створити реально діючого фронту спільної боротьби поневолених народів на території СРСР, проте були закладені реальні для цього передумови. Підвалини цього фронту стали основою подальшої співпраці представників поневолених народів у еміграції та діяльності визвольних рухів різних народів, які боролися за своє державне визволення на території Радянського Союзу.

Отже, в процесі формування ідеології ОУН і ОУН(б) розроблялася і їх концепція етнонаціональної політики. Будучи однією з основних складових частин політичної діяльності ОУН та ОУН(б), сприяла втіленню їх стратегічної мети – відновлення та зміцнення незалежності України. З огляду на це, в концепції, по-перше, чітко були розроблені засади, на яких мала ґрунтуватися українська державна етнонаціональна політика, завданням якої було сприяти підтриманню суспільного миру в державі. По-друге, концепція містила засади нової прогресивної перебудови світу на основі принципу “воля народам – воля людині”, яка мала сприяти зміцненню Української держави, оскільки передбачала ліквідацію існуючої політичної системи світу, що часто ігнорувала права народів

на самовизначення. Таким чином, концепція етнонаціональної політики ОУН(б) розглядала питання, які стосувалися внутрішньоукраїнської та міжнародної проблематики. Критерієм реалізації такої діяльності ОУН(б) були українські національні інтереси.

Етнонаціональна концепція ОУН(б), що ґрунтувалася на принципах гарантування прав національним (етнічним) меншинам України і добросусідських, рівноправних відносин з іншими народами та державами заклала підвалини для діалогу ОУН(б) з іншими народами.

Примітки

- ¹ Мірчук П. Є. Коновалець. Лідер українського визвольного руху. – К., 2001. – С. 47.
- ² Сосновський М. Микола Міхновський і Дмитро Донцов – речники двох концепцій українського націоналізму // Зустріч. – 1991. – № 2. – С. 122–123.
- ³ Квіт С. Дмитро Донцов. – К., 2000. – С. 142–143.
- ⁴ Енциклопедія українознавства: В 8 т. / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк, 1966. – Т. 5. – С. 1723.
- ⁵ Міхновський М. Націоналізм – всесвітня сила // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000. – С. 159.
- ⁶ Берлін І. Націоналізм // Зустрічі – 1991. – № 2. – С. 63.
- ⁷ Донцов Д. Доба “релігійних війн” // В його ж: Клич доби: Твори. – Лондон, 1968. – С. 32.
- ⁸ Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. / За ред. О. Сича. – Івано-Франківськ, 2002. – Т. 1. – С. 103.
- ⁹ Вассиян Ю. Ідеологічні основи українського націоналізму. – В його ж: Твори. Суспільно-філософські нариси. – Торонто, 1972. – Т. 1. – С. 121.
- ¹⁰ Вассиян Ю. До головних засад націоналізму. – В його ж: Твори. Суспільно-філософські нариси. – Торонто, 1972. – Т. 1. – С. 121.
- ¹¹ Armstrong J. Ukrainian nationalism 1939 – 1945. – New York, 1955. – P. 119–120.
- ¹² Там само. – P. 120–121.
- ¹³ Касьянов Г. Теорія нації та націоналізму. – К., 1999. – С. 326.
- ¹⁴ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 pp.): Зб. док. – б/м., 1955. – С. 15.

- ¹⁵ Квіт С. Дмитро Донцов. – К., 2000. – С. 212.
- ¹⁶ Лісовий В. Поняття ідеології: ідеологія націоналізму – світоглядні й ідейні засади українського націоналізму. – К., 1997. – С. 17.
- ¹⁷ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Нариси історії нової України. – Львів, 1991. – С. 101.
- ¹⁸ Armstrong J. Ukrainian nationalism 1939 – 1945. – New York, 1955. – P. 120–121.
- ¹⁹ Франко І. Поза межами можливого // Вивід прав України: Документи і матеріали до історії української політичної думки. – Нью-Йорк, 1964. – С. 150.
- ²⁰ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.): Зб. док. – б/м., 1955. – С. 3.
- ²¹ Вассиян Ю. До головних засад націоналізму. – В його ж: Твори. Суспільно-філософські нариси. – Торонто, 1972. – Т. 1. – С. 123.
- ²² Ребет Л. Теорія нації. – 2-е вид., репр. – Львів, 1997. – С. 73.
- ²³ Бочковський О. Вступ до націології. – Мюнхен, 1991–92. – С. 164.
- ²⁴ Бочковський О. Боротьба народів за національне визволення. – Подєбради, 1932. – С. 217.
- ²⁵ Старосольський В. Теорія нації. – Нью-Йорк, 1966. – С. 87.
- ²⁶ Донцов Д. Сучасне положення нації і наші завдання (Реферат, виголошений на Другому всеукраїнському з'їзді в липні 1913 р. у Львові). – Львів, 1913. – С. 80.
- ²⁷ Ребет Л. Теорія нації. – 2-е вид., репр. – Львів, 1997. – С. 172.
- ²⁸ Квіт С. Дмитро Донцов. – К., 2000. – С. 144.
- ²⁹ Дяків О. (Горновий) Чому ми в нашій боротьбі ставимо на власні сили // В його ж: Ідея і чин: Зб. творів – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1968. – С. 89–90.
- ³⁰ Донцов Д. Націоналізм. – 3-е вид. – Лондон, Торонто, б/р. – С. 297; Сціборський М. Націократія. – Париж, 1935. – С. 53; Мирон Д. (Максим Орлик) Ідея і чин України. – б/м, 1941. – С. 121.
- ³¹ Бандера С. Перспективи української революції. – 2-е вид., репр. – Дрогобич, 1998. – С. 18–19.
- ³² Д. Мирон (Максим Орлик) Ідея і чин України. – б/м, 1941. – С. 118
- ³³ Рись О. Наша боротьба і поневолені Москвою народи. – б/м, б/р. – С. 14.
- ³⁴ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 112.

- ³⁵ УГВР у світлі постанов Великого Збору та інших документів діяльності (1944-55): Зб. док. – б/м, 1956. – С.13.
- ³⁶ Дичковська Г. УПА і гуманізм // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-50 рр.: Мат. всеукр. наук. конф., Київ, 25-26 серпня 1992 р. – К., 1993. – С. 47.
- ³⁷ Семиряга М.И. Предатель? Освободитель? Жертва? (выступление на круглом столе по вопросу коллаборационизма) // Родина. – 1991. – № 6-7. – С.93.
- ³⁸ Мартинець В. Жидівська проблема в Україні. – Лондон, 1938. – С. 21.
- ³⁹ Брик О.С. Українсько-єврейські взаємини. – Вінніпег, 1961. – С. 168, 257.
- ⁴⁰ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Нариси з історії нової України. – Львів, 1991. – С. 65.
- ⁴¹ Логуш О. (О.І.Степанів) За правильний підхід // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996 – Т. 24. – С. 111.
- ⁴² Потічний П. Політична думка українського підпілля 1943-51 рр. // Сучасність. – 1997. – № 1. – С. 83.
- ⁴³ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929-55рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 32.
- ⁴⁴ Прокоп М. (Вировий М.В.) Україна і Росія (Сучасний стан, становлення проблеми і перспективи) // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996 – Т. 24. – С. 142.
- ⁴⁵ Федун П. (П.Полтава) Хто такі бандерівці та за що вони борються? – Дрогобич, 1994. – С.47.
- ⁴⁶ Дяків О. Наше ставлення до російського народу // Ідея і чин: Зб. зворів – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1968. – С. 162-163.
- ⁴⁷ Позичанюк Й. (Д.Шахай) Тактика щодо російського народу // Літопис Української повстанської армії. – Львів, 1996 – Т. 8 – С. 214.
- ⁴⁸ Дяків О. Чому ми в нашій боротьбі ставимо на власні сили // Ідея і чин: Зб. творів – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1968. – С. 153.
- ⁴⁹ Киричук Ю. Історія УПА. – Тернопіль, 1991. – С. 40.
- ⁵⁰ Позичанюк Й. (Д.Шахай) Тактика щодо російського народу // Літопис Української повстанської армії. – Львів, 1992. – Т. 8. – С. 239.
- ⁵¹ Бутко С. ОУН-УПА і українсько-російські відносини // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-50 рр.: Мат. Всеукр. наук. конф.– К., 1993. – С. 38.

- ⁵² Семиряга М.И. Предатель? Освободитель? Жертва? (выступление на круглом столе по вопросу коллаборационизма) // Родина. – 1991. – № 6-7. – С.93; Дичковська Г. УПА і гуманізм // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-50 рр.: Мат. Всеукр. наук. конф. – К., 1993. – С. 46.
- ⁵³ Рафальський О. Друга світова війна. Етнонаціональний аспект // Віче. – 2001. – № 7. – С. 137.
- ⁵⁴ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929-55рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 36.
- ⁵⁵ Шанковський Л. Історія українського війська. – К., 1991. – С.67.
- ⁵⁶ Донцов Д. Сучасне положення нації і наші завдання (Реферат виголошений на Другому всеукраїнському з'їзді в липні 1913 р. у Львові). – Львів, 1913. – С. 18.
- ⁵⁷ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929-55рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 62.
- ⁵⁸ Льюшин І. Протистояння УПА і АК в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – Київ, 2001. – С. 125.
- ⁵⁹ Палідович М. (Л.М. Карпатський) До українсько-польських взаємин // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996 – Т. 24. – С. 271, 274.
- ⁶⁰ Прокоп М. (Садовий О.С.) Куди прямують поляки? // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996 – Т. 24. – С. 299.
- ⁶¹ Палідович М. (Л.М. Карпатський) До українсько-польських взаємин // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996. – Т. 24. – С. 275.
- ⁶² Там само. – С. 273.
- ⁶³ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993.—S. 212.
- ⁶⁴ В.Мудрий (Борович Я.В.) Україна і Польща // Літопис Української повстанської армії– Торонто; Львів, 1996 – Т. 24. – С. 196.
- ⁶⁵ Прокоп М. (Садовий О.С.) Куди прямують поляки? // Літопис Української повстанської армії– Торонто; Львів, 1996 – Т. 24. – С. 305.
- ⁶⁶ Дичковська Г. УПА і гуманізм // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-50 рр.: Мат. всеукр. наук. конф. – К., 1993. – С. 46.
- ⁶⁷ Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1994. – С. 317.

- ⁶⁸ Рафальський О. Друга світова війна. Етнонаціональний аспект // Віче. – 2001. – № 7. – С. 136.
- ⁶⁹ Цит. за: Матюшко Б. Заслужене покарання? // Гроно (Суми). – 1999. – Ч. 85.
- ⁷⁰ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 157.
- ⁷¹ Ребет Л. Теорія нації. – 2-е вид., репр. – Львів, 1997. – С. 145, 154.
- ⁷² Донцов Д. Підстави нашої політики. – Нью-Йорк, 1957. – С. 83.
- ⁷³ Ребет Л. Теорія нації. – 2-е вид., репр. – Львів, 1997. – С. 154.
- ⁷⁴ Стецько Я. Українська визвольна концепція: В 2 т. – Мюнхен, 1987. – Т. 1. – С.45.
- ⁷⁵ Позичанюк Й. (Д.Шахай) Тактика щодо російського народу // Літопис Української повстанської армії. – Львів, 1996 – Т. 8, кн. 1: 1944–45. – С. 250.
- ⁷⁶ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. – Берлін, 1923. – С. 111; Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? – Львів, 1994. – С. 282.
- ⁷⁷ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 21.
- ⁷⁸ Федун П. (П.Полтава) Підготовка третьої світової війни та завдання українського народу // УГВР у світлі постанов Великого Збору та інших документів діяльності (1944–55): Зб. док. – б/м, 1956. – С. 334.
- ⁷⁹ Федун П. (П.Полтава) Наше вчення про національну державу // Український націоналіст “Іди за мною”: Зб. ідеологічних матеріалів. – б/м, 1995. – С. 78.
- ⁸⁰ Ніцкевич М. До основних питань націоналізму. – Париж, 1936. – С. 31.
- ⁸¹ Дяків О. (Горновий) Чому ми в нашій боротьбі ставимо на власні сили // В його ж: Ідея і чин: Зб. творів – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1968. – С. 92.
- ⁸² Федун П. (П.Полтава) Підготовка третьої світової війни та завдання українського народу // УГВР у світлі постанов Великого Збору та інших документів діяльності (1944–55): Зб. док. – б/м, 1956. – С. 367.
- ⁸³ Бочковський О. Боротьба народів за національне визволення. – Подєбради, 1932. – С. 7.

- ⁸⁴ Капустинський М. Збройна сила і українська національна революція. – Саскатун; Саскачеван, 1936. – С. 1-2.
- ⁸⁵ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929-55рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 12.
- ⁸⁶ Врецьона Є. Мої зустрічі з полковником // Є.Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1987. – С. 480.
- ⁸⁷Кентій А.В Українська військова організація (УВО) у 1920-28 рр. – К., 1998. – С. 64.
- ⁸⁸ Мироненко О. Антиукраїнські рішення Паризької мирної конференції // Нариси з історії дипломатії України / Галенко О.І., Камінський Є.Є., Кірсенко М.В., та ін. Під ред. Смоля В.А. – К., 2001. – С. 260.
- ⁸⁹ Андрієвський Д. Міжнародна акція // ОУН в 1929-54 роках: Зб. ст. – На чужині, 1955. – С. 151.
- ⁹⁰ Життя і смерть полковника Є.Коновальця: Документи, матеріали, спогади, щоденники, листи, фотографії. – Львів: Червона Калина, 1993. – С. 165.
- ⁹¹ В-ч С. Україна під час Другої світової війни: Українські визвольні сили. – б/м, 1947. – С. 9.
- ⁹² Мирон Д. (Максим Орлик) Ідея і чин України. – б/м, 1941. – С. 120.
- ⁹³ ЦДАВО України Ф.3833. – Оп.1. – Спр.80. – Арк.4, 6.
- ⁹⁴ Там же. – Спр.39. – Арк.4.
- ⁹⁵ Кучер В. Соборницька концепція українських націоналістів: теорія і практика // “Українська соборність”. Ідея, досвід, проблеми (до 80-річчя Акту злуки 22 січня 1919 р.). – К., 1999. – С. 289.
- ⁹⁶ ЦДАВО України Ф.3833. – Оп.1. – Спр.42. – Арк.6.
- ⁹⁷ ЦДАГО України Ф.1. – Оп.23. – Спр.931. – Арк.149.
- ⁹⁸ Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К., 1996. – С. 59–60; ЦДАГО України. –Фонд 62. – Спр. 1622, – Арк. 25.
- ⁹⁹ Старух Я. (Ярлан) Огляд міжнародних подій // Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1987. – Т. 16. – С. 240.
- ¹⁰⁰ У голови Генерального Секретаріату УГВР Р.Лозовського // Дужий П. Р.Шухевич – воїн, політик, громадянин. – Львів, 1998. – С. 230.
- ¹⁰¹ Федун П. (П.Полтава) Концепція Самостійності України і основні тенденції розвитку сучасного політичного світу // Причинки до

суспільного мислення: В 2 т. – 3б. ст. – Торонто, 1991. – Т. 2. – С. 249–250.

¹⁰² Деревінський В. Рівноправність національних меншин гарантувалась // Віче. – 2001. – № 8. – С. 122–123.

¹⁰³ Рись О. Наша боротьба і поневолені Москвою народи. – б/м, б/р. – С. 5.

¹⁰⁴ Старух Я. Боротьба з Москвою. – б/м, 1941. – С. 32.

¹⁰⁵ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: В 2 ч. / За ред. В.Ф.Панібудьласка. – К., 1997. – Т. 2. – С. 269.

¹⁰⁶ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.): 3б. док. – б/м, 1955. – С. 21.

¹⁰⁷ Мирон Д. (Максим Орлик) Ідея і чин України. – б/м, 1941. – С. 123.

¹⁰⁸ ЦДАВО України Ф.3833. – Оп.1. – Спр. 181. – Арк. 29.

¹⁰⁹ Там же. – Арк. 2.

¹¹⁰ Миколенко І.М. Цілі і методи німецької імперіалістичної політики на окупованих теренах // Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1978. – Т. 1, Кн. 1. – С.99.

¹¹¹ ЦДАГО України Ф.57. – Оп.4. – Спр.342. – Арк. 10.

¹¹² ЦДАГО України Ф.1. – Оп.23. – Спр. 339. – Арк. 26.

¹¹³ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 448.

¹¹⁴ Бандера С. Перспективи української революції. – 2-е вид., репр. – Дрогобич, 1998. – С. 553.

¹¹⁵ Прокоп М. (Вировий М.В.) Україна і Росія (Сучасний стан, становлення проблеми і перспективи) // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996. – Т. 24. – С. 148–149.

¹¹⁶ Рись О. Наша боротьба і поневолені Москвою народи. – б/м, б/р. – С. 9.

¹¹⁷ Там же. – С. 7.

¹¹⁸ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.): 3б. док. – б/м, 1955. – С. 42.

¹¹⁹ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.): 3б. док. – б/м, 1955. – С. С. 85.

РЕАЛІЗАЦІЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ОУН(б) і УПА

Агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН(б) і УПА

Агітаційно-пропагандистська діяльність була для ОУН(б) і УПА одним із засобів реалізації етнонаціональної політики. Цей вид практичної діяльності, який можна назвати психологічною війною, був для українського визвольного руху так само важливим, як і бойові дії, а на окремих етапах його боротьби мав основне значення.

Під час боротьби з польською окупаційною владою в 1920–30-х роках діячі українського визвольного руху пересвідчилися в більшій ефективності різних заходів при одночасному застосуванні пропагандистських методів. Тому в багатьох працях провідних діячів ОУН(б), в численних вишкільних та інструктивних документах, написаних на початку збройної боротьби у 1940-х роках на українських землях, містяться вказівки потреби здійснювати активну пропагандистську роботу. Д.Мирон писав: “Організація революції мусить звертати увагу на організацію і розбудову збройних сил, суспільно-політичних сил та пропаганди”²¹. В інструктивному документі УПА вказувалося: “Нехай наші думки і ідеї будуть найсправедливішими, та коли їх серед народу не поширювати – будуть мертвими”²².

Діяльність ОУН(б), у тому числі агітаційно-пропагандистська, була спрямована на досягнення основної стратегічної мети для кожного українського націоналіста – визволення української нації і відновлення Української держави. Це однозначно проголошувалося ще в постановах Першого Великого збору ОУН у 1929 р. і в постановах наступних зборів. Зокрема, у постанові Другого Великого збору ОУН(б), що відбувся у 1941 р., вказувалося: “1. Організація Українських Націоналістів визнає, що боротьба за силу й добро української нації є основою нашого світогляду; усесторонній розріст, сила, здоров’я й добробут українського народу – це наша найвища ціль. 2. Тільки вповні суверенна Українська держава може забезпечити українському народові вільне життя й повний усесторонній розвиток усіх його сил”²³. Тобто в меті діяльності ОУН(б) було увібрано прагнення українського народу жити у своїй

самостійній державі. Один із лідерів ОУН(б) Я.Стецько писав: “Звідси найвищий імператив для кожного українця: здобудеш Українську державу, або згинеш у боротьбі за неї!”⁴.

Керуючись цим ОУН(б) впроваджувала такі основні засади агітаційно-пропагандистської діяльності, як: поширення ідеї боротьби за Українську державу; створення спільного фронту боротьби поневолених народів проти СРСР і Німеччини; відновлення незалежних національних держав, поневолених Москвою і Берліном народів; створення світового політичного ладу, основою якого мав стати національний принцип побудови держав із критерієм рівноправності та взаємоповаги між ними.

Таким чином, агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН(б) і УПА поділялася у своєму спрямуванні на два напрямки: внутрішньоукраїнський і зовнішній – міжнародний⁵. На внутрішньоукраїнському напрямку ОУН(б) і УПА поширювали серед українського суспільства передусім державотворчі ідеї. Поряд із тим стверджувалося, що для забезпечення тривалого існування Української держави потрібно створити новий лад у світі на основі національного принципу. Завданням агітаційно-пропагандистська діяльність міжнародного спрямування було уможливити створення фронту спільної боротьби поневолених народів та витворити в державних структурах різних країн розуміння, що українська визвольна війна є справедливою, а створення Української держави – необхідністю для забезпечення миру на континенті.

Агітаційно-пропагандистську діяльність здійснювали відповідні пропагандистські структури ОУН(б) і УПА підпільними методами. На початку німецько-радянської війни ОУН(б) зробила спробу легалізувати роботу пропагандистської реферантури. Такий захід був зроблений у зв’язку з розгортанням ОУН(б) у червні 1941 р. процесу українського державного будівництва, сподіваючись на розуміння ваги цих заходів з боку німецької влади. Відповідно створювались легально діючі пропагандистські структури. Тимчасовим місцем розташування керівного центру пропагандистської роботи на всю територію України став Львів до переїзду у Київ (але цього не сталося). Були утворені обласні і районні пропагандистські осередки, вже як структури Української держави, на чолі яких стояли члени ОУН(б), а апарат мав бути складений з

компетентних місцевих кадрів (письменників, журналістів, науковців). На східноукраїнські землі було направлено три похідні групи ОУН(б), загальною кількістю близько 7 тис. осіб⁶. Їхнім завданням було поширювати ідею української державності і створювати органи місцевої української влади.

Однак період легальної пропагандистської діяльності ОУН(б) не був тривалим і, вже починаючи з осені 1941 р., ця робота була переведена знову у рамки підпілля. Перейшовши у підпілля, ОУН(б) швидко відновила діяльність пропагандистської реферантури, а із появою УПА при ній також було створено відповідну пропагандистську вертикаль. В ОУН(б) пропагандистський референт був на кожному рівні керівних структур, зокрема крайовому, обласному, окружному та районному проводі. Його обов'язки визначалися відповідно до того, у проводі якого територіального рівня він перебував. В УПА пропагандистською діяльністю займався кадровий старшина (офіцер 6-го відділу)⁷ на кожному рівні командування. В генеральному військовому окрузі, військовому окрузі та територіальному відтинку. Він відповідав передусім за організацію пропагандистської підтримки військових операцій УПА. Крім пропагандистів, у бойових частинах УПА в куренях, сотнях, чотах, роях і структурах ОУН(б) були також старшини-політвиховники. Їх діяльність спрямовувалась переважно на самих повстанців і мала забезпечувати ідеологічну мотивацію членів руху опору. В УПА вони отримували особливі інструкції щодо роботи в інонаціональних відділах, які існували при УПА⁸.

Поряд із політвиховниками важливу роль у створенні належного морально-психологічного клімату в підрозділах відігравали священики. Вони не входили до штату формувань УПА, але постійно перебували при старшинських і підстаршинських школах; тимчасово – в лавах бойових загонів. У русі опору перебували священики різних конфесій: православні, греко-католики і католики. Всіх їх об'єднувала ідея незалежної Української соборної держави.

Загальне керівництво пропагандистською діяльністю здійснював головний осередок пропаганди (ГОП) при головному командуванні УПА. Саме ГОП розробляв плани пропагандистських акцій, координував роботу підпільних друкарень і контролював за розповсюдженням друкованих видань. Старшини 6-го відділу безпосередньо виконували накази ГОП щодо пропагандистського впливу на бійців УПА, противника і цивільне населення. При цьому

вони використовували інформацію, яка надходила від політвиховників і командирів відділів УПА. До роботи з місцевим населенням і з ворогом залучали також найбільш ідейно підготовлених повстанців, як українців, так і представників інших народів.

Відповідні пропагандистські підрозділи ОУН(б) і УПА оперативно стежили за ситуацією в районах діяльності українського руху опору. Зокрема, вони намагалися виявити частини вермахту та Червоної армії, де виникали конфлікти, пов'язані з міжнаціональними і релігійними проблемами. Такі частини одразу ставали об'єктами пропаганди українського національно-визвольного руху.

Крім такої “зовнішньої” пропаганди, серед червоноармійців ОУН(б) і УПА також проводили і “внутрішню” пропаганду. Тобто агітація серед червоноармійців велася за допомогою членів ОУН(б), які, виконуючи наказ ОУН(б), мобілізувалися в Червону армію. Це був, як випливає з інструкції ОУН(б), її “особливий вид боротьби” із радянською владою⁹. “Внутрішню” пропаганду ОУН(б) проводила, починаючи ще з 1941 р., про що свідчать відповідні її інструкції¹⁰.

Агітаційно-пропагандистській діяльності та відповідній професійній підготовці членів руху опору керівництво ОУН(б) і УПА надавало особливої уваги. Вимоги до цієї діяльності особливо посилювалися з часу приходу у 1943-1944 р. на терени діяльності ОУН(б) і УПА частин Червоної армії. Керівництвом ОУН(б) і УПА були поставлені завдання всім низовим структурам акцентувати увагу на “політичній і пропагандистській підготовці кадрів... щоб кожен член без огляду на його спеціальне фахове завдання міг самостійно, бодай на коротку мету вести пропаганду скрізь, де його поставлять, або, де силою обставин він опиниться”¹¹.

Агітаційно-пропагандистську діяльність, спрямовану на представників різних народів, ОУН(б) і УПА проводили різноманітними способами, насамперед за допомогою друкованих видань, переважно шляхом поширення листівок, меншою мірою – газет, журналів, брошур. Усі вони друкувалися як українською, так і іншими мовами (англійською, вірменською, грузинською, польською, російською тощо). У 1941 р. поряд із листівками, зверненими до населення української землі, ОУН(б) підготувала листівку, звернену до союзної німецької армії, в якій німецьким солдатам розповідалось про значення самостійної України. Із середини 1943 р. з'являється

значна кількість листівок, звернених до представників різних народів, які служили в німецькій армії, зокрема, таких як: “Добровольці при німецьких військових частинах!”, “Грузини!”, “Азербайджанці!”, “Узбецькі askери!”, “Кубанці – славні правнуки запорізьких козаків!”, “Звернення до російських полонених!”, “До узбеків, казахів, туркменів, башкирів, татар, народів Уралу, Волги і Сибіру, народів Азії!”, “Солдатен!” та багато інших. Ці листівки ОУН(б) і УПА поширювали протягом усього періоду німецької окупації. Поширювалися в цей час також листівки, звернені до червоних партизанів.

З приходом частин Червоної армії на територію діяльності ОУН(б) і УПА поширилися листівки, звернені до солдатів і офіцерів цієї армії. Це такі як: “Брати червоноармійці!”, “Червоноармійці!”, “Звернення до пораненого бійця Червоної армії” та інші. ОУН(б) і УПА в цей період видали листівку “До американських солдатів і офіцерів, що перебувають на Україні”. По закінченні війни з Німеччиною ОУН(б) і УПА видають нові листівки, звернені як до червоноармійців, так і до різних органів радянської влади: “Бійці і командири Червоної армії, перемігшої гітлерівську Німеччину!”, “До демобілізованих вояків Червоної армії!”, “До членів винищувальних загонів!”, “До членів міліції!” та інші.

Протягом усієї війни та по її закінченні ОУН(б) і УПА також друкували листівки, звернені до народів-сусідів, це: “Росіяни!”, “Поляки!”, “Білоруський народе!”, “Чехи, словаки, вояки!” та інші.

До підготовки літератури залучалися представники тих народів, для яких вона призначалася, щоб вона мала відповідну ментальну спрямованість. Друкувалися ці видання у підпільних друкарнях. Літературу розповсюджували за допомогою кур’єрів у різних місцях. Безпосередньо велася робота серед потрібного контингенту шляхом підкидання чи розклеювання, а також нанесенням відповідних гасел на стінах будинків у містах і селах. Вибрані члени політичної еліти режиму чи інтелігенція час від часу отримували підпільну літературу за допомогою державної пошти. Українські підпільні видання з’являлися в Москві, Ленінграді, Варшаві, на Кавказі і навіть у Казахстані¹². З метою інформування народів західних країн і польського народу було створено кілька зв’язкових пунктів у центральній Польщі. Зокрема, підпільна література надходила до різних посольств, що знаходилися у Варшаві. Це посольства США, Великої Британії, Франції, Бельгії та інших¹³.

Також передавали літературу на Захід через людей, які туди їздили, або через перебуваючих у портах Польщі іноземних матросів. Літературу готували англійською або французькою мовами, хоч часто друкували українською, польською, чеською і словацькою.

Особливою формою агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН(б) і УПА була усна пропаганда. Вона проводилася з місцевим населенням чи військами противника за допомогою безпосереднього спілкування. Особливими методами усного впливу були: індивідуальні і групові бесіди, мітинги, збори та різні культурно-розважальні заходи та “шептана” пропаганда (тобто поширення погосок). Усна агітація була однією з найскладніших форм роботи пропагандистів. Потрібно було враховувати соціальні, національні і релігійні особливості психології більшості слухачів, їх ставлення до пропаганди противника, до українського руху опору¹⁴. Методи усної пропаганди мали домінуюче значення під час рейдів відділів УПА, особливо за межі України. Під час діяльності “похідних груп” ОУН(б), які йшли на Східну Україну у 1941 р. усна пропаганда була основною формою агітаційно-пропагандистської роботи, адже тоді бракувало друкованих видань через слабку поліграфічну базу ОУН(б).

ОУН(б) і УПА з метою активізації агітаційно-пропагандистської діяльності створювали так звані пропагандистські “летючі групи” в силі рою (тобто близько 10 осіб), які склалися з кількох пропагандистів і озброєної охорони. Ці пропагандистські структури створювалися районними пропагандистськими осередками, хоча їх також могли творити і окружні пропагандистські осередки. У своїй діяльності вони використовували методи як друкованої, так і усної пропаганди. Летючі групи працювали у певному визначеному терені, проводячи мітинги, збори, політичні огляди, розповсюдження літератури тощо¹⁵. Вони займалися переважно агітаційно-пропагандистською діяльністю серед українського населення, хоча могли вести роботу і серед представників інших національностей. Зокрема, це було характерно для структур, що діяли на крайньо-західних українських землях (так званому Закерзонні), де українське населення мешкало поряд із польським.

Потрібно ще окремо наголосити на рейдах відділів УПА як важливій формі агітаційно-пропагандистської діяльності українського національно-визвольного руху 1940–50-х років. Рейдами називалися в

УПА швидкі марші відділів УПА по територіях, не охоплених повстанським рухом. Такими рейдами були походи відділів УПА на землі Центральної України у роки німецької окупації і пізніше. Такими були походи відділів УПА за межі України, кількість яких збільшилася по закінченні Другої світової війни. Загони УПА рейдували територією Білорусії, Польщі, Румунії, Чехії та інших країн.

Завданням рейдуючих відділів на території інших країн було за допомогою усної і друкованої пропаганди вести популяризацію ідеї українського визвольного руху, формувати антикомуністичні настрої серед широких мас населення, створювати сприятливі умови для активізації місцевих повстанських сил.

Під час рейдів особливий акцент робився на агітаційно-пропагандистській роботі, а бойова діяльність зводилася лише до пасивно-оборонних дій. Тому не випадково один із командирів, який очолював відділ, що мав іти рейдом у Словаччину, отримав завдання дотримуватися таких чеснот, як: мужності, героїства, ідейності, гуманності та гордості за свою націю та Провід¹⁶. Під час рейду, здійснюваного поза межами України, заборонялося нападати на військо, міліцію, склади, ліквідувати комуністичних діячів. У рейдах особливу роль відігравали розмови з місцевими мешканцями, проведення мітингів серед них, інформування про міжнародну ситуацію, становище в Україні та в їхньому регіоні. Друковані видання, хоч і поширювалися, але їм надавалося меншого значення. Цю літературу українські повстанці намагалися поширити за допомогою державної пошти в усі райони цих країн, різні державні, партійні та військові установи.

Найбільш відомими були такі рейди: в 1945–46 рр. до Словаччини, у 1947–48 рр. до Східної Пруссії, у 1949 р. до Румунії. Також у 1947–48 рр. – так званий великий рейд, який здійснювали відділи УПА внаслідок відходу із закерзонського краю. Важливим завданням цього рейду було довести громадськості країн Західної Європи, що антикомуністична боротьба на території України триває.

Для того щоб витворити цілісну картину про агітаційно-пропагандистську діяльність ОУН(б) і УПА, потрібно проаналізувати її зміст, та звернути увагу на різноманітні причини, що на нього впливали.

Для реалізації поставленої мети ОУН(б) розгорнула роботу з організації власних сил українського народу, здійснювала заходи по залученню допомоги з боку інших народів і держав та прагнула

використати сприятливу міжнародну ситуацію. Адже без такого комплексного підходу до справи визволення України ОУН(б) не могла навіть мати надій на досягнення поставленої мети.

На початку 1940-х років ОУН(б) активізувала свої зусилля щодо пошуку союзників, з тактичних розрахунків налагодила контакти з найбільш реальним противником Радянського Союзу – Німеччиною. При цьому ОУН(б) чітко давала зрозуміти німецьким чинникам, що співпраця відбуватиметься за умови визнання Німеччиною створення Української держави. Тому своєю діяльністю ОУН(б) вела з такого констатування проблеми: “Спосіб праці ОУН мусить бути пристосований до витворених умов та мусить відповідати майбутнім потребам України”¹⁷. Адже ОУН(б) конструювала своє відношення до різних держав і народів відповідно до того, як вони ставились до основної мети ОУН(б) – створення незалежної Української держави.

У тих обставинах ОУН(б) розпочинає підготовку, в тому числі агітаційно-пропагандистську, до німецько-радянської війни. Основний вектор направлення пропагандистської атаки спрямовувався проти СРСР. У цьому сенсі було визначено ряд напрямків агітаційно-пропагандистської роботи на цьому етапі боротьби. Це, зокрема: “а) протирадянська пропаганда для українців в Україні і в цілому СРСР; б) пропаганда для українців поза московською (радянською. – *В.Д.*) займанщиною; в) пропаганда для поневолених і загрожених Москвою (СРСР. – *В.Д.*) народів; г) закордонна пропаганда для чужинців”¹⁸.

Така пропагандистська діяльність ОУН(б) поділялася на три етапи: на передвоєнний час, на час війни і революції та на початковій дні державного будівництва. Це зазначено в секретних інструкціях “Боротьба і діяльність ОУН(б) під час війни”, які провід ОУН(б) розіслав у травні 1941 р. усім низовим структурам. У них було визначено мету, яка мала бути реалізована на кожного етапі.

На передвоєнному етапі мали здійснюватися заходи, спрямовані, по-перше, на активізацію позитивними кличами до боротьби проти радянського тоталітаризму всіх незадоволених безправним становищем власних народів, а, по-друге, на ведення пропаганди стосовно безперспективності оборонних дій для радянського режиму. На другому етапі, під час війни і революції, необхідно було, по-перше, підняти до збройної боротьби проти СРСР найширші маси українців та представників інших народів, а, по-друге, проголосити створення Української самостійної соборної держави¹⁹.

Під час третього етапу, який мав розпочатися з моменту проголошення відновлення Української держави, необхідно було проводити посилену агітаційно-пропагандистську роботу серед населення з приводу того, якою буде українська держава і яка буде її зовнішня і внутрішня політика. Тобто в цьому періоді ОУН(б) повністю заангажувалася у проведення антирадянської пропаганди, розглядаючи в ній Німеччину та ті країни, які її підтримували, як своїх союзників, а тому ніякої діяльності, в тому числі пропагандистської, проти них не вела.

ОУН(б) намагалася поширити серед червоноармійців розуміння потреби відмовитися воювати за СРСР, оскільки вказувала, що Радянський Союз не є виразником ні національних інтересів народів, які в нього входять, ні не забезпечує прав і свобод поодиноких громадян. Ця агітація проводилася за допомогою індивідуальних бесід та різноманітних гасел і закликів. У них закликалося червоноармійців “не воювати за чужі інтереси”, “не вмирати за московську тюрму народів”, “не боронити більшовицької нужди, голоду, гніту і переслідувань”, “не нести неволі свободним народам”. Поширювалося гасло: “Свобода народам! Свобода людині!”. До червоноармійців-українців ОУН(б) зверталася ще з гаслом: “Не воювати за московську комуну, а за Україну”. Тобто ОУН(б) закликала представників різних народів, які служили в Червоній армії, не захищати радянський тоталітарний режим, що приніс усім терор і голод.

ОУН(б) закликала червоноармійців не споглядати та пасивно очікувати створення нових політичних реалій, а активно включитися у знищення СРСР. Зокрема, ОУН(б) закликала червоноармійців: “Бійці! Наші батьки й брати на засланні і в тюрмах, наші жінки, сестри й матері в колгоспному ярмі. Геть з комуністичною неволею! Геть червоних катів! Смерть тиранам! Воля робітникам і селянам!”²⁰. Боротьба червоноармійців проти радянського тоталітаризму мала привести до розвалу СРСР та утвердити свободу і рівність між народами і людьми на просторах колишнього Союзу.

Перед війною ОУН(б) давала вказівки українцям брати участь у мобілізації до Червоної армії, щоб здобути зброю, а під час бойових дій робити заворушення у частинах Червоної армії, очолювати їх, або поодинці переходити в підпільні загони ОУН(б) та боротися проти радянського режиму. Червоноармійців-українців, які перебували у фронтових частинах, ОУН(б) закликала здаватися в німецький полон,

заявляючи, що хочуть боротися з радянським тоталітаризмом за вказівками ОУН(б)²¹.

Представників різних народів, які служили в Червоній армії, ОУН(б) також агітувала переходити на бік українського руху опору та творити окремі національні легіони. При цьому наголошувалося, що ОУН(б) організовує і веде боротьбу не тільки за самостійну Українську державу, а й за повне знищення радянської тоталітарної системи, за створення на її руїнах самостійних національних держав²², оскільки лише за умови ведення спільної боротьби поневолених народів можна було, як вказувала ОУН(б), знищити СРСР і створити поневоленими народами свої національні держави на власних етнографічних територіях.

Агітаційно-пропагандистську роботу щодо цивільного населення ОУН(б) переважно проводила на українській території. Основними напрямками агітації ОУН(б) серед населення було поширення ідеї самостійності України та обов'язку кожного українця діяти для добра і величі української нації і держави²³.

ОУН(б) не випускала з поля зору національних меншин, які проживали на території України. Серед них проголошувалися ідеї свободи людини, міжнародної рівності. Потрібно зазначити, що на початку німецько-радянської війни ОУН(б) з певним недовір'ям ставилася до представників таких етносів як росіяни, поляки та євреї. Це пояснюється існуванням серед представників цих етносів шовіністичного ставлення до українців, і до відновлення Української держави. Проте шляхом агітаційно-пропагандистської роботи ОУН(б) прагнула залучити ці етноси до спільної боротьби з СРСР²⁴.

Після виступу Німеччини проти самостійності України зміст агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН(б) різко змінюється. ОУН(б) стала розглядати нацистський і радянський тоталітаризм однаково ворожими поневоленим народам Сходу Європи, що несуть їм колоніальне поневолення²⁵. Тому Організація розпочинає проводити також антинацистську агітаційно-пропагандистську роботу.

Продовжується робота щодо посилення боротьби українського народу та інших поневолених народів як проти СРСР, так і проти Німеччини. Для цього ОУН(б) в 1942 р. створює військове формування – УПА. Пропаганда ОУН(б) на той час за своїми формами і методами мала бути, як наголошувалося, “менш криклива і видна, але натомість змістом ударна, революційна і політично доцільна”²⁶.

У пропагандистській роботі цього періоду ОУН(б) і УПА значну увагу надавали веденню агітації серед солдатів і старшин вермахту (особливо серед так званих національних легіонів, сформованих із радянських військовополонених), а також серед червоних партизанів. У постановах другої конференції ОУН(б) вкотре стверджено необхідність налагодження тісних відносин з поневоленими народами для співпраці й спільної боротьби проти нацистського і радянського тоталітаризму.

Вектор агітаційної роботи, яку здійснювали серед населення і солдатів різних національностей, що служили в німецькій і радянській арміях, ОУН(б) і УПА спрямовували проти наборів і служби в цих арміях, адже ОУН(б) і УПА вказували, що ні СРСР, ні Німеччина не є поборниками інтересів народів Європи чи Азії, навпаки вони прагнуть використати їх як “гарматне м’ясо” у своїй боротьбі. Щоб перешкодити цим діям СРСР і Німеччини українські визвольні структури закликали всі поневолені народи виступити проти них²⁷.

Подібно, як на початку німецько-радянської війни ОУН(б) наголошувала на недоцільності захисту Радянського Союзу через його тоталітарну сутність, на той час ОУН(б) і УПА виступили проти Німеччини. ОУН(б) і УПА зверталися до солдатів німецької армії, вихідців з радянських республік, наголошуючи, що Москва і Берлін вступили у конфлікт між собою через багаті землі народів Європи і Азії²⁸. В іншій листівці вкотре наголошувалося, що нацистський і радянський режими не зацікавлені надати незалежність поневоленим народам²⁹.

Тому ОУН(б) і УПА закликали представників різних народів, які перебували у німецькій армії, приєднуватися до українського підпілля, створювати національні загони при УПА і боротися спільно з українцями проти СРСР і Німеччини за незалежність своїх націй. Зокрема, в одній з листівок вказувалося: “Поневолені народи Східної Європи і Азії! Зв’яжіться з УПА! Переходьте разом із зброєю на бік повстанців! Беріть участь у боротьбі проти імперіалізмів. Хай живуть незалежні держави поневолених народів!”³⁰. В іншій: “Народи Кавказу! Зв’яжіться з УПА! Створюйте національні загони при УПА! Завдяки нашим спільним зусиллям ми викличемо загальну революцію проти імперіалістичних грабіжників! За незалежні держави народів Кавказу”³¹.

ОУН(б) і УПА намагалися залучити до боротьби за свободу

і самостійність України також радянських партизанів. У листівках, адресованих їм, вказувалося, на спільність боротьби проти нацистської Німеччини, на недоцільність повернення радянського режиму – червоного аналога німецького націонал-соціалізму, адже “і той, і той – це диктатури направлені проти нашого народу”. “Гітлерівський і російський імперіалізм, вказували ОУН(б) і УПА, – сьогодні у конфлікті, але обидва воюють, щоб знищити і поневолити народи”. В одній листівці, читаємо: “Партизани! Не дайте себе втягнути на службу більшовицьким чи німецьким імперіалістам”³². Партизанів закликали до одночасної і спільної боротьби проти обох імперіалізмів, задля досягнення “повної свободи і самостійності усіх поневолених народів”. У листівці містилися заклики: “Геть Гітлера і Сталіна! Хай живуть незалежні держави всіх поневолених народів”³³.

Агітаційно-пропагандистську діяльність ОУН(б) і УПА здійснювали й серед військ німецьких союзників: угорців, словаків, румунів та інших. Їх агітували не воювати за німецьку “Нову Європу”, оскільки в ній не має місця для вільного самовираження націй, закликалося не поборювати національно-визвольних рухів поневолених народів, а переходити на їх бік або допомагати; спрямовувати свою зброю як проти Німеччини, так і Радянського Союзу за побудову нового світового ладу на руїнах цих імперій.

Зважаючи на значне протистояння з угорськими і румунськими державними і військовими структури ОУН(б) і УПА особливо зосередили увагу на агітаційно-пропагандистській діяльності серед них. Як вказувалося в одній з інструкцій Проводу ОУН(б), “по відношенні до інших народів, спеціально до поляків, румун та мадяр не загострювати відносини, старатися бути з ними в добрих взаєминах”³⁴.

Агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН(б) і УПА стосовно цих народів, подібно як і до інших, мала такі особливості: по-перше, спрямовувалася на витворення антинацистських і антирадянських настроїв від рядового громадянина до керівників держави; по-друге, спрямовувалася на пересічних громадян з метою налаштувати їх проти імперіалістичної політики владних органів своїх країн. Зокрема, у пропагандистській інструкції ОУН(б) (серпень 1943 р.) наголошувалося вести пропаганду “проти імперіалістичної влади, що в ім’я чужих інтересів провадить румунський народ до великих жертв

і нужди та заставляє боротися проти українців⁷³⁵. Власне, ОУН(б) і УПА намагалися налаштувати ці народи як спільноти проти імперіалістичних планів, тим самим намагалися похитнути позиції Німеччини та урядів цих країн.

Зміст агітаційної роботи серед українців і національних меншин того часу дещо різнився від тієї, яка велася на початку німецько-радянської війни. Робився наголос на пропагуванні створення Української держави, в якій українці і національні меншини здобудуть добробут та рівні права. Доповненням стала антинімецька спрямованість: проти наборів у німецькі військові і поліцейські частини; проти здачі продуктів німецькій владі; проти виїзду на роботу до Німеччини; боротьби проти тих, хто співпрацює з німецькою владою тощо.

У 1942 р. виник ще один напрям агітаційно-пропагандистської роботи ОУН(б) і УПА – польський. Діяльність тут спрямовувалася на припинення боротьби з польським визвольним рухом. Ця праця ОУН(б) здійснювалася з огляду на такий принцип: “Злочинна робота поодиноких громадян польської національності, чи вороже наставляння до української державності поодиноких польських угруповань не може перерішити нашого ставлення до польського народу⁷³⁶.”

Щоб усунути суперечності з польським визвольним рухом, ОУН(б) і УПА зверталися до них безпосередньо за допомогою листівок ще на початку своєї активної збройної боротьби. Зокрема, у відозві до польської поліції заклиалося поліцаїв-поляків, які перебували на німецькій службі, переходити до УПА або окремими польськими відділами включатися до спільного фронту проти спільних ворогів³⁷. Надалі ОУН(б) і УПА продовжували вести агітаційно-пропагандистську роботу за допомогою листівок, закликів, брошур, різноманітних зустрічей тощо. Проте конфлікт між українським і польським визвольним рухом не був ліквідований до кінця війни з Німеччиною через нерозуміння польською стороною його недоцільності.

З відступом німецьких військ із території України пропагандистська діяльність ОУН(б) була дещо відкоригована, хоча основні напрями цієї роботи не зазнали змін. Пропагандистська діяльність спрямовувалася на червоноармійців, радянську адміністрацію, а також не упускалося з поля зору українське населення, нацменшини і сусідні народи. Передусім діяльність

спрямовувалася на офіцерів і солдатів Червоної армії, як на силу, на яку спирається радянський режим. В інструкції ОУН(б) вказувалося “Наша пропаганда в Червоній армії – це бій за душу червоноармійців”³⁸.

Агітація серед червоноармійців цього етапу була подібною до тієї, яку вели ОУН(б) в Червоній армії у 1941 р., а згодом – у німецькій. Вкотре наголошувалося, що “війна є імперіалістичною, яку розв’язали Німеччина і СРСР з метою захоплення нових зон впливу у світі, через що дані країни нічого позитивного не принесуть ні поневоленим народам, ні окремо взятій людині”. Червоноармійцям говорилося, що “їхня перемога, куплена цінною життя мільйонів солдат і офіцерів, не дасть нічого народам СРСР, працюючим масам, окремо взятій людині, а навпаки ще дасть більший гніт з боку сталінських вельмож”. Тому ОУН(б) і УПА закликали червоноармійців “не виступати проти визвольних рухів поневолених народів”, наголошуючи, що ОУН(б) і УПА проти них не воює, а лише проти радянського репресивного апарату³⁹. Отже, ОУН(б) і УПА у своїй агітаційно-пропагандистській роботі свідомо розділяли червоноармійців, енкаведистів, комуністичних урядовців та інших, намагаючись тим самим протиставити широкі громадські і солдатські маси керівному комуністичному прошарку.

Тобто, закликаючи боротися проти тих, хто активно впроваджуватиме тоталітарну систему на території України, ОУН(б) і УПА займали іншу позицію до пересічної маси більшовицької адміністрації та приїжджих працівників із східних регіонів. Щодо них ОУН(б) і УПА прагнули вести агітаційно-роз’яснювальну роботу стосовно антирадянської боротьби поневолених народів та суті сталінізму. До їхньої роботи ж ставилися залежно від того, чи приносить вона “користь для народу”, в цьому разі не перешкоджали їх діяльності. Наприклад, будувати шляхи, школи, здійснювати електрифікацію сіл тощо⁴⁰.

ОУН(б) і УПА агітували червоноармійців направити свою зброю після знищення нацистської Німеччини на ліквідацію сталінської тоталітарної системи. Вказуючи, що лише “тоді настане щасливе життя на Україні – без колгоспної панщини, національного гніту, без Сибіру, без голоду, без концтаборів, стахановщини, штрафів і надзвичайних судів. Тоді Україна як самостійна держава буде жити із всіма вільними народами”⁴¹.

Варто наголосити, що агітаційно-пропагандистська робота ОУН(б) і УПА спрямовувалася проти радянського тоталітаризму, а не проти групи народів чи якогось народу. Тобто ОУН(б) і УПА не виступали ні проти росіян, ні проти поляків чи грузинів або білорусів як окремої національної спільноти. Навпаки ОУН(б) і УПА пропагували гасла необхідності згуртування сил проти тоталітаризму⁴².

Під час агітаційно-пропагандистської роботи ОУН(б) і УПА радили червоноармійцям прискіпливо ставиться до радянської пропаганди, оскільки вона, як і німецька, дуже часто подавала неправдиві відомості, намагаючись “приспати чуйність, відпорність і оборону поневоленних народів, щоб взяти їх під свій контроль. Німецька пропаганда намагалася поневолені народи зорієнтувати на Гітлера, як “визволителя” і “єдину реальну непереможну силу”, а радянська пропаганда повідомляла “про зміну і покращення сталінського режиму”⁴³.

Здійснюючи пропаганду в Червоній армії, ОУН(б) і УПА не агітували в цей період червоноармійців, а також тих, хто служив в німецьких частинах, переходити в УПА⁴⁴, навпаки, вели агітацію на створення червоноармійцями у своїх республіках підпільних протирадянських структур. Зумовлювалася це завершенням війни з Німеччиною та можливістю початку збройного конфлікту між СРСР та Англією і США. Крім того, зросла небезпека проникнення в ряди українського визвольного руху агентів радянських спецорганів.

Як і у попередні періоди, з часу приходу Червоної армії та радянської адміністрації на територію діяльності ОУН(б) і УПА проводилися відповідні агітаційно-пропагандистські заходи серед населення з метою піднесення морального духу на час протистояння з новою владою. Розгорнулася агітація серед населення проти вступу до лав Червоної армії, здачі продуктів радянській владі, колективізації, виборів тощо.

Із завершенням Другої світової війни ОУН(б) і УПА, крім агітаційно-пропагандистського впливу на народи, які перебували в складі СРСР, цілеспрямовано вели антикомуністичну діяльність серед народів-сусідів так званого соцтабору: чехів, румун, поляків та інших. Акцент в агітації робився на поширення ідеї спільної боротьби проти комунізму та за визволення з-під влади тоталітарної системи.

Така політична позиція українського визвольного руху та

швидке зростання впливу його ідей серед народу неминуче привертало увагу радянської влади й одразу стурбували німецьку владу. Проти ОУН(б) було спрямовано, крім збройних ударів, посилену агітаційно-пропагандистську кампанію. Вже в першому номері газети “За Радянську Україну” від 31 липня 1941 р., що її видавало командування Південно-Західного фронту, письменник О.Корнійчук виступив із підтасованим обвинуваченням проти українських націоналістів. У статті він твердив, що “Гітлер покликав на допомогу зрадників українського народу петлюрівців, ОУНівців і гетьманців”. Він “нацькував своїх вірних псів”, маючи на меті перешкодити радянським партизанам. Ці “вірні пси”, “канібали Гітлера” “допомагають фашистським бандам грабувати нашу країну, наші багатства, здобуті кров’ю і потом трудящих і закабалити нашу Батьківщину, возз’єднану у велику радянську державу”²⁴⁵.

Подібного змісту і спрямованості з’являються радянські листівки, що поширювалися на окупованій німцями українській території червоними партизанами. В них також борці за волю України називалися “агентами німецького фашизму, українськими націоналістичними найманцями”, які “безсоромно роблять вигляд, ніби борються за свободу і щастя українського народу”²⁴⁶.

Здійснюючи посилену антинаціоналістичну пропаганду, радянська сторона не тільки негативно, а й із нерозумінням ставилася до такої ж діяльності ОУН(б) і УПА. Так, в одній з доповідних записок секретарю Центрального комітету Компартії України М.Хрущову командир партизанського з’єднання генерал-майор Федоров писав: “Вся наглість дурної пропаганди ОУН(б) і УПА настільки примітивна, що розкриває сама себе. Так, наприклад, у своїх листівках вони запрошують українців, росіян, поляків, грузинів, вірменів та інші народи Кавказу і Середньої Азії, навіть червоних партизанів підніматися на боротьбу з “московським” та іншими імперіалізмами, за створення самостійних держав”²⁴⁷. Тож полон ілюзій „радянського братерства” або відчуття загрози, явно заважало керівним радянським діячам зрозуміти справедливі ідеї українського визвольного руху.

Радянська влада під час пропагандистської роботи серед українського народу та інших народів і країн, спеціально ототожнювала діяльність членів української поліції, мерів міст, старостів, тобто усіх тих, хто працювали у німецьких установах із діяльністю українських націоналістів, щоб український націоналізм як такий асоціювався з

колабораціонізмом. Тому мав бути ворожим українському народові, адже виступав, як вказувала радянська пропаганда, проти “вільної України”, прагнучи потрапити “під ярмо Гітлера”. В.Косик зауважив, що використання радянськими чинниками патріотичних елементів (“українська Батьківщина”, “возз’єднана велика Українська Держава”, які були взяті з програми націоналістів) з усією очевидністю повинні були служити патріотичною противагою пропаганді українських націоналістів.

Такий зміст пропагандистської кампанії радянської влади у зображенні ОУН(б) як “українсько-німецької організації” зберігався протягом усієї Другої світової війни, та по її закінченні.

Німецька влада також проводила активну пропагандистську кампанію проти ОУН(б) і УПА. Тоді, коли радянська влада робила закиди ОУН(б) щодо співпраці з Німеччиною, німецька влада твердила про співпрацю ОУН(б) з СРСР. Зокрема, у німецькій листівці “Слухай, український народе” (червень 1943 р.) читаємо: “Москва дає накази ОУН. З таємних наказів і вказівок, що попали нам у руки, видно, що кремлівські євреї стоять у зв’язку з ОУН. В тих таємних наказах, що скоро будуть опубліковані, ОУН означається як національно замаскована більшовицька бойова частина” і так далі⁴⁸. Або в іншій німецькій листівці зазначається, що “Бандера після війни має бути введений у склад українського радянського уряду”⁴⁹ тощо. Звичайно, жодних подібних документів опубліковано не було, та й С.Бандера ніколи не міг увійти до складу радянського уряду. Відповідно до змісту цих листівок німецькими чинниками велася агітаційна робота серед ОУН(б) і УПА та українського народу.

Таке змістове наповнення радянської і німецької пропаганди свідчить про намагання Німеччини і СРСР скомпрометувати український рух опору в очах власного народу та інших народів і держав. Обидві сторони намагалися показати його як рух, створений під впливом іншої сторони, який немає підтримки серед власного народу, ведучи проти нього підривну, шкідливу роботу.

ОУН(б) і УПА як підпільним організаціям в агітаційно-пропагандистській діяльності важко було протистояти пропагандистським структурам СРСР і Німеччини. Проте, незважаючи на явну перевагу противників у агітаційно-пропагандистській роботі, ОУН(б) і УПА наполегливо і послідовно вели пропаганду своїх ідей.

Зміст їх пропагандистської діяльності відповідав кожному конкретному етапові боротьби ОУН(б) і УПА, беручи до уваги особливості національних середовищ, які піддавалися агітаційно-пропагандистському впливу.

Агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН(б) і УПА, попри свої плюси, мала деякі недоліки на різних етапах. Так, з самого початку німецько-радянської війни, як зазначає О.Логуш, ця діяльність не достатньою мірою спрямовувала увагу на питання, що стосувалися взаємовідносин із національними меншинами України⁵⁰. Недопрацьованою була агітаційно-пропагандистська робота ОУН(б) і УПА щодо німців. Як зазначено в суспільно-політичному огляді ОУН(б) з території південної частини Рівненської області від 1943 р., “наша пропаганда серед німців є таки заслабка. Задуже ми насторожили вояцьку масу проти себе. Немає належного тонкого підходу до німців-вояків, а завжди ставиться справа “рубом”⁵¹. Значною проблемою в діяльності ОУН(б) і УПА був конфлікт із польським рухом опору, що існував протягом всієї Другої світової війни.

У період боротьби з радянською владою ідеї і гасла ОУН(б) і УПА хоч і знаходили підтримку серед червоноармійців і населення, але вони не змогли переконати всіх у можливості знищення СРСР після розгрому Німеччини. Зокрема, про це свідчить інформаційний звіт ОУН(б) Перемишльської області: “Одначе червоноармійців-українців характеризувала невіра в можливість нашої перемоги, а серед місцевих українців виринув страх резигнації, побачивши такий навал металу в Червоній армії”⁵². Адже більшість із тих, які підтримували ідею повалення сталінського тоталітарного режиму, чекали на енергійний поштовх із-зовні, що мав допомогти повалити його.

Отже, незважаючи на існування деяких негативних обставин, які впливали на становлення і розвиток агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН(б) і УПА, вона досягла суттєвих результатів. Так, по-перше, в ОУН(б) і УПА був сформований структурований та ефективно діючий агітаційно-пропагандистський апарат. По-друге, агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН(б) і УПА щодо місцевого українського населення відзначалася високою дієвістю. По-третє, агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН(б) і УПА також досить ефективно впливала на осіб інших національностей:

військовослужбовців німецької і радянської армії, населення різних країн та на національні меншини. По-четверте, відповідні структури ОУН(б) і УПА вели успішну контрпропагандистську боротьбу з пропагандистським апаратом Німеччини і СРСР. Тобто цей вид діяльності ОУН(б) і УПА сприяв становленню і посиленню цих формувань та дав змогу поширити їх ідеї серед представників інших народів.

Боротьба ОУН(б) і УПА проти тоталітарних режимів.

В 1940–50-х роках ОУН(б) і УПА продовжували цілеспрямовано реалізовувати положення власної етнонаціональної політичної концепції в процесі боротьби з двома найбільшими тогочасними тоталітарними державами – нацистською Німеччиною та комуністичним СРСР.

Війна між двома тоталітарними державами була використана ОУН(б) і УПА для розгортання власної збройної боротьби за УССД. Як зазначалося в інструкціях Проводу ОУН(б) від травня 1941 р., “війну між Москвою (СРСР. – *В.Д.*) та іншими державами, зокрема, коли вона буде воювати на українській землі, ОУН(б) використає як пригожий момент для повного розгорнення визвольної революційної боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу, піднімаючи загальний збройний зрив цілого українського народу та, ініціюючи такий зрив, інших поневолених Москвою народів”.

В цій війні ОУН(б) із тактичних міркувань довелося змінювати ставлення до воюючих держав. На початку німецько-радянської війни ОУН(б) виступала лише проти СРСР. З осені 1941 р. розпочинає підготовку, а згодом і боротьбу проти нацистської Німеччини, веде пошук союзників, намагається створити фронт поневолених народів. З поверненням радянської влади на територію України ОУН(б) обмежує протинімецькі дії і переключається на боротьбу з радянським режимом. У цій боротьбі із сильним противником Організація намагається знайти союзників, отримати допомогу з боку західних країн.

У перші місяці німецько-радянської війни ОУН(б) сподівалася на допомогу Німеччини, тому виступала лише проти СРСР. Агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН(б) перед і на початку цієї війни, спрямовувалась передусім на підрив боєздатності Червоної армії,

організацію антирадянської боротьби, утворення державних адміністративних структур відновленої Української держави.

Безпосередньо під впливом агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН(б) та через швидкий наступ німецьких військ мобілізаційна кампанія на території Західної України була зірвана. Компетентні радянські військові чинники у своїх доповідних записках у вищі органи влади СРСР ще до початку війни вказували на ймовірність цього. Зокрема, подібну інформацію в Центральний Комітет Всеросійської комуністичної партії (більшовиків) і в головне управління політпропаганди Червоної армії подали 11 травня 1941 р. Військова рада і начальник управління політпропаганди Київського особливого військового округу бригадний комісар Михайлов. У записці зазначалось, що “частина допризовників з областей Західної України перебуває під впливом контрреволюційної організації українських націоналістів, яка саботує набір в армію, здійснює провокації”⁵³. Були проблеми з набором в Червону армію і в інших областях України, які не були тереном активної діяльності ОУН(б). Так, на 16 жовтня 1941 р. у Луганську на призовних пунктах відзначено вкрай низьку явку військовозобов’язаних: на Артемівський пункт з’явилося лише десять відсотків, а на Клімівський вісімнадцять осіб⁵⁴. Загалом, такий стан справ зумовлювався пропагандою ОУН(б), німецькою пропагандою, постійними поразками Червоної армії та швидким захопленням німцями нових територій. І як слушно зауважив В.Косик, – “більшість населення національних республік сподівалося, що конфлікт, який розпочався, принесе йому національну свободу”⁵⁵.

Внутрішня і зовнішня агітаційна діяльність ОУН(б) велися серед сформованих частин Червоної армії. Про це зазначає у своєму звіті тогочасний крайовий керівник ОУН(б) І.Клімів⁵⁶. Тож втечі солдат із лав Червоної армії та добровільна їх здача в німецький полон відбувалися в сукупності з впливом інших причин також під впливом діяльності ОУН(б). Однак сьогодні ще передчасно твердити, що причиною великої кількості дезертирств, здачі у німецький полон українців та представників інших національностей була агітаційно-пропагандистська робота ОУН(б). Проте вона поряд із німецькою пропагандистською атакою також вплинула на моральний стан червоноармійців на початку німецько-радянської війни у 1941 р.

Радянські військові документи фіксують випадки втеч солдат із частин Червоної армії. У політичному донесенні начальника управління пропаганди Південного фронту, дивізійного комісара Вороніна на адресу начальника Головного управління політпропаганди Червоної армії від 13 липня 1941 р. повідомлялося, що “у період з 22 червня по 10 липня 1941 р. у частинах фронту здійснено 688 дезертирств”. “Дезертирства здійснюються, – пише комісар Воронін, – не лише одиницями, а й групами червоноармійців із зброєю в руках”⁵⁷. А в іншому політдонесенні начальника відділу політпропаганди 18-ї армії полкового комісара Маркіна на адресу управління політпропаганди Південного фронту від 13 липня 1941 р. повідомлялося про дезертирства призваного з районів Чернівецької області приписного складу з 60-ї та 96-ї гірськострілецьких дивізій та інших частин⁵⁸. Німецькі військові донесення також вказували на численні факти дезертирства радянських солдатів. Зокрема, в одному з них подається, що “кількість перебіжчиків, особливо українців, зростає”⁵⁹.

Досягла певних результатів робота ОУН(б) по організації боротьби проти органів радянської влади, зокрема проти НКВС. У звіті І.Климова вказується, що в перші дні війни загони ОУН(б) провели близько ста боїв із радянськими військами. Успіхи спостерігалися і в організації українського державного життя. Тридцятого червня 1941 р. у Львові було проголошено Акт відновлення Української держави, були створені обласні, районні, сільські управи, а також відділи міліції та здійснювалася робота по створенню української армії⁶⁰.

Отже, ОУН(б) одразу з початком війни приступила до підриву обороноздатності та знищення радянської влади і стала творити основи Української держави. Тим самим ОУН(б) намагалася активно реалізувати українську національну ідею – насамперед утворити незалежну державу.

Агітаційно-пропагандистські заходи ОУН(б), організацій інших поневолених народів і Німеччини та стан масового народного невдоволення радянською тоталітарною системою викликали зміни етнонаціональної політики радянської влади, пристосовані до умов нової дійсності. Керівництво СРСР усунуло із вжитку інтернаціональну риторичку, а безпосередньо почало пропагувати, що СРСР, Червона армія – це дітище російського народу. Себто проводилися заходи запобігання невдоволенню росіян існуючою системою, висувуючи на

перші місяці патріотичні ідеї захисту російського “отечества” від зазіхань агресора. Як відмітив учасник війни, англійський письменник, історик і журналіст А.Верг, “Навіть слово “радянський” вступило у свої права тільки після Сталінграда, а до того часу радянська пропаганда сконцентрувала основну увагу на Росії, на великоросійських національних традиціях, яким загрожувала небезпека”⁶¹.

Здійснивши такі нововведення комуністичне керівництво не допустило посилення відцентрових тенденцій в СРСР, а відтак колосальними зусиллями стримало розвал тоталітарної системи. Й.Сталін визнав це під час розмови з американським послом в СРСР А.Гарріманом у вересні 1941 р., зазначивши: “У нас немає ніяких ілюзій, нібито вони (російські люди. – *А.Гарріман*) воюють за нас. Вони воюють за матір-Росію”⁶². Таким чином, сталінське керівництво відкрито взяло до використання російські імперіалістичні ідеї.

Апологети комунізму – лідери IV Інтернаціоналу, засудили ці політичні нововведення радянського керівництва, вважаючи їх відступом від марксистського вчення. “Країна, де “соціалізм кінцево переміг”, – говорилося у зверненні Виконкому IV Інтернаціоналу “За захист СРСР”, прийнятому у серпні 1941 р., – перебуває у війні, але навіть саме слово “соціалізм” зникло зі словника ставлеників бюрократії. Кремль зі своїми продажними письменниками воскрешає патріотичні спогади царської Росії. Він навіть не наважується нагадати радянським масам грандіозний досвід громадянської війни”⁶³.

Отже, можемо стверджувати, що ОУН(б) у правильному напрямі проводила на початку німецько-радянської війни власну етнонаціональну політичну діяльність, намагаючись організувати проти комуністичного режиму боротьбу всіх народів Радянського Союзу. Лише позбавивши підтримки народу тоталітарний режим можна було знищити. Однак через об’єктивні причини ОУН(б) не вдалося реалізувати поставлених планів та відновити незалежну Українську державу.

Однією з основних причин, які виникли на заваді відновленню незалежності України та інших поневолених комуністичним режимом народів, була колоніальна політика нацистів стосовно народів Східної Європи. Засліплені тріумфом перемог нацистські лідери відверто потоптали права про самовизначення народів СРСР. Тим самим подвоїли ворогів та дали можливість комуністичній владі мобілізувати проти себе значну частину населення СРСР.

ОУН(б) відійшла від співпраці з німецькими чинниками і розгорнула проти нового окупанта українських земель відкритий спротив. Нацистська влада ще з червня 1941 р. розпочала репресії проти ОУН(б) – арештовано керівника ОУН(б) С.Бандеру, прем'єр-міністра створеного українського уряду Я.Стецька та інших провідних діячів ОУН(б). А у середині вересня 1941 р. розпочала масові репресії і арешти членів ОУН(б) по всій окупованій території України і в еміграції. ОУН(б) вже тоді розглядалася нацистами небезпечною організацією, що “пропагує національні політичні ідеї”, які “становлять гостру політичну небезпеку для німецьких інтересів сьогодні і в майбутньому”. Тож німецька військова влада у своїх наказах місцевим комендантам строго попереджала про недопущення в поліцію, каральні загони, розвідувальні органи “сумнівних елементів” із числа українських націоналістів⁶⁴.

Колоніальна етнонаціональна політика нацистів передбачала поневолити народи Східної Європи шляхом використання силових методів придушення будь-якого в них опору. Під час такого “умиротворення” нацисти намагалися взаємно протиставити народи між собою. Тож із вступом німецьких військ на територію України нацистська влада намагалася використати вчинені радянською владою масові розстріли в'язнів тюрем для підбурення українців до антисемейських погромів. Нерідко за будь-яку протидію євреїв “новому порядку” влаштовували помсту українцям⁶⁵. Поряд з поширенням антисемітизму, нацистська влада намагалася роздмухати українсько-польський антагонізм. Необхідність розгортання в Україні міжнаціонального розбрату під контролем німців обговорювалось на вищих рівнях німецької окупаційної адміністрації райхкомісаріату Україна. “Нам треба домогтися, щоб поляк при зустрічі з українцем бажав його вбити, щоб українець, побачивши поляка, теж горів бажанням його вбити. Якщо ж по дорозі вони зустрінуть єврея і вб'ють його, то це буде саме те, що нам потрібно” – заявляв райхкомісар Е.Кох⁶⁶.

Проте в донесеннях німецької поліції повідомлялося, що в Україні, за винятком окремих випадків, це підбурювання не дало очікуваних результатів. Підкреслювалось відсутність в населення антисемітизму расистського та ідеологічного характеру, брак верховодів і духовного запалу до знищень.

Отже, як свідчить вищенаведена інформація, ні український народ, ні ОУН(б), що була найактивнішою тогочасною українською визвольною формацією, не згадуються в німецьких документах ні ініціаторами, ні співучасниками антиєврейських німецьких акцій. Навпаки, як українці взагалі, так ОУН(б) зокрема допомагали євреям. Як свідчить один із німецьких поліцейських звітів, ОУН(б) забезпечувала фальшивими довідками не лише своїх функціонерів, а і євреїв⁶⁷. Для антиєврейських заходів, як вказує дослідник єврейського питання в роки Другої світової війни Ф.Левігас, нацисти використовували, як правило, допоміжні, так звані українські поліцейські формування, складені з різноманітних декласованих елементів, готових заради наживи на вбивства і злочини⁶⁸. В одному з документів ОУН(б) так характеризується набір до поліції у м.Харкові: “До українського поліцейського батальйону постійно відбувається набір. Оповістки про набір лише в московській мові. У поліційну службу йде лише негативний елемент, переважно зброд: голота, люди з темним минулим, колишні енкаведисти, злодії, шуліки та інші”⁶⁹.

ОУН(б) засуджувала будь-які спроби співпраці з нацистами як у формі надання їм інформації, так і через намагання вступити до них на військову, поліцейську чи якусь іншу службу. В постанові Третьої конференції ОУН(б) від 17–21 лютого 1943 р., сказано: “Засуджуємо всі спроби індивідуальної чи збірної співпраці з окупантами, як шкідництво й зраду українському народові. Заплямовуємо, як зрадників українського народу, всіх агентів і найманців, секретних співробітників гестапо, НКВС і інших, що за юдин гріш продають свою батьківщину”⁷⁰.

Етнонаціональна діяльність ОУН(б) і УПА по усуненні боротьби між поневоленими нацистським і комуністичним імперіалізмом народів викликала схвалення як у представників різних народів, які служили у вермахті, чи в союзних Німеччині арміях та в самих німців (цивільних і військових осіб). Частішали випадки нарікань німців на недалекоглядну етнонаціональну політику нацистського керівництва, яка привела до антинімецьких виступів тих народів, які спочатку толерантно ставилися до німців. Зокрема, лядвїрт Обенауер на зборах сільських старост 5 листопада 1943 р. у смт.Шумську Тернопільської області заявив (дослівно): “Я ніколи не називав би українських повстанців бандитами, тому що вони борються за самостійність, я

цю боротьбу розумію тому, що і сам боровся за самостійність Німеччини в Надрейні. Ми зробили велику помилку, увійшовши в цей край, не пізнавши його людей...”⁷¹. Під впливом етнонаціональної політичної діяльності ОУН(б) і УПА та численних поразок німецької армії на Східному фронті в лавах українського визвольного руху стали з’являтися німці-дезертири.

Військовий крах німецької армії на фронтах Другої світової війни змусив німецьке керівництво піддати ревізії свою рекрутську політику та переглянути деякі принципи етнонаціональної політики. Однак це зумовило лише створення нових національних формувань при німецькій армії, зокрема, у 1943 р. була сформована з українців дивізія “Галичина”. Гітлер надалі не відмовлявся від свого плану зробити з території Східної Європи “життєвий простір” для німецької раси, тому продовжував виступати проти самовизначення народів цієї території. Через це навіть незважаючи на близьку поразку, основні принципи німецької етнонаціональної політики залишилися без змін.

Ставлення ОУН(б) і УПА до Німеччини як до окупанта українських земель залишилося без змін, відтак до формування дивізії “Галичина” зайняли негативне ставлення. У другому числі бюлетеня крайового проводу ОУН(б) західноукраїнських земель (ЗУЗ) за 1943 р. наголошувалося, що “сьогодні немає жодних сумнівів, що твориться не українська національна, а німецька колоніальна частина. Відношення українського народу до неї таке, як і до всіх попередніх німецьких спроб – себто негативне, бо іншим воно бути не може”⁷². Відповідно по лінії організаційних зв’язків ОУН(б) і УПА видали накази про зрив німецьких мобілізаційних заходів до дивізії. Так, 31 грудня 1943 р. один із повітових проводів ОУН(б) на ЗУЗ видав такий комунікат до районних провідників: “Належить повідомити терен, що до мобілізації не йдемо. Не допустити створення навіть однієї сотні СС-ів. Бойкотуємо всі пропагандистські зібрання, сходини, свята, які будуть мати на меті захопити народ до СС-ів. Не гнучка тактика – лише принципово – не йдемо”⁷³.

Відступ німців із території України спричинив корегування ставлення до них ОУН(б) і УПА. Передбачаючи неминучий розгром Німеччини у війні ОУН(б) і УПА вирішили припинити активні збройні дії проти її військ. Зберігаючи тим самим власні сили, намагалися дати можливість якомога більше знесилити себе військам Німеччини і СРСР. На німецькі військові частини

дозволялося нападати лише в разі німецьких “терористичних акцій проти населення”, а зброю відбирати тільки в момент їхнього відступу⁷⁴.

Німецьке військове командування в той час намагалося залучити ОУН(б) і УПА до боротьби проти радянських військ на своєму боці. Командири різних німецьких військових частин самостійно прагнули нав'язувати контакт з українським рухом опору. Керівництво ОУН(б) і УПА, вбачаючи в локальних переговорах небезпеку для українського визвольного руху як цілісності, виступило проти такого стану справ, намагаючись вести централізований переговорний процес із німцями. Тому вже в листопаді 1943 р. було видано “Повідомлення у справі провокації німців щодо переговорів з місцевими чинниками ОУН(б) чи УПА”, а також “Комунікат. До відома членству ОУН(б), бійців УПА та громадянства”⁷⁵. Згодом керівництвом українського визвольного руху було видано ще ряд наказів про заборону зв'язку з німцями. В документах говорилося про недопустимість краєвим проводам, а тим паче іншим проводам або окремим командирам відділів УПА вести переговори з німецькими чинниками. Встановлювати зв'язки і вести переговори було прерогативою політичної референтури головного проводу. За порушення застережень оголошувалося покарання смертю винуватця⁷⁶.

Незважаючи на заборону переговорів з німцями, все ж траплялися випадки, коли окремі командири УПА вступали самовільно у переговори з німецькими чинниками. Однак не завжди це для них безкарно миналося. За налагодження зв'язку з ворогом, було розстріляно двох визначних командирів УПА. Зокрема, один з них був налагодив контакт із німцями, спрямований проти поляків.

В березні-липні 1944 р. відбулися переговори на рівні проводу ОУН(б) і головного командування з німецькою стороною, представленою уповноваженими поліції безпеки та служби безпеки і розвідки дистрикту “Галичина”. В результаті переговорів ОУН(б) і УПА здобули певну матеріальну допомогу для майбутньої боротьби з радянським режимом і домоглися звільнення з концтаборів провідних діячів українського визвольного руху. Взамін німцям було обіцяно вести боротьбу з радянським режимом і надавати інформацію про радянські військові сили.

Переговорний процес не вплинув на існуюче ставлення ОУН(б) і УПА до нацистської Німеччини, таким воно залишилося до самого її розгрому у війні. Незмінність антинацистських позицій ОУН(б) і УПА відмічалася в німецьких документах. В них говорилося про збереженість “послідовної ворожості українського руху спротиву до Німеччини” і діяльності керівництва ОУН(б) і командування УПА лише у власних, а не німецьких інтересах⁷⁷.

Не логічним було коли б ОУН(б) і УПА змінили своє ставлення до країни яка стояла на межі воєнної катастрофи. Не могли ОУН(б) і УПА підтримати дії нацистів щодо створення так званого антибільшовицького визвольного фронту народів Росії на чолі з російським генералом Власовим. В їхніх очах це виглядало як остання спроба косметичного ремонту нацистської етнонаціональної політики. Нацистське керівництво змінюючи її обриси не змінювало її суті, тож за допомогою нових гасел намагалося вкотре використати поневолені народи як “гарматне м’ясо” у своїх власних інтересах.

Протягом Другої світової війни піддавалася корекції політика ОУН(б) і УПА щодо союзників Німеччини – Угорщини і Румунії, війська яких перебували на території України. На початку війни ОУН(б) негативно відносилася до Угорщини, через окупацію нею Закарпаття. Стосовно Румунії ОУН(б) займала нейтральну позицію, оскільки, віддавши СРСР українські території, вона перестала вважатися ОУН(б) ворогом незалежності України. Таке ставлення до цих країн збереглося і на початку німецько-радянської війни, хоча ОУН(б) вважала ці країни – союзниці Німеччини, своїми союзниками, але все ж займала стосовно них стриману позицію. В одному з тогочасних документів ОУН(б) зазначалася: “по всій ймовірності, до нас приходять мадяри і румуни. Цих союзників треба берегтися. Раніше всього не показувати взятої від совітів зброї, бо заберуть від нас. Але в загальному обережно і стримано з ними”⁷⁸.

Виправданість даних політичних позицій ОУН(б) засвідчили найближчі події. Ввійшовши на українські землі угорські і румунські війська продовжили здійснювати антиукраїнські дії. Зокрема, румунська влада одразу заборонила на території Буковини і Одеської області, всі українські установи і будь-яку легальну українську діяльність, а також заборонила спілкуватися українською мовою не лише в державних установах, а й у громадських місцях тощо⁷⁹.

З розгортанням антинімецької збройної боротьби ОУН(б), а згодом УПА, були змушені протистояти угорським і румунським військам та адміністрації. Це вело до розпорошення українського визвольного потенціалу, коли ж навпаки вимагалась якнайбільша мобілізація зусиль в боротьбі з двома основними ворожими тоталітарними режимами (нацистським і радянським). Виходячи з потреб мінімізувати кількість ворогів, зменшити репресивний тиск угорської і румунської військової й цивільної влади на мирне українське населення, ОУН(б) і УПА вирішили розпочати переговори з румунами і угорцями. ОУН(б) і УПА керувалися тим, що потрібно було налагодити з ними відносини, насамперед на час воєнних дій, залишаючи остаточне вирішення всіх спірних питань (особливо щодо лінії кордону) урядові суверенної Української держави. Румунська і угорська сторони також були зацікавлені у припиненні боротьби з українським визвольним рухом. Адже урядові і військові кола цих країн на середину 1943 р. стали усвідомлювати неминучість краху Німеччини у війні, через що для них стало необхідним збереження людських і матеріальних ресурсів для чергового зіткнення із СРСР.

Для ведення зовнішньополітичної діяльності у серпні 1943 р. ОУН(б) створила референтуру зовнішніх зв'язків (Р-33) на чолі з М.Лебедем. Надалі, зі створенням в липні 1944 р. підпільного уряду воюючої України на чолі з президентом К.Осьмаком і головою генерального секретаріату Р.Шухевичем – Української головної визвольної ради (УГВР), що стала вищим керівним органом українського визвольного руху, в її складі був створений відділ, на який було покладено завдання займатися зовнішньополітичною діяльністю. Керівником його став М.Лебець.

Успішними виявилися переговори з угорським військовим командуванням, що розпочалися в Україні, а кінцеві домовленості були схвалені у грудні 1943 р. у столиці Угорщини. Переговори велися українською делегацією ОУН(б) у складі М.Луцького, Є.Врецьони і І.Гриньоха із керівником Головного штабу угорської армії Шомбаталї. Згідно з домовленостями було вирішено: 1) всі спірні питання українсько-угорських відносин, наприклад, питання кордону, гарантії прав національних меншин тощо будуть вирішені між урядом Угорщини і урядом суверенної Української держави після закінчення війни у мирному двосторонньому договорі; 2)

Припинити всі воєнні дії між двома сторонами, в тому числі реквізиції проти мирного населення; 3) про таємну передачу УПА угорською стороною зброї, медикаментів та технічного обладнання; 4) надати тимчасовий притулок для поранених вояків УПА та українських біженців із території України; 5) заснувати неофіційне українське представництво у Будапешті⁸⁰.

Домовленості заклали основи співпраці між ОУН(б) і УПА та угорською армією. Командування УПА видало ряд наказів про припинення збройної боротьби з угорськими військами. Зокрема, про це вказувалося в наказі № 21 “Командирам і козакам. Комендантам і працівникам підпілля ОУН(б)” від 9.10.1943 р., виданого командиром групи УПА “Енеєм” (П.Олійником)⁸¹. Хоча потрібно відмітити, що неодноразово траплялися випадки порушення умов договору. Негативний вплив на виконання умов договору зробив організований німцями державний переворот в Угорщині в березні 1943 р., внаслідок якого Угорщина стала ще тісніше зв’язаною з Німеччиною. Тим не менше угорські війська після ухвалення домовленостей стали малоефективними для німців у боротьбі з українським визвольним рухом, а також угорською владою були випущені з в’язниць українські політичні в’язні тощо. Співпраця між українським визвольним рухом і угорською армією тривала до її розгрому Червоною армією. Після захоплення Угорщини радянською владою ОУН(б) і УПА співпрацювали з угорськими партизанами “копіяж”. Зокрема, колишній зв’язковий старшина УПА при штабі угорської армії сотник А. Дольницький та колишній командир кінноти Південної групи УПА полковник О. Даниленко брали участь у вишколі угорських партизан⁸².

Відбулися в березні 1944 р. у Кишиневі переговори ОУН(б) і УПА з представниками румунського уряду. З українського боку в переговорах брали участь І.Гриньох, Л.Шанковський, Т.Семчишин і сотник УПА Карпенко (псевдо. – В.Д.). До складу румунської делегації входили: Д.Баранчу (юрист-консул міністерства закордонних справ), полковник Іонеску, підполковника Пержу та ще один майор, ім’я якого невідоме. Під час переговорів також було обговорено умови співпраці й основи майбутніх міждержавних відносин. Однак, переговори не закінчилися укладенням попередньої угоди про українсько-румунську співпрацю, внаслідок намагання румунської сторони добитися від української делегації

визнання збереження контролю Румунії над українськими територіями – Буковиною і Південною Бессарабією. За таку поступку румунський уряд обіцяв передати українському визвольному рухові трофейну радянську зброю на 20 тисяч бійців, а також через маршала Й.Антонеску, спробувати переконати фюрера змінити політику щодо України.

Незважаючи на відмову української сторони підписати невідгідну для України попередню угоду, представник румунського уряду заявив, що військова співпраця може тривати надалі. Крім того, ним було заявлено, що з в'язниць будуть випущені українські політичні в'язні⁸³. Не відомо, чи подібні дії були зроблені, адже невдовзі Румунія була захоплена радянськими військами. У свою чергу, М.Лебедь зазначає, що через намагання румунського уряду утримати контроль над українськими землями ОУН(б) і УПА перервали з ними переговори⁸⁴. Проте є інформація, що Командиром УПА Д.Клячківський був виданий у кінці 1943 р. наказ про заборону вступати у бій з румунськими частинами⁸⁵. Також є відомості, що румунські партизанські загони, які боролися проти радянської влади, намагалися налагодити контакт з ОУН(б) і УПА⁸⁶. Потрібно ще відмітити, що після українсько-румунського переговорного процесу дещо змінилося ставлення румунської влади до українців. Зокрема, в тогочасній румунській пресі частіше стали вживатися слова “Україна”, “українці”, чого раніше абсолютно не було.

Отже, переговори з угорськими і румунськими державними і військовими структурами були важливими заходами етнонаціональної політичної діяльності ОУН(б) і УПА, спрямованих на нормалізацію відносин із сусідніми народами.

Ще одним пріоритетним напрямом етнонаціональної політики українського визвольного руху була діяльність, спрямована на усунення боротьби та налагодження дружніх контактів із національними легіонами вермахту, які склалися з представників різних народів, переважно з колишніх полонених червоноармійців. Значна частина членів цих батальйонів сподівалася, що Німеччина, перемігши СРСР, надасть народам Радянського Союзу право на самовизначення. Так, при німецькій армії було сформовано туркестанський, вірменський, Івдель-Урал-татарський та інші національні легіони. Всього німецькому командуванню вдалося створити з кубанських, донських і терських козаків – 216 військових частин, туркестансь-

ких і татарських (з Татарії і кримських татар) – 42 частини, грузинських – 11, із народів Північного Кавказу – 12, азербайджанських – 13 та вірменських – 8⁸⁷. Легіони не користувалися довір'ям німецького командування, через що їх переважно використовували для охорони різноманітних транспортних, військових і адміністративних об'єктів. З цією ж метою ці формування дислокувалися й на території України.

Етнонаціональна політична діяльність ОУН(б) і УПА стосовно цих легіонів спрямовувалася, по-перше, на припинення діяльності цих національних легіонів як проти цивільних українців, так і проти українського визвольного руху, а по-друге, на створення основ фронту спільної боротьби поневолених радянським і нацистським тоталітаризмом народів проти своїх гнобителів за власні самостійні національні держави. Досягнення поставлених завдань дало б змогу ОУН(б) і УПА зменшити кількість власних людських і матеріальних втрат, а також створювало б гарантії того, що українська визвольна боротьба проти двох найбільших тогочасних тоталітарних держав отримає підтримку з боку визвольних рухів інших народів, а тому матиме реальні перспективи на успіх.

Відповідну етнонаціональну політичну діяльність ОУН(б) одразу активно розгорнуло із створенням УПА. Так, в одному зі своїх звернень від січня 1943 р. тодішній урядуючий провідник ОУН(б) М.Лебедь безпосередньо звернувся до народів, які борються проти двох тоталітаризмів. У Зверненні говорилось: “Передаємо наш революційний привіт всім тим народам, що в теперішній момент ведуть боротьбу проти наїзників за свої національні держави. Закликаємо інші поневолені народи, зокрема народи сходу Європи, стати до визвольної боротьби проти німецьких і московсько-більшовицьких окупантів під гаслом свободи народам і людини в ім'я самостійних національних держав”⁸⁸. Згодом і командування УПА видавало накази, спрямовані на припинення боротьби відділів УПА з національними формування німецької армії. Водночас у даних наказах наголошувалося на потребі посилити агітаційно-пропагандистську роботу серед цих частин вермахту з метою переходу їх в УПА. Зокрема, в наказі № 5 Головного Командира УПА Д.Клячківського від 15 серпня 1943 р. зазначалось: “Скріпити суспільно-пропагандистську роботу серед найширших кругів українського

громадянства у всіх закутках, де живуть українці. Також повести роз'яснювальну роботу серед чужого елемента”⁸⁹.

Це дуже добре відображають два наступні накази Головного Командира УПА Д.Клячківського, що були видані у серпні і жовтні 1943 р. У них чітко відзначено, що УПА веде боротьбу на своїй землі лише з “імперіалістичною Москвою, Німеччиною та їх агентами польськими імперіалістами”. З огляду на це наказувалося припинити боротьбу з “чужонаціональними частинами”. До таких у наказі було віднесено угорців, румунів, словаків, латвійців та інших представників різних поневолених народів. Наказувалося якнайшвидше увійти на місцях у порозуміння зі згаданими чужонаціональними військовими частинами, домовитися з ними про взаємну недоторканість. Вказувалося, що потрібно ці військові частини гостинно приймати в селах, допомагати харчами. Вкотре особливо наголошувалося на потребі пропаганди серед чужинців визвольних кличів – “ідеї боротьби за вільні національні держави на національних територіях”. Завданням такої агітаційно-пропагандистської діяльності було домогтися того, щоб якомога більше, а в найкращому разі “усі свої і чужинці знали” про ці ідеї. Наказувалося ретельно підходити до можливих конфліктів, швидко і справедливо їх вирішувати, а про винуватців повідомляти у вищі за належністю структурні органи ОУН(б) і УПА. Водночас зазначалося, що коли чужинські відділи “після порозуміння з нами продовжуватимуть тероризувати і грабувати наші села, то тоді потрібно виступити проти них із метою самооборони”⁹⁰.

У цих наказах зазначалося, що членом українського визвольного руху потрібно не лише налагоджувати “найтісніший зв’язок” з представниками інших поневолених націй, які перебувають в Україні, а й допомагати їм організовуватися при УПА у свої національні повстанські загони. Як зазначалося в наказі, “сьогодні – ця боротьба йде за ослаблення імперіалізмів, а в догідний час вийдуть з України національні легіони на свої рідні землі”⁹¹. Тобто ОУН(б) і УПА почали реалізовувати ідею утворення фронту визвольної боротьби поневолених тоталітаризмами народів.

На важливість цієї етнонаціональної політичної діяльності вказує і те, що в одному з цих наказів поряд з іншим було наголошено, щоб всіх “поважніших представників чужоземних

військових частин”, які хочуть вести переговори з ОУН(б) і УПА негайно направляти до надрайонних політичних референтів. Ці ж політичні керівники мають негайно в усному чи письмовому вигляді заявити про такі ініціативи у вищі керівні органи УПА, тобто політичному центру при Генеральній воєнній окрузі. Себто керівництво українського визвольного руху поважно ставилося до таких зв’язків й прагнуло централізовано здійснювати дані контакти з представниками інших народів.

Головне командування УПА у зверненнях до українського народу також звертало увагу громадськості на потребу налагодження співпраці з представниками поневолених народів. Так, у зверненні “Українці” у червні 1943 р. ГК УПА закликала місцеве населення всіляко допомагати “чужонаціональним воякам”, які втекли з німецького війська, і направляти їх до лав УПА, де вже існують “національні партизанські відділи поневолених народів”. Така агітаційно-пропагандистська робота мала на меті поглиблювати доброзичливе ставлення українців до представників інших народів, незважаючи на те, що вони перебували в німецькій армії, адже вони опинилися в ній внаслідок несприятливих для них обставин.

Ця етнонаціональна політика ОУН(б) і УПА досягла суттєвих позитивних результатів. Починаючи з середини 1943 р. в УПА стали масово переходити поодиночі чи групами солдати національних батальйонів вермахту. Зокрема, 13 квітня 1943 р. українська поліція з м.Ратно (Волинська область), разом із загоном донських і кубанських козаків, які були розміщені як німецька охорона, перестріляли своїх німецьких командирів, забрали зброю і перейшли в УПА⁹². В іншій згадці подано, що 8 вересня 1943 р. із м.Торчина (Волинська область) до УПА перейшло 50 узбеків із повним бойовим вирядом. Їх “перетягли” два узбеки, які перейшли в УПА в бою під Ходоровим (неподалік м.Торчин Волинської області)⁹³. Як зазначається в іншому документі біля села Крилів Корецького району Рівненської області 29 вересня 1943 р. відбулися переговори між представниками УПА і вірменами Гоцанського німецького військового гарнізону, в результаті яких в УПА перейшло 850 озброєних вірменів. Наступного дня в тій самій області, після переговорів із представниками УПА, на бік українських повстанців перейшло 160 озброєних азербайджанців із Здолбунівського німецького гарнізону⁹⁴. Восени 1943 р. більшість російських козаків, які входили в німецькі шукбатальйони, перейшли

в УПА. Тільки з одного гарнізону у Брест-Литовську в лави повстанців влилося 1200 російських козаків⁹⁵. Ця інформація фіксує перехід в УПА солдатів національних батальйонів вермахту, що дислокувалися на території Волині. Однак географія переходів в УПА солдатів цих формувань не обмежується лише територією Волині, адже такі переходи відбувалися і на інших теренах, де діяла УПА. Зокрема, до лав УПА у жовтні 1943 р. біля Коломиї (Івано-Франківська область) перейшов відділ татар, чисельністю близько 50 вояків⁹⁶.

Отже, ці відомості свідчать про масовий характер переходу до УПА національних батальйонів німецької армії, а також, що до УПА переходили представники не лише якоїсь однієї національності, а всі ті, хто прагнув воювати за незалежність своєї землі проти двох тоталітарних режимів. Однак на сьогодні ще немає узагальнюючої інформації про те, коли, за яких обставин і скільки перейшло в УПА солдатів цих формувань, оскільки виявлено наразі незначний перелік фактичного матеріалу про цей тривалий процес. Хоча й ці відомі поодинокі факти дають можливість сформувати уявлення про цілісну картину створення в УПА національних загонів.

Потрібно зауважити, що були такі, які випадково потрапили у відділи українського визвольного руху, або такі, що прагнули перечекаати непевну ситуацію, а потім діяти згідно з обставинами – назад на бік радянської влади або в інші формування. Так, мабуть, вчинив колишній командир 36-го стрілецького корпусу генерал-майор П.Сисов. Після втечі з табору для військовополонених він потрапив в один із загонів УПА, а восени 1943 р. перейшов до радянських партизанів з'єднання О.Федорова. Під час перебування в УПА П.Сисов видавав себе за українця Петра Скирду і був простим кулеметником⁹⁷.

Масовий перехід національних батальйонів в УПА посилив негативне ставлення до них німецького командування, що призвело до частої зміни місць їхньої дислокації та обмеження в спілкуванні з місцевим населенням. У свою чергу, найбільш запідозрюваних окремих солдат чи цілі підрозділи у спробі переходу в УПА роззброювали і вивозили до Німеччини, як це зокрема сталося з частинами козаків, що розміщувалися поблизу Ковеля⁹⁸. Однак німецькі репресії не зменшили кількість бажаючих перейти в УПА. Адже служити тим, хто топтав їхні національні права, прагнув принести в їх землі новий тоталітарний режим, у них не було

зацікавлення. Помітну роль тут також відіграло те, що Німеччина, зазнавши поразки на східному фронті, була приречена на поразку у Другій світовій війні. Тому солдати цих формувань остаточно втратили віру в те, що німецька влада може принести для їхніх народів позитивні зміни.

З перебіжчиків до УПА створювалися окремі національні підрозділи (курені, сотні, чоти тощо) на чолі з командирами відповідної національності, а в бій вони йшли під своїми національними прапорами. Спочатку це були мішані, а з вересня 1943 р. вояки різних національностей почали об'єднуватися в однорідні національні відділи. Перший національний курінь УПА був створений у середині 1943 р. у військовій окрузі (ВО) “Турів” (Волинська область) з узбеків під керівництвом майора Мір Олієва – “Ташкента”. Одночасно з ним у ВО “Заграва” (Рівненська область) створюються курені грузинів і ашотів та сотня кубанців, а також національні загони з татар, осетинів, черкесів та інших народів.

На початку 1944 р., в час найчисельнішого розвитку українського визвольного руху, у складі УПА нараховувалось 15 національних загонів, загальною чисельністю близько 20 тисяч вояків⁹⁹. Радянські документи також підтверджують значний кількісний склад національних загонів УПА. За свідченням командира одного з партизанських з'єднань О.Сабурова, “серед бійців УПА є 40 відсотків неукраїнської національності (узбеки, грузини, осетини, черкеси, росіяни)”¹⁰⁰. Тобто це свідчило про доцільність і успішність саме такої етнонаціональної політики українського визвольного руху.

Національні загони УПА відзначалися хоробрістю в боях із військами двох тоталітарних держав. Керівництво українського визвольного руху дуже високо оцінювало їхню військову підготовку і бойові вміння. Як зазначав начальник оперативного відділу штабу УПА–Північ полковник УПА М.Омелюсік: “Це був прекрасний бойовий матеріал, військово вишколений та набулий практичного знання у війні”¹⁰¹. З огляду на це окремі члени колишніх національних батальйонів вермахту, а до того офіцери й сержанти Червоної армії, залучалися до вишколу підстаршинських і старшинських кадрів УПА.

Активна агітаційно-пропагандистська робота ОУН(б) і УПА

справили вплив і на представників інших народів – французів, бельгійців, голландців, югославів, чехів, італійців та інших, які служили в німецькій армії або виконували військові роботи. Часто воїни цих народів відмовлялися від боротьби проти УПА, а то й активно виступали проти німців. Були й такі, що переходили до лав УПА. Представники цих народів своїх окремих відділів не створили, а перебували в складі інших військових підрозділів, або на різних організаційних роботах. Зокрема, бельгієць Альберт Газенбрук – “Західний” був членом відділу пропаганди і здійснював функції директора французьких і англійських радіопередач радіостанції ОУН(б) і УПА – “Вільна Україна”.

У лавах УПА перебувала значна кількість євреїв, які переважно виконували функції медичного персоналу. Лікарі, фармацевти, дантисти – євреї опікувалися хворими і пораненими воїнами. Більшість із них разом із родинами були визволені з гетто, хоча траплялися й такі, що прибували до УПА після самостійної втечі з неволі. До євреїв, які служили в УПА, ставилися з повагою, оскільки вони самовіддано працювали на користь українського визвольного руху. Були випадки, що євреї мужньо боролися й гинули разом з іншими повстанцями. Як зазначає сучасний відомий український історик Я.Дашкевич: “Євреї хоробро боролися в лавах УПА. Ми не знаємо випадків їх негідної поведінки”.

Наслідком цієї етнонаціональної політичної діяльності стало проведення на території України з ініціативи ОУН(б) і УПА у 1943 р. Конференції поневолених народів Східної Європи та Азії. В її роботі взяли участь більше десятка представників різних народів: азербайджанців, білорусів, грузинів, татар, українців та інших. На конференції були ретельно обговорені умови спільної боротьби поневолених народів проти радянського і нацистського тоталітаризму. У постанові та відозві Конференція ствердила важливість для всіх поневолених народів проводити скоординовану, спільну боротьбу за визволення. Було створено Комітет народів Східної Європи та Азії для координації всіх національних революційних сил, вироблення єдиної лінії боротьби зі спільним ворогом, єдиної тактики, який мав завдання у відповідний момент дати гасло до одночасного повстання всіх поневолених народів¹⁰². Конференція підтвердила актуальність проголошеної ОУН(б) і УПА ідеї створення фронту спільної боротьби поневолених народів за

національне визволення.

З наближенням Червоної армії до терену діяльності УПА керівництвом українського визвольного руху було видано накази та інструкції щодо припинення агітації серед представників інших національностей про перехід до лав УПА. Це зумовлювалося тим, що готуючись до вступу на територію західних областей, радянські розвідувальні органи посилили налагодження агентури, головно, в УПА¹⁰³.

Про це, наприклад, свідчить перехід на бік радянської влади майже в повному складі великого азербайджанського відділу. Були й інші випадки переходів окремими особами чи невеликими групами осіб, внаслідок чого ставлення до національних відділів стало насторожене. Саме тому у військовій інструкції ОУН(б) (січень 1944 р.) рекомендувалося комплектувати з “союзних нам народів лише, окремі невеликі підрозділи” і не творити “суцільних з’єднань”, розміщувати ці формування окремо від основних відділів УПА, перевіряти “у боях з ворогами їх бойову і моральну вартість та політичну цінність”¹⁰⁴. Однак усе ж зберігалися принципові позиції розгляду цих народів як своїх союзників по спільному фронту боротьби з двома тоталітаризмами.

Після приходу радянської влади на терен діяльності УПА головним командуванням УПА було прийнято рішення про перехід деяких національних загонів у свої країни з метою організації та активізації там руху спротиву проти радянської влади. Саме тому влітку і восени 1944 р. поодинокі збройні частини кримських татар, калмиків, чеченців, грузинів, азербайджанців та інших вирушили в далекі рейди на Схід. Після закінчення війни у Європі ГК УПА розформувало національні загони, давши їх членам право вибору: воювати далі в УПА або повертатися у власні землі.

Отже, завдяки здійсненню такої етнонаціональної політики ОУН(б) і УПА здобули ряд позитивних результатів: вдалося обмежити збройні сутички з національними батальйонами вермахту та збільшити власні збройні сили; через представників інших народів поширювалася правдива інформація, за що боролася ОУН(б) і УПА, що давало можливість знайти підтримку українському визвольному рухові за межами України. Однак потрібно відмітити, що утримування у своєму складі національних відділів створювало і певні проблеми для українського визвольного руху. Проблематичним,

по-перше, було вже саме організаційне утримування їх у складі УПА, по-друге, внаслідок заагентурення деяких відділів радянськими диверсантами створювало внутрішню загрозу для існування українського визвольного руху. Проте функціонування таких підрозділів у складі УПА безпосередньо вплинуло на формування міцних підвалин співпраці і взаєморозуміння між українським народом і представниками інших народів.

Не по всім питаннях етнонаціональна політика приносила позитивні дивіденди для ОУН(б) і УПА. Складним питанням для них виявилися відносини з польським рухом опору. Впродовж Другої світової війни ОУН(б) і УПА не змогли знайти з ним порозуміння. Передвоєні українсько-польські протиріччя загострилися новими проблемами воєнного часу, вирішити які було не під сили ні українському, ні польському підпіллю. Непорозуміння призвели до збройної боротьби між двома визвольними рухами, в результаті якої страждало і українське, і польське цивільне населення.

В роки Другої світової війни спостерігалось декілька етапів загострення українсько-польських відносин. Ескалація напруженості між двома народами посилилася ще напередодні німецько-польської війни, будучи спричиненою масовими антиукраїнськими репресіями польської влади, спровокованих активізацією передвоєної шовіністичної істерії серед деяких кіл польської громадськості відносно українців. В результаті чого відбулися масові арешти і залякування українських політичних, культурних і громадських діячів, багато хто з них опинився в польському концтаборі Береза Картузька. В ході німецько-польської війни ця тенденція посилилась звинуваченням українців у зраді Польської держави співпрацею з німцями, а відтак каральними діями відступаючих польських частин над невинними цивільними українцями. Як вказував історик Є.Пастернак: "...польські війська й поліція засадничо вважали усіх українців зрадниками і потенційними ворогами держави, і у багатьох випадках винищували українські села на шляху своєї утечі до Румунії"¹⁰⁵. Висунуте звинувачення українців у зраді було абсолютно безпідставним. По-перше, тисячі українців – солдатів польської армії, пліч-о-пліч з поляками протистояли німецькій агресії. По-друге, польська влада на українських землях, подібно як і на литовських чи білоруських була встановлена насильно, відповідно інтереси окупанта не завжди,

вірніше ніколи не збігаються, з інтересами поневолених народів. Тому для цих народів закономірним було твердження “ворог мого ворога – мій друг”.

Після ліквідації Польської держави, негативну реакцію польської громадськості і підпілля до українського загалу викликала ініційована ОУН діяльність по відродженню українського національного життя, як і деякі прояви недоброзичливого ставлення українців-посадовців щодо поляків за минуле. Поляки не змогли змиритися із втратою на українських етнічних землях статусу панівної нації, а тому повели боротьбу не лише з німцями, а й з українцями (на їх думку, німецькими колабораціоністами). Відтак, на початку 1940-х років на Холмщині й Підляшші польські підпільні структури почали вбивати провідних українських діячів, а з початком 1943 року розпочався масовий терор проти цивільного українського населення Закарпаття¹⁰⁶.

Пік загострення українсько-польської конфронтації в роки Другої світової війни припадає на середину 1943 р., пов’язаний з волинськими подіями. Не останню роль у розпалюванні українсько-польського антагонізму в цей час, подібно як в 1939–42 рр., спричинили дії Німеччини і СРСР, що здійснювалися з метою ослаблення двох національно-визвольних рухів. У цей період ОУН(б), не добившись визнання Німеччиною незалежності України, проводить проти неї збройну боротьбу – створює УПА, до складу якої переходять загони української поліції, що до 1943 р. були на німецькій службі. Реакція німців не забарилася – замість української поліції нацисти творять її виключно з поляків. І це на українських етнічних землях! Утворивши, одразу кидають із репресіями на українські села, особливо ті, з яких походили колишні поліцаї. В наборі на адміністративні посади преференції теж видаються представникам польської меншини як і потуранням безчинств поляків-адміністраторів і поліцаїв над українцями. Більше того, нацисти створюють провокаційні групи, які під виглядом українських чи польських повстанців тероризують цивільне українське і польське населення¹⁰⁷.

Причетність до конфронтації мав і польський рух опору, який поставив собі за мету відновити Польську державу в межах довоєнних кордонів. Тож з цілю збережені „польськості” українських земель підпілля засилало своїх людей в німецькі адміністративні і

поліційні структури для протиукраїнської діяльності. Зокрема, про це свідчить інформація з обіжника керівника АК Тернопільського краю “Скави” від 1 березня 1944 р. до командира Чортківського інспекторату, що антинімецькі акції треба здійснювати таким чином, щоб “налаштувати німців проти українців, а українців проти німців”¹⁰⁸. Міститься подібна інформація і в радянських документах. У доповідній записці наркома держбезпеки УРСР С.Савченка від 5 липня 1943 р. сказано: “Основні плани польських елементів у Західній Україні українські націоналісти оцінювали правильно. Поляки усілякими шляхами проникали в державний, адміністративний і торговий апарат німецької влади, намагаючись вже тоді створити для себе плацдарм, за наявності якого вони змогли б зберегти свої впливи в Західній Україні після розгрому гітлерівської Німеччини”¹⁰⁹. Крім того, із тактичних міркувань неодноразово польське підпілля та польське населення у протидії з ОУН(б) і УПА співпрацювали з червоними партизанами, які теж були зацікавлені і причетні до нагнітання українсько-польської проблеми. Масло в огонь конфлікту також підливали антиукраїнські статті польської підпільної преси, в яких лунали заклики до розправи над українцями та виселення всіх за Збруч тощо¹¹⁰. Що характерно, подібне ставлення польського підпілля проявлялося також до визвольних рухів литовців і білорусів. Зокрема, в “Суспільно-політичному огляді подій Перемишля” з 20 вересня по 20 жовтня 1943 р. вказується, що діюча радіостанція “Світ” польського руху опору “страшно вороже виступає проти литовців і їх визвольної боротьби”¹¹¹.

Відтак знову „підігрите” протистояння переростає в збройний конфлікт між українським і польським рухами опору. Деякі історики вважають, що тоді на Волині розгорівся не лише конфлікт між підпільними структурами двох народів, а селянська війна, яку спинити було не під силу жодній із конфліктуючих сторін.

Отже, дії ОУН(б) і УПА проти ворожо налаштованих до українців представників польської меншини були вимушеними. Однак, коли варто погодитися з потребою вимушеної боротьби ОУН(б) і УПА з Армією Крайовую (АК), то все ж вона не мала послуговуватися методами колективної відповідальності, що використовували два визвольні рухи, які були антигуманними і неефективними¹¹². Адже внаслідок таких радикальних дій двох

підпільних структур постраждало як польське, так і українське цивільне населення.

Чергове загострення українсько-польських відносин припадає на 1944–початок 1945 рр., пов’язане з приходом Червоної армії на західноукраїнські землі. Польський визвольний рух у цей час сподівався отримати сприяння у відновленні Польської держави в кордонах 1939 р. з боку СРСР, хоча в Кремлі мали власні плани щодо майбутнього Польщі. Діячі польського підпілля і населення почали йти на радянську службу, щоб подібними методами, як за німців, вести роботу по збереженню „польськості” на західноукраїнських етнічних землях. Така праця поляків у радянських адміністративних і міліцейських установах знову ж спрямовувалася проти українців, що вкотре посилювало українсько-польський антагонізм. Окрім того, польські підпільні структури повели репресивні дії проти українських сіл, особливо на так званому Закерзонні. Це при тому, що тоді в українському визвольному русі існувало переконання, що поляки, зустрівшись із радянською дійсністю, навпаки підуть на примирення з українцями, а тому був даний наказ, як це впливає з політичної інструкції ОУН(б) від серпня 1944 р., “у відношенні до польської національної меншини стати на становище вижидання”¹¹³.

Незважаючи на погіршення українсько-польських відносин, впродовж Другої світової війни, як з українського, так і з польського боку були намагання налагодити порозуміння між двома народами. Однак умови, на яких мали засновуватися порозуміння різнилися між собою. ОУН(б) виступила за налагодження таких взаємин на платформі самостійності двох держав і визнання польською стороною права українців на свої західні етнічні землі. Польський еміграційний уряд виключав таке право українців, намагаючись включити їх у майбутню Польську державу. Через це на початку 1940-х рр. не було досягнуто українсько-польського примирення. Негативний вплив на результат переговорів також спричинило ставлення поляків до українців як не до рівноправної сторони переговорного процесу.

В першій половині 1945 р. в українсько-польських відносинах настають кардинальні зміни, пов’язані передусім із зміною ставлення керівників польського підпілля до українського визвольного руху. Зумовлювалось це рядом причин, зокрема, потребою організувати

боротьбу з новим поневолювачем Польщі за умов, коли гаранті Польської незалежності – західні демократії відмовилися від обіцянок, даних польському еміграційному уряду. Крім того, польський рух опору реально відчув силу українського визвольного руху, під час боротьби з ним на західноукраїнських етнічних землях. Тобто в новій дійсності керівники польського підпілля зрозуміли важливість взаємодії, а не взаємопоборення, тому в травні 1945 р. між УПА і АК було укладено угоду про співпрацю.

Ця угода заклала основи для подальшої співпраці двох визвольних рухів, спрямованої проти радянського тоталітаризму. Проте, незважаючи на співпрацю, представники польського визвольного руху і в Польщі, і в еміграції, все ж залишилися на старих принципах у ставленні до українського визвольного руху та західноукраїнських етнічних земель. Про це свідчать радянські документи, документи українського визвольного руху та матеріали польської еміграційної преси¹⁴. Хоча багато хто з польської інтелігенції, селянства, робітництва прихильно ставився до української визвольної боротьби та допомагав ОУН(б) і УПА, розуміючи спільність долі двох народів. Тому в другій половині 1940-х років український визвольний рух, який діяв на теренах, що відійшли до Польщі після Другої світової війни, отримував допомогу і від українців, і від етнічних поляків. За цю допомогу вони також попадали під різноманітні репресії комуністичної влади Польщі, включно з переселенням на інші землі.

Таким чином, під час Другої світової війни і по її закінченні поляки й українці намагалися змінити становище поневоленого народу і відновити своє державне існування. З цією метою два визвольні рухи використовували різноманітні методи для досягнення своєї стратегічної мети, що нерідко шкодили протилежній стороні. Тому в українсько-польських відносинах цього історичного періоду проявилася така кількість жорстоких і антигуманних методів боротьби. Однак як український, так і польський визвольні рухи опору робили спроби припинити взаємопоборення і налагодити співпрацю. На жаль, до 1945 р. вони були невдалими через взаємозаперечуючі інтереси, насамперед через посягання польської сторони на українські етнічні землі. Укладена, по закінченні війни в Європі, угода принесла користь двом сторонам і, крім того, справила помітний вплив на подальшу історію

українсько-польських відносин. Було доведено, що співпраця між двома націями є єдиною гарантією їхнього мирного і процвітаючого життя.

З 1943 року об'єктом етнонаціональної політики ОУН(б) і УПА знову стають радянські військові і адміністративні структури. На західноукраїнській землях суттєву допомогу агітаційно-пропагандистській діяльності ОУН(б) і УПА серед них надавало українське населення. Радянські військові чинники одразу відмітили інше ставлення західноукраїнського населення до представників радянських структур, що різнилося з ставленням населення Центрально-Східної України. У різних документах зазначалося, що значна частина жителів підтримує ОУН(б) і УПА та виявляє байдуже, нейтральне або вороже ставлення до радянської влади. Так, про настрої населення Станіславської області свідчить повідомлення політвідділу 38-ї армії: “Прихід частин Червоної армії і встановлення радянської влади в районах Станіславської області зустрінуте місцевими мешканцями без вираження радості і піднесення”¹¹⁵. Подібне відмічається в донесенні політвідділу 287-ї стрілецької дивізії, яка вступила на територію Рівненської області – “Населення пройдених нами сіл зустрічало наші частини дуже байдуже, без прояву дружнього ставлення. При вступі частин у населені пункти населення ховалося у будинки”¹¹⁶. Аналогічна інформація випливає із повідомлень з інших західних областей. Варто зазначити, що прояви стриманого ставлення українців до радянської влади спостерігалися також і на центрально-українських землях, на це вказує посланець Броз Тіта до Й.Сталіна – М.Джілас, який побував в Україні у 1944 р. Його вразив брак ентузіазму серед українського населення: “Насправді ж не можна було заховати пасивне ставлення українців до війни і до радянських перемог. Люди мені видавалися понурими й стриманими, і не звертали на нас жодної уваги. І тоді, коли офіцери, з якими ми були в контактї, приховували поведінку українців або вдавали, що вона була кращою, як вона була, то наш російський шофер кляв українських матерів за те, що їхні сини не билися краще, і росіяни змушені були їх визволяти”¹¹⁷.

Агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН(б) і УПА підсилена поведінкою населення, яке сприяло визвольній боротьбі підпілля, здійснила значний вплив на солдатів і офіцерів Червоної армії. Багато червоноармійців попри контрпропаганду побачити справжню мету боротьби ОУН(б) і УПА й сформувати позитивне ставлення до

українського національно-визвольного руху. Тому червоноармійці стали допомагати й сприяти визвольній боротьбі українського руху опору, відмовлялися воювати проти УПА, а коли були до цього примушені, то робили лише вигляд, що борються з УПА або прагнули переходити до лав українського визвольного руху. В одному зі звітів ОУН(б) і УПА зазначалося, що “червоноармійці-українці в більшості симпатизують із революційним рухом і є багато випадків активної їх допомоги”¹¹⁸. В іншому звіті, складеному на основі зізнання полоненого червоноармійця, говорилося, що в Червоній армії існують антирежимні настрої, висловлення проти Сталіна і комуністичної партії. Такі ідеї, як вказувалося у звіті, побутують не лише серед українців, а й серед представників інших націй, в тому числі і росіян¹¹⁹. Тобто агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН(б) і УПА знаходила сприятливий ґрунт для поширення своїх ідей.

Про вплив такої діяльності ОУН(б) і УПА на солдатів і офіцерів Червоної армії свідчать радянські документи. Зокрема, у донесенні політуправління 1-го Українського фронту від 30 вересня 1944 р. на ім'я М.Хрущова повідомлялося, що “за період з 4 по 25 вересня цього року перейшло до ворога 172 військовослужбовців, в тому числі 73 під час бою і 99 із переднього краю оборони”¹²⁰. В наказі № 0078/42 від 22 червня 1944 р. наркома внутрішніх справ Л.Берії, зазначається: “Окремі червоноармійці і командири попали під вплив “напів-фашиського” українського населення і мобілізованих червоноармійців із звільнених областей України, почали розкладатися і переходити на бік ворога”¹²¹. Свідчення про випадки позитивного ставлення червоноармійців до ОУН(б) і УПА знаходимо і в документах українського визвольного руху. Зокрема, “12 серпня 1945 р. вояки УПА затримали капітана Червоної армії (росіянина), героя СРСР, що займав поважне урядове становище, який розказав, що офіцери не займають ворожого до УПА ставлення, бо знають, за що воює УПА”. Були також безпосередні зустрічі збройних відділів УПА і Червоної армії, які закінчувалися без збройних зіткнень, зокрема, 20–23 липня 1944 р. в с.Підпечари (Івано-Франківська область) квартирувалися майже поруч стрільці з відділу “Дзвони” й червоноармійці. Документи ОУН(б) і УПА фіксують факти зіткнень червоноармійців із представниками НКВС. Так, у с. Г. Стрийського району Львівської області червоноармійці роззброїли кількох енкаведистів і вкинули їх на цілу ніч у підвал¹²². Чи наступний випадок, який стався 29 листопада 1944 р. у

Львові на вул. 1-го травня, де червоноармійці вбили трьох лейтенантів НКВС.

Радянське командування одразу усвідомило небезпеку “зовнішньої” і “внутрішньої” пропагандистської діяльності ОУН(б) і УПА серед армії, тому вжило контрзаходів. Було посилено власну агітаційно-пропагандистську діяльність як на солдатів і офіцерів Червоної армії, так і на місцеве населення. Згідно з директивою Головного пропагандистського управління від 23 березня 1944 р. призовників із західних областей України було виділено в “особливий розряд”, із яким мала проводитися посилена пропагандистська діяльність, спрямована на “витравлення із свідомості бійців слідів гітлерівського і буржуазно-націоналістичного наклепу і провокаційних думок на радянський лад”¹²³. Також проводилося їх ретельне і всебічне вивчення, щоб “не допустити проникнення у Червону армію німецьких прихвоснів, шпівнів, диверсантів та інших ворожих елементів”. У наказі начальника СМЕРШу 226-ї дивізії Червоної армії від 8 січня 1944 р. до командира 985-го полку про заходи проти проникнення впливів УПА знаходимо додаткове свідчення, що радянське керівництво прагнуло одразу встановлювати агентурний нагляд за солдатами, призваними із західноукраїнських областей¹²⁴. Згідно з наказом командувача 4-го Українського фронту генерал-лейтенанта Петрова, затвердженого членом військової ради Мехлісом, мобілізованих із західноукраїнських областей не повинні були направляти компактними групами в один і той самий загін, а мали розподіляти по кількох частинах. Їх заборонялося направляти в розвідпідрозділи, зв’язківцями, радистами, спостерігачами. Тимчасово, до повного визволення, заборонялося використовувати їх також ординарцями¹²⁵. Такі заходи радянського командування, звичайно, зумовили зменшення впливу українського визвольного руху в Червоній армії, однак все ж не змогли припинити поширення його ідей серед червоноармійців.

Після закінчення Другої світової війни задля знищення українського визвольного руху радянське керівництво прислало на терени діяльності ОУН(б) і УПА військові частини, скомплектовані з новомобілізованих, переважно з не українців, щоб зменшити вплив на них ОУН(б) і УПА. Відповідно, агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН(б) і УПА серед тих частин була вже не такою успішною як та, що проводилася серед фронтових частин. Це

зумовлювалось, по-перше, впливом перемоги над Німеччиною, по-друге, активною пропагандистською діяльністю відповідних радянських структур і, по-третє, посиленням тотального репресивного контролю режиму над громадянами СРСР.

Однією з найбільших за своїми масштабами післявоєнних етнонаціональних політичних акцій українського визвольного руху, що виявлялась досить ефективною, була акція бойкотування виборів до Верховної Ради СРСР 1946 р. Керівництво українського визвольного руху організувало цю акцію з політичних мотивів, адже позитивні результати виборів надали б можливість комуністичній пропаганді як у внутрішній, так і в зовнішній політиці стверджувати, що все населення Радянського Союзу визнає легітимність його законів та підтримує боротьбу радянської влади проти “залишків фашистських буржуазних націоналістів”. Тобто дозволило б зміцнити політичні позиції режиму в середині країни і міжнародній арені.

Противиборча акція мала засвідчити, що українці не визнають легітимності радянської влади, подібно, як не визнали шляхом бойкотування виборів до сейму в листопаді 1922 р. польську владу. У той же час бойкот мав засвідчити підтримку українським народом українського визвольного руху й підпільного уряду воюючої України – УГВР. Здобувши ці позитиви, підпільний уряд міг би підкріпити віру в перемогу серед українців, засвідчити перед міжнародною спільнотою незламність прагнення українського народу до своєї незалежної національної держави та підтвердити вагомість його боротьби у спільному фронті проти радянського тоталітаризму¹²⁶.

Як наслідок успішно проведеної агітаційно-пропагандистської роботи ОУН(б) і УПА значна частина українців із Західної України, незважаючи на репресії радянської влади, бойкотували вибори до Верховної Ради СРСР. В радянських документах відмічається досить низька явка виборців на виборчі дільниці. Зокрема, у повідомленні наркома внутрішніх справ УРСР Т.Строкача говориться, що “із 36 дільниць Підгаєцького району Тернопільської області в 10 селах голосування завершилося десятивідсотковою участю виборців”¹²⁷. Однак радянський тоталітарний режим шляхом фальшування голосів подав, що у виборах взяли участь майже сто відсотків виборців.

Таким чином, український визвольний рух за допомогою своєї етнонаціональної політики зумів зменшити результативність дій радянських військових і адміністративних структур. Адже ідеї знищення тоталітаризму знаходили схвалення серед представників війська і адміністрації. Однак сила тиску радянського репресивного апарату була настільки потужною, що ОУН(б) і УПА не змогли реалізувати своїх ідей і скористатися своїми здобутками повною мірою.

Керівництво українського визвольного руху вже в 1943 р. усвідомлювало, що йому незабаром доведеться знову розгорнути активну боротьбу проти радянської тоталітарної системи. Тому намагалося знайти контакти з найбільш реальними противниками СРСР, які могли виступити проти нього після знищення нацистської Німеччини. Найімовірнішими противниками Радянського Союзу ОУН(б) і УПА вважали країни західних демократій (США і Велику Британію), які хоч і були союзниками СРСР у війні проти країн осі, але й мали багато спірних питань із ним.

Справою налагодження зв'язків із західними країнами займалася Р-33 на чолі з М.Лебедем. Спочатку планувалося встановити зв'язки із західними країнами через Швецію і Туреччину, але у зв'язку з тим, що союзницькі війська висадилися восени 1943 р. в Італії, було вирішено встановити із ними контакт в Італії. В цьому напрямі було вислано уповноважених представників українського визвольного руху, які передали лист-меморандум ОУН(б) “Україна і сучасна війна”, підготовлений англійською мовою, представникам англійської армії¹²⁸.

Після створення УГВР за кордон була вислана спеціальна місія, що була наділена повноваженнями представляти на міжнародній арені український визвольний рух і мала завдання налагодити зв'язки із західними країнами. Планувалося: створити представництва у Великій Британії та в тих державах, що могли мати вплив на політичну думку післявоєнної Європи; налагодити зв'язки з українською заокеанською еміграцією; налагодити політичне інформування міжнародної громадськості про стан на українських землях, про боротьбу ОУН(б) і УПА; встановити зв'язки з політичною еміграцією держав, захоплених СРСР, та організувати політичну й матеріальну допомогу збройній боротьбі на українських землях. Закордону місію українського визвольного руху очолював

Генеральний секретар зовнішніх справ УГВР М.Лебедь. А до її складу увійшли: Б.Галайчук, отець І.Гриньох, М.Прокоп, Л.Шанковський, П.Яворівський, учитель англійської мови і дві радистки – Л.Комар і М.Грицай. Ця місія мала працювати в складі Закордонного Представництва УГВР (ЗП УГВР). До складу ЗП УГВР входили: І.Вовчук, отець І.Гриньох, М.Лебедь, В.Мудрий, З.Пеленський, В.Потішко, М.Прокоп, Д.Ребет, П.Турула, П.Чуйко, Л.Шанковський¹²⁹.

ЗП УГВР вдалося вийти на контакти з представниками англійських, американських та французьких державних структур. Зокрема, наприкінці 1944 р. представники ЗП УГВР вели таємні переговори з комісарами генерала де Голя за посередництва Вільгельма фон Габсбурга (В.Вишиваного)¹³⁰. Навесні 1946 р. з ОУН(б) знову за сприянням В.Габсбурга встановила контакт французька розвідка. У травні 1946 р. відбулася конспіративна зустріч М.Лебеда із французами на околиці Інсбрука. Представники французької розвідки були стурбовані як активністю комуністів у країні, так і можливою загрозою з боку СРСР, війська якого дислокувалися на території Німеччини та Австрії. Також французи цікавилися чисельністю та озброєнням УПА. В результаті переговорів було досягнуто домовленості про спільні дії проти СРСР. Французька сторона пообіцяла надати ОУН(б) літаки для перекидання на територію України людей і вантажів для потреб визвольного руху¹³¹. Таким чином, закордонним представникам українського визвольного руху вдалося налагодити зв'язки з державними чинниками західних країн і здійснювати роботу по отриманню від них допомоги на випадок можливої війни.

Керівництво ОУН(б) і УПА на початку 1945 р. вважало, що війна може швидко закінчитися або може затягтися, перерісши у відкритий конфлікт між США та Великою Британією із СРСР. Останнє впливало з того, що СРСР, незважаючи на міжнародні зобов'язання, встановлював над країнами Східної і Південно-Східної Європи свій тоталітарний контроль. Також війна могла розгорітися з новою силою, як прогнозувало керівництво ОУН(б) і УПА, внаслідок можливої революції в СРСР. Не виключаючи ймовірності продовження війни, керівництво ОУН(б) і УПА вирішило сформулювати й дислокувати поблизу столиці України спеціальний загін, що силою дорівнював полку, сформований

переважно з надніпрянців, щоб мати вплив на настрої в столиці, а за сприятливої ситуації зайняти Київ.

Однак, цим планам не судилося здійснитися. Варто зазначити, що не все керівництво ОУН(б) і УПА, в тому числі тодішній лідер українського визвольного руху на українських землях Р.Шухевич, вірило у можливість революції в СРСР та в англо-американську війну проти СРСР. Хоча Р.Шухевич зауважував, що на війні трапляється не тільки ймовірне, а й неймовірне, наприклад, революція в Росії і Австро-Угорщині. Тому ОУН(б) і УПА повинні були мати плани на всі ймовірні випадки й заздалегідь організувати засоби для їх реалізації¹³². Таким чином, керівництво ОУН(б) і УПА сподівалося на можливий конфлікт, тому й очікувало позитивних результатів від власної закордонної місії.

Закордонна місія виконала поставлене перед нею завдання по налагодженню контактів із державними чинниками провідних західних країн, про що, зокрема, свідчить розгорнута ОУН(б) і УПА діяльність по збору інформації стосовно підготовки СРСР до чергової війни, яку, мабуть, передавали представникам західних розвідок¹³³. ОУН(б) і УПА був розроблений план заходів на випадок початку нової війни, під назвою “Тактичні напрямні в час війни проти СРСР”¹³⁴. Ці “Напрявні” нагадували інструкції Проводу ОУН(б), розроблені перед початком німецько-радянської війни, адже також було детально визначені дії, які потрібно було б виконувати під час збройного конфлікту.

Закордонні представники українського визвольного руху, з метою допомоги боротьбі ОУН(б) і УПА, відправили в Україну у 1950–1951 рр., літаками наданими англійськими й американськими чинниками, кілька місій вишколених членів. З допомогою цих країн у 1952 р. було зроблено кілька спроб висадити місії на морському узбережжі Польщі. Однак ці місії не були цілком вдалими, через здобуття радянськими агентами інформації про них. Крім того, ні Велика Британія, ні США або якась інша країна не прагнули вступати з СРСР у відкритий збройний конфлікт. Про що свідчить і перший післявоєнний американський стратегічний план під назвою “Пінгер”, розроблений на випадок війни з СРСР. У ньому підкреслювалося, що СРСР не прагне до нової загальної війни і конфлікт між США і СРСР малоімовірний¹³⁵. Відкрито про небажання підтримувати боротьбу визвольних рухів на території СРСР заявив

представник американської розвідки в Німеччині Г.Сміт влітку 1950 р. керівнику Головного комітету визволення Литви¹³⁶. Тобто західні країни не прагнули розпочати війну проти СРСР, а намагалися спочатку обмежитися незначною підтримкою визвольних рухів, а згодом і ці їх дії були припинені. Підтримка визвольної боротьби ними почала вестися лише шляхом пропагандистських радіопередач, що спрямовувалися на території, які знаходилися у підрадянській дійсності.

Отже, український визвольний рух вийшов із політичної ізоляції, в якій він перебував у 1941–44 рр., однак суттєвих результатів від контактування з представниками провідних західних країн не було отримано, через їхнє небажання вступити у війну з СРСР. Це привело до зменшення активності, а потім і припинення діяльності як українського, так і інших визвольних рухів народів Східної і Південно-Східної Європи, оскільки всі вони на той час однією з основних передумов визволення власних територій вважали конфлікт провідних західних країн з СРСР.

Після Другої світової війни керівництво ОУН(б) і УПА, поряд з очікуванням війни західних країн проти СРСР, здійснювало активізацію антирадянської боротьби у народів-сусідів: білорусів, поляків, румунів, словаків та інших. З цією метою було проведено значну кількість агітаційно-пропагандистських рейдів у ці країни. Рейди, що проводилися під гаслами “Приходимо до вас не як вороги, а як гості й приятелі”, викликали позитивне ставлення місцевого населення¹³⁷. Свідченням чого були випадки підтримки і допомоги загонів УПА місцевим населенням, зростання антикомуністичних настроїв населення, відмови воювати із загонами УПА армій тих країн, де вони перебували.

Особливо успішними були рейди відділів УПА на територію Словаччини у 1945–46 рр. У результаті цих двох рейдів словацьке населення активно стало виступати проти комуністичної влади, зокрема, навіть на виборах комуністична партія в Словаччині отримала поразку. Місцеве населення ставилося до відділів УПА ввічливого і привітно. Так, у газеті “Демократ” за 20 вересня 1945 р. зазначалося: “Останніми тижнями з’явилися у північно-східній частині Словаччини озброєні групи... До цього часу не було випадків, щоб ці групи допускалися насильства над життям чи майном громадян”¹³⁸. Це також стверджується в книжці чеського комуністичного діяча

В.Славіка, що була видана одразу після рейдів УПА у 1948 р. У ній наголошується, що рейди мали великий вплив на формування антибільшовицького руху на території Чехословаччини. Відтак у висновку зазначається, що “знищення відділів УПА на території Чехословаччини запобігло вибухові словацького антикомуністичного повстання”⁷¹³⁹.

Говорячи про успішні агітаційно-пропагандистські рейди ОУН(б) і УПА, потрібно зазначити, що вони не зумовили до широкомасштабних антирадянських дій інших народів. Хоча все ж під їх впливом серед них формувався позитивний образ українця – борця за власну незалежність і незалежність інших народів, а також кристалізувалися антикомуністичні настрої.

Отже, за допомогою реалізації принципів етнонаціональної політики ОУН(б) і УПА намагалися створити нормальні умови взаємовідносин українського визвольного руху з подібними визвольними рухами й державами, створити клімат взаєморозуміння між українцями і представниками інших народів, які перебували на території України, національними меншинами та з народами-сусідами і витворити фронт спільної боротьби поневоленних тоталітаризмами народів проти поневолювачів заради свого визволення.

У наслідок здійснення такої етнонаціональної політики ОУН(б) і УПА, в основу якої був покладений принцип взаєморозуміння, взаємодопомоги й рівності між націями, посилили власну визвольну боротьбу та були закладені підвалини співпраці й взаєморозуміння з представниками інших народів.

Примітки

¹ Мирон Д. (Максим Орлик) Ідея і чин України. – б/м, 1941. – С. 129.

² ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр. 85. – Арк. 60.

³ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929-55рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 27.

⁴ Стецько Я. Українська визвольна концепція: В 2 т. – Мюнхен, 1987. – Т.1. – С.207.

⁵ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр. 36. – Арк. 72–73.

⁶ Бедрій А. Українська держава, відновлена Актом 30 червня 1941 року. – К., 2001. – С.19.

⁷ Содоль П. УПА (1943–49): Довідник. – Нью-Йорк, 1994. – С. 25.

⁸ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр. 95. – Арк. 2–3.

- ⁹ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 251.
- ¹⁰ Боротьба та діяльність ОУН на час війни. Пропагандистські вказівки. – б/м. – С. 19.
- ¹¹ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 61.
- ¹² Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1987. – Т. 16. – С. 19.
- ¹³ Федорів О. та І. Розвідник “Дальнич” // Визвольний шлях. – 2000 – № 11. – С. 70–71.
- ¹⁴ Деревінський В. Пропагандистська діяльність ОУН–УПА // Пам’ять століть. – 2002. – № 4. – С. 95.
- ¹⁵ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 13.
- ¹⁶ Літопис Української повстанської армії. – Торонто. – 1987. – Т. 3, Кн. 1. – С. 168.
- ¹⁷ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 8.
- ¹⁸ ОУН(б) у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929-55рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 41.
- ¹⁹ Боротьба та діяльність ОУН на час війни. Пропагандистські вказівки. – б/м. – С. 11.
- ²⁰ Там же. – С. 15.
- ²¹ Там же. – С. 5–6.
- ²² Там же. – С. 12.
- ²³ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 259.
- ²⁴ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929-55рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 36, 42.
- ²⁵ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 2.
- ²⁶ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929-55рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 36, 73.
- ²⁷ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 3.
- ²⁸ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 110. – Арк. 4.
- ²⁹ Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1985. – Т. 1, Кн. 1. – С. 177–178.
- ³⁰ УПА у світлі документів з боротьби за УССД (1942–1950 рр.): Зб. док. – б/м, 1957. – С. 103.
- ³¹ Там же. – С. 104.
- ³² Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 591.
- ³³ Там же. – С. 592.
- ³⁴ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 22.
- ³⁵ Там же. – Спр. 83. – Арк. 27.
- ³⁶ Там же. – Спр. 63. – Арк. 47.
- ³⁷ Левенко Г. Нарис історії боротьби УПА // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1987. – Т. 1, Кн. 1. – С. 47.
- ³⁸ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 259.

- ³⁹ Шанковський Л. Історія українського війська. – К., 1991. – С. 118.
- ⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 85. – Арк. 55–62.
- ⁴¹ Там же. – Спр. 111. – Арк. 9.
- ⁴² Там же. – Арк. 48.
- ⁴³ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 257.
- ⁴⁴ Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто, 1999. – Т. 2. – С. 81–81.
- ⁴⁵ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 518.
- ⁴⁶ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 144.
- ⁴⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 75. – Арк. 54.
- ⁴⁸ Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1985. – Т. 2, Кн. 2. – С. 157.
- ⁴⁹ Там же. – С. 158.
- ⁵⁰ Логуш О. (О.І.Степанів) За правильний підхід // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996 – Т. 24. – С. 110.
- ⁵¹ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 127. – Арк. 10.
- ⁵² Там же. – Спр. 83. – Арк. 33.
- ⁵³ Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяги і жертвність: українці на фронтах Другої світової війни. – К., 1997. – С. 32.
- ⁵⁴ Ніколаєць Ю.О. Морально-політичний стан населення і воїнів Червоної армії в перший період Великої Вітчизняної війни (на матеріалах України): Автореф. дис. кан. іст. наук: 07.00.01. / Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1999. – С. 19.
- ⁵⁵ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 106.
- ⁵⁶ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 2.
- ⁵⁷ Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяги і жертвність: українці на фронтах Другої світової війни. – К. 1997. – С. 32.
- ⁵⁸ Муковський М.Т. Військова мобілізація в Україні (друга половина 1941 р. – перша половина 1942 р.) // Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність: Матер. міжнар. наук. конф., Київ, 27–28 жовт. 1994 р. / Відп. ред. М.Коваль. – К., 1995. – С. 55.
- ⁵⁹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 107.
- ⁶⁰ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 2–3.
- ⁶¹ Верт А. Россия в войне 1941–45. Пер. с англ. – М., 1967. – С.423–424.
- ⁶² Русские шли волна за волной: Беседы американского профессора Урбана с бывшим послом в СРСР А.Гарриманом (1979 г.) // Родина. – 1991. – № 6–7. – С.49.
- ⁶³ Рутыч Н. Кремль боится войны // Родина. – 1991. – № 6-7. – С. 35.
- ⁶⁴ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 75. – Арк. 8.
- ⁶⁵ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 91. – Арк. 10; 39-зв.

- ⁶⁶ Кентій А.В. УПА у 1942–43 рр. – К., 1999. – С. 233.
- ⁶⁷ Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1991. – Т. 21, Кн.3. – С. 115–116; Україна в Другій світовій війні: Збірник німецьких архівних матеріалів: У 3 т. / Зібрав і упоряд. В.Косик. – Львів, 1997. – Т.2. – С. 136.
- ⁶⁸ Левігас Ф. Євреї в Україні в роки Другої світової війни. – К., 1997. – С. 172.
- ⁶⁹ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр. 91. – Арк. 81.
- ⁷⁰ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929-55рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 36, С. 89.
- ⁷¹ Сергійчук В. Якими були ми колаборантами // Сучасність. – 2001 – № 3. – С. 84.
- ⁷² ЦДАВО України. – Ф.3971. – Оп.1. – Спр. 23. – Арк. 3–4.
- ⁷³ Там же. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 29.
- ⁷⁴ Там же. – Спр. 14. – Арк. 44.
- ⁷⁵ Там же. – Спр. 4а. – арк. 6; ЦДАГО України. – Ф.1. Оп. 23. – Спр. 931. – Арк. 16-17.
- ⁷⁶ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 4.
- ⁷⁷ Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1983. – Т. 7, Кн.2. – С. 13–14; 115–118.
- ⁷⁸ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 75. – Арк. 4.
- ⁷⁹ ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 342. – Арк. 26-26-зв.
- ⁸⁰ Гриньох І. Сорок років тому у Будапешті // Сучасність. – 1986. – № 7–8. – С. 106.
- ⁸¹ ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 339. – Арк. 166.
- ⁸² Дольницький А. Договір про ненапад між УПА і угорською армією // Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1984. – Т. 5, Кн. 3. – С.62.
- ⁸³ Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних Справ УГВР // Сучасність. – 1986. – № 7–8. – С. 194.
- ⁸⁴ Лебедь М. УПА. – Дрогобич, 1993. – Ч. 1. – С. 54–55.
- ⁸⁵ ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 339. – Арк. 168.
- ⁸⁶ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр. 117. – Арк. 19.
- ⁸⁷ Руденко Н.М. Армія фашистського агресора: обличчя ворога // Український історичний журнал. – 1991. – № 6 – С. 38.
- ⁸⁸ Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996 – Т. 24. – С. 91.
- ⁸⁹ Літопис УПА. Нова серія: В 3 т. – К.; Торонто, 1999. – Т. 2. – С. 6–7.
- ⁹⁰ Там же. – С. 36–38.
- ⁹¹ Там же. – С. 17–18.
- ⁹² Скорупський М. Спогади: Збірник. – К. 1992. – С. 81.
- ⁹³ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр. 124. – Арк. 42.

- ⁹⁴ Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1985. – Т. 2, Кн. 2. – С. 138.
- ⁹⁵ Озимчук О.Б. Антифашистська боротьба ОУН–УПА в роки Другої світової війни (період 1941–1944 рр.) на матеріалах Волині: Дис. кандидата іст. наук: 07.00.01. / Рівненський педагогічний ін-т. – Рівне, 1995. – С. 166.
- ⁹⁶ Герасимів І. З юнацьких мрій – у ряди УПА // Літопис Української повстанської армії. – Торонто, Львів. – Т. 29, 1999 – С. 21.
- ⁹⁷ Федоров А.Ф. Последняя зима. – М., 1981. – С. 33–36.
- ⁹⁸ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 129. – Арк. 18.
- ⁹⁹ Мірчук П. УПА (1942–1952): Коротка історія. – Тернопіль, 1993. – С. 48.
- ¹⁰⁰ Бутко С.В. Проблеми міжнаціональних відносин у політиці ОУН–УПА // Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність: Мат. міжнар. наук. конф., Київ, 27-28 жовт. 1994 р. / Відп. ред. М. Коваль. – К., 1995. – С. 199.
- ¹⁰¹ Омелюсік М. УПА на Волині в 1943 р. // Літопис Української повстанської армії. – Торонто., 1978. – Т. 1, Кн. 1. – С. 36.
- ¹⁰² Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1985. – Т. 1, Кн. 1. – С. 208.
- ¹⁰³ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 62.
- ¹⁰⁴ ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 337. – Арк. 29.
- ¹⁰⁵ Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя: Нові часи. – Вінніпег; Торонто, 1983. – С. 241.
- ¹⁰⁶ Motyka G. Tak bylo w Bieszczadach (walki polsko-ukrainskie 1943 – 1948). – Warszawa, 1999. – S. 172.
- ¹⁰⁷ ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 7; ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1301. – Арк. 121
- ¹⁰⁸ Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Хто пожав бурю? Армія Крайова на Тернопіллі (1941–45). – Тернопіль, 1996. – С. 112.
- ¹⁰⁹ ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 227. – Арк. 70.
- ¹¹⁰ Русначенко А. Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–80-х рр. – К. 1999. – С. 129.
- ¹¹¹ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 181. – Арк. 6.
- ¹¹² Там же. – Спр. 118. – Арк. 19; Спр. 127. – Арк. 2.
- ¹¹³ Там же. – Спр. 94. – Арк. 30
- ¹¹⁴ Там же. – Спр. 161. – Арк. 25; Сергійчук В. Десять буремних літ: Західно-українські землі у 1944–1953 рр.: Нові документи і матеріали. – К., 1998. – С. 307; До питань українсько-польських взаємин. – б/м, 1948. – С. 20.
- ¹¹⁵ Гриневич В.А. Национальные проблемы в Красной армии в период освобождения Украины от немецко-фашистских захватчиков (12.1942–10.1944): Дис. канд. ист. наук: 07.00.01 / Ин-т ист. НАН Украины – К., 1994. – С. 169.
- ¹¹⁶ Там же. – С. 168.
- ¹¹⁷ Сербин Р. “Велика вітчизняна війна”: советский міт в українських шатах // Сучасність. – 2001. – № 6. – С. 76–77.

- ¹¹⁸ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр. 113. – Арк. 53.
- ¹¹⁹ Там же. – Спр. 92. – Арк. 55.
- ¹²⁰ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 929. – Арк. 10.
- ¹²¹ Заведенюк В.Ф. Вони вмирили, їм сурми не грали (Документи, спогади, коментарі). – Тернопіль, 2000. – С. 203.
- ¹²² Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1987. – Т. 16. – С. 154.
- ¹²³ Гриневич В.А. Национальные проблемы в Красной армии в период освобождения Украины от немецко-фашистских захватчиков (12.1942–10.1944): Дис. канд. ист. наук: 07.00.01 / Ин-т ист. НАН Украины – К., 1994. – С. 134.
- ¹²⁴ Літопис Української повстанської армії. – Торонто. –1983. – Т. 6, Кн. 1–С. 136–137.
- ¹²⁵ Гриневич В.А. Национальные проблемы в Красной армии в период освобождения Украины от немецко-фашистских захватчиков (12.1942–10.1944): Дис. канд. ист. наук: 07.00.01 / Ин-т ист. НАН Украины – К., 1994. – С. 145.
- ¹²⁶ Деревінський В. Агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН–УПА під час виборів до Верховної Ради СРСР у 1946 році // Визвольний шлях. – 2001. – № 12. – С. 65.
- ¹²⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2552. – Арк. 22.
- ¹²⁸ Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних Справ УГВР // Сучасність. – 1986. – № 7–8. – С. 197.
- ¹²⁹ Шанковський Л. Ініціативний комітет для створення УГВР. – Нью-Йорк, 1985. – С. 87.
- ¹³⁰ Борець Ю. За Україну, за її волю. – К., 1998. – С. 202.
- ¹³¹ Кентій А.В. Нарис історії боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–56). – К., 1999. – С. 36.
- ¹³² Спогади командира відділу особливого призначення УПА–Схід Кость Гімбельрайха (“Шелест”, “Кий”) // Літопис Української повстанської армії. – Торонто, 1987. – Т. 15. – 218, 221.
- ¹³³ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр. 143. – Арк. 17.
- ¹³⁴ Там же. – Арк. 22–24.
- ¹³⁵ Росс С. Американские военные планы 1945–50 годов // Вопросы истории. – 1990. – № 11. – С. 179.
- ¹³⁶ Труска Л. Война после войны // Родина. – 1991. – № 6. – С. 132.
- ¹³⁷ ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр. 110. – Арк. 184.
- ¹³⁸ Мірчук П. УПА (1942–52 рр.). – Мюнхен, 1953. – С. 133.
- ¹³⁹ Там же. – С. 215.

ВИСНОВКИ

Етнонаціональна політика була однією з основних складових частин політичної діяльності ОУН(б) і УПА, покликана сприяти реалізації їх стратегічної мети – відновлення та зміцнення незалежності України. Вона спрямовувалася на налагодження нормальних взаємовідносин і співпраці з різними народами та національними меншинами.

Ідейні основи етнонаціональної політики ОУН, а згодом ОУН(б) і УПА формувалися в процесі їхньої визвольної боротьби. Довершене концептуальне оформлення етнонаціональної політики ОУН(б) і УПА відбулося у 1940-х роках, у час їхньої широкомасштабної боротьби за визволення України. Створення українським визвольним рухом під час війни такої концепції етнонаціональної політики є знаковою подією в історії України, оскільки вказує на те, що український визвольний рух періоду Другої світової війни здійснював свою боротьбу в контексті попередніх українських та загальноєвропейських визвольних тенденцій та в контексті загальнолюдських, гуманних і демократичних ідей.

У концепції етнонаціональної політики ОУН(б) і УПА, по-перше, чітко були розроблені засади, на яких мала ґрунтуватися українська державна етнонаціональна політика, завданням якої було сприяти підтриманню суспільного миру в державі. По-друге, концепція містила засади налагодження відносин Української держави з іншими державами, що мали остаточно закріпитися у світі після реалізації маніфестованої ОУН(б) нової прогресивної політичної перебудови світу на основі принципу “свобода народам, свобода людині”. Зміна політичної системи світу мала забезпечити мир і стабільність у світі, гарантувавши всім народам право на самовизначення. Таким чином, концепція етнонаціональної політики ОУН(б) розглядала питання, які стосувалися внутрішньоукраїнської та міжнародної проблематики. Критерієм реалізації такої діяльності ОУН(б) були українські національні інтереси.

Відповідно, українське етнодержавотворення передбачало поділ українського суспільства на титульний етнос та етнічні меншини. Український етнос, який віками боровся за право на самовизначення у власній державі, мав отримати певну морально-

психологічну перевагу як етнос, який усі інші етноси визнавали б творцем цієї держави. Заявлялось, що в майбутній Українській державі влада, а в роки боротьби за її незалежність – ОУН(б) і УПА як виразники інтересів української нації гарантуватимуть національним (етнічним) меншинам повну рівноправність з українцями та забезпечать їм повноту розвитку, соціальну справедливість та культурне життя.

Від національних (етнічних) меншин вимагалась лояльність до українського визвольного руху, а згодом – Української держави. Свідченням лояльності мали бути під час боротьби за незалежність України їхня активна участь, допомога чи принаймні нейтральне ставлення до українського визвольного руху, а вже в час існування Української держави – додержання її законів.

Отже, згідно з цими засадами етндержавобудівництва ОУН(б) виступала за створення української національної держави, в якій всі українські громадяни, користуючись рівними правами у всіх сферах життя, творитимуть єдину українську державну націю. Звичайно, основним стрижнем цієї структури мали стати українці, що дозволило б обстоювати захист національно-державних інтересів перш за все з позицій державоутворюючого етносу.

Така етнонаціональна політика ОУН(б) зумовлювалась потребою внутрішньо сконсолідувати українське суспільство, налаштувати його на спільну боротьбу із зовнішнім ворогом під час змагань за незалежність України. А вже в час існування Української держави дало б змогу внутрішньо її зміцнити і забезпечити стабільний розвиток.

Етнонаціональна політика ОУН(б) на міжнародній арені тісно пов'язувалася з її внутрішньоукраїнською етнонаціональною діяльністю. Зважаючи на тодішню нестабільну і невизначену світову геополітичну структуру ОУН(б) запропонувала власні критерії створення світової етнонаціональної системи. Було розроблено концепцію нової політичної будови світу на основі принципу не “подвійних стандартів”, а національної рівноправності і толерантності, що мала реалізовуватися у процесі визвольної боротьби.

Головним із пріоритетів міжнародної етнонаціональної політичної діяльності ОУН(б) було прагнення встановити контакти з усіма країнами і народами, які або позитивно ставляться до української визвольної боротьби і готові її підтримувати, або не

заперечують проти створення Української держави. У тогочасній мінливій світовій політичній ситуації ОУН(б) з тактичних міркувань могла налагоджувати контакти чи вести переговори з силами, що офіційно не заявили своєї позиції до незалежності України, або були явно ворожими до українського руху. Такі контакти здійснювалися з чинниками нацистської Німеччини, Угорщини, Румунії, польського руху опору тощо. Слід зауважити, що подібним чином у різний історичний час діяли представники інших поневолених народів заради визволення своєї нації.

Незважаючи на прагнення ОУН(б) встановлювати відносини з державними чинниками на основі рівноправності, це було неможливо, адже ОУН(б) була організацією поневоленого народу, який не був суб'єктом міжнародних відносин, і не мав сили протиставити себе загарбникам. Відтак ОУН(б) змушена була виходити з позицій зацікавлення зовнішніх сил українським питанням, вказування їм, що створення незалежної України – в їхніх інтересах. Така ситуація призвела до того, що під час Другої світової війни ОУН(б) намагалася спертися на підтримку одного тоталітаризму проти іншого.

Особлива увага у міжнародній етнонаціональній політиці ОУН(б) і УПА зверталась на налагодження зв'язків з поневоленими радянським і нацистським тоталітаризмами народами. Вважалось, що спільне бажання – здобути національне визволення, створює передумови міцних союзницьких зв'язків. Намагаючись створити фронт спільної боротьби поневолених народів проти комуністичного і нацистського тоталітаризму ОУН(б) виступала проти боротьби між поневоленими народами. Засуджувала будь-які прояви шовінізму та імперіалізму серед представників поневолених чи загрожуваних тоталітаризмом народів. Зазначимо, що ОУН(б) відділяла окремих народ як спільноту від імперіалістично налаштованих його представників. Тож, виступаючи проти носіїв того чи іншого імперіалізму, вона не виступала проти окремого народу.

Отже, ОУН(б) вибудувала чітку систему етнонаціональної політичної діяльності, яка являла собою сукупність ідей, що потрібно було реалізувати на близьку і далеку перспективу. Доцільна етнонаціональна політична діяльність сприяла визвольній боротьбі ОУН(б) і УПА. Адже етнонаціональна концепція ОУН(б) і УПА, що ґрунтувалася на принципах гарантування прав національним

(етнічним) меншинам України і добросусідських й рівноправних відносин з іншими народами та державами заклала підвалини для діалогу ОУН(б) і УПА з іншими народами. Тому можна стверджувати, що ОУН(б) і УПА обрали правильну стратегію в розробленні етнонаціональної політики, а досить правильна оцінка політичної ситуації та правильна політична лінія – це є передумовою успіху. До того ж, коли вона не буде реалізована в один історичний період, вона може втілюватися в інший, головне, щоб ті ідеї були вагомими і не скомпрометованими.

Теоретичні засади етнонаціональної політики ОУН(б) почала практично реалізовувати ще в 1920–30-х роках, а 1940-і роки стали черговим етапом її реалізації. Саме в ці роки ОУН(б) і УПА, заради здобуття незалежності Українській державі довелося воювати з двома тодішніми найбільшими тоталітарними державами – нацистською Німеччиною і комуністичним СРСР. Однак, незважаючи на несприятливі обставини і переважаючі людські і технічні сили противників ОУН(б) і УПА вдавалося наполегливо і з реальним результатом здійснювати етнонаціональну політичну діяльність. Така її результативність досягалась завдяки структурованому та ефективно діючому агітаційно-пропагандистському апарату ОУН(б) і УПА, який проводив широкомасштабну популяризацію етнонаціональних ідей українського визвольного руху. Саме цей вид практичної діяльності був для українського визвольного руху так само важливим, як і бойові дії, а на окремих етапах його боротьби мав основне значення. Тому що, перебуваючи в стані політичної ізоляції від провідних західних країн і здійснюючи збройну боротьбу проти найбільших тогочасних тоталітарних держав, які мали в своєму розпорядженні потужні пропагандистські структури, ОУН(б) і УПА без налагодження власної дієвої агітаційно-пропагандистської структури не змогли б донести правдиву інформацію до власного українського народу, не те що до представників інших народів. Саме завдяки такій агітаційно-пропагандистській роботі збройно-політична боротьба українського визвольного руху була зрозумілою і знаходила підтримку серед українського народу, національних меншин, солдатів і офіцерів національних батальйонів вермахту, угорської і Червоної армій та народів-сусідів.

Етнонаціональна політика ОУН(б) і УПА здобула такі позитивні

результати: по-перше, вдалося зменшити кількість збройних зіткнень між представниками поневолених народів, що служили в національних батальйонах вермахту та військовими підрозділами німецьких союзників (угорців, румун), які діяли на території України з українським визвольним рухом. По-друге, шляхом успішної агітаційно-пропагандистської роботи до лав УПА перейшла значна кількість представників різних народів, що служили в німецькій армії. Відтак збільшилася чисельність і боєздатність збройних відділів УПА. По-третє, посилити свій вплив серед українського народу, національних меншин, та представників різних народів, що перебували на території України. По-четверте, витворити та активізувати антирадянські, антирежимні, визвольні настрої серед червоноармійців і представників радянської влади, а також тих народів, що потрапили під радянський тоталітарний контроль. По-п'яте, через представників інших народів поширювалася правдива інформація, за що боролися ОУН(б) і УПА, а це дало змогу українському визвольному рухові знайти підтримку за межами України.

Здобувши значні досягнення в здійсненні етнонаціональної політики, ОУН(б) і УПА допустились і прорахунків, не завжди виваженою була їхня політична позиція. Так, стверджуючи успіх агітаційно-пропагандистських рейдів ОУН(б) і УПА, потрібно зазначити, що вони не зумовили до широкомасштабних антирадянських дій інших народів. Хоча все ж під їх впливом серед цих народів формувався позитивний образ українця – борця за власну незалежність і незалежність інших народів, а також кристалізувалися антикомуністичні настрої.

Невдалою виявилася політика ОУН(б) на початку німецько-радянської війни шукати допомоги з боку Німеччини, за відсутності іншої альтернативи. Не збулися сподівання ОУН(б) і УПА на початок війни Великої Британії і США проти СРСР, що стало причиною зменшення активності українського визвольного руху, подібно, як і визвольних рухів інших народів Східної і Південно-Східної Європи.

Діяльність ОУН(б) і УПА по створенню фронту спільної боротьби поневолених народів хоч і спричинила помітний вплив на ефективність боротьби українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни, однак реально діючого фронту спільної

боротьби поневоленних народів на території СРСР не вдалося утворити. Хоча для цього були закладені реальні передумови, і підвалини такого фронту лягли в основу подальшої співпраці представників поневоленних народів в еміграції та в діяльність визвольних рухів різних народів, які боролися за своє державне визволення на території Радянського Союзу. Також саме активна діяльність національних рухів у республіках колишнього Радянського Союзу, як передбачало керівництво ОУН(б) і УПА, стала однією з основних причин розпаду Радянського Союзу.

Однією з гострих проблем ОУН(б) і УПА протягом усієї війни з Німеччиною були відносини з польським визвольним рухом. У результаті різних взаємопов'язаних причин ескалація напруженості в українсько-польських відносинах переросла у збройне протистояння двох визвольних формацій та фізичне знищення цивільного українського і польського населення.

Потрібно зауважити, що внаслідок спричиненої війною складної ситуації ОУН(б) і УПА, як і визвольні чи державні структури інших народів в схожих умовах, вдавалися до методів боротьби з представниками інших етносів, що підпадають під визначення антигуманних.

Водночас ОУН(б) і УПА наполегливо прагнули, незважаючи на сили ворогів і несприятливі політичні обставини, реалізувати свою мету – відновити Українську державу. Цього вони не досягли, але домоглися того, що українське питання стало відомим як державним, так і громадсько-політичним діячам багатьох країн світу. Етнонаціональна ж політична діяльність, яка ґрунтувалася на постулатах взаєморозуміння, взаємодопомоги і рівності між націями принесла для визвольної боротьби ОУН(б) і УПА суттєві результати, адже були закладені підвалини співпраці і взаєморозуміння з представниками інших народів.

Отже, ОУН(б) і УПА, взявши за засадні основи своєї діяльності ідеологію українського націоналізму, у процесі боротьби за незалежність України витворили пристосовану до умов і часу концепцію власної етнонаціональної політики, елементи якої є придатними для використання в сучасній українській державній етнонаціональній політиці.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Armstrong J. – 9, 15, 23, 27, 74, 75

Motyka G. – 8, 15, 135

Prus E. – 8, 14, 15

Szczesniak A. – 8, 14

Siwicki M. – 8, 15

Szota W. – 8, 14

Torzecki R. – 8, 15, 43, 77

Wegerski J. – 8, 14

Андрієвський Д. – 79

Антонеску Й. – 110

Бажан М. – 14

Бандера С. – 13, 17, 32, 60, 75, 80, 97, 103

Баранчу Д. – 109

Бедрій А. – 131

Берія Л. – 124

Берлін І. – 21, 74

Білас І. – 13, 16

Борець Ю. – 136

Бочковський О. – 13, 17, 29, 45, 51, 75, 78

Брик О. – 76

Бульба-Боровець Т. – 9, 14, 17, 49

Бутко С. – 11, 15, 16, 39, 76, 135

Вассиян Ю. – 22, 74, 75

Велеса С. – 56

Верт А. – 102, 133

Вільсон В. – 65

Власов А. – 70, 107

Вовчук І. – 128

Войналович В. – 16

Войцехівський А. – 11, 16

Воронін – 101

Врецьона Є. – 79, 108

В-ч С. – 79

Габріс Й. – 66
Габсбург В. (Василь Вишиваний) – 128
Газенбрук А. (Західний) – 116
Гайдай О. – 10, 15, 135
Галайчук Б. – 128
Галенко О. – 15, 79
Гарріман А. – 102, 133
Герасимів І. – 135
Гімельрайх К. (Шелест, Київ) – 14, 17, 136
Гітлер А. – 55, 57, 60, 92, 96, 97, 105
Гриневич В. – 135, 136
Гриневич Л. – 14
Гриньох І. – 108, 109, 128, 134
Грицай М. – 128
Гунчак Т. – 13, 16

Давиденко В. – 7, 14
Даниленко О. – 109
Дашкевич Я. – 116
Де Голь Ш. – 128
Деревінський В. – 80, 132, 136
Джілас М. – 123
Дичковська Г. – 34, 39, 44, 76, 77
Дольницький А. – 109, 134
Донцов Д. – 13, 17, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 40, 45, 74, 75, 77, 78
Дужий П. – 79
Дяків О. (Горновий) – 14, 17, 31, 38, 50, 75, 76, 78

Ерш С. – 9, 15

Євдокименко В. – 7, 14

Заведенюк В. – 136
Здіорук О. – 14
Здіорук С. – 14

Льїн В. – 9, 15
Льюшин І. – 10, 15, 77

Іонеску – 109

Камінський Є. – 15, 79

Капустинський М. – 52, 79

Карпенко – 109

Касьянов Г. – 24, 74

Квіт С. – 26, 30, 74, 75

Кентій А. – 10, 15, 79, 134, 136

Киричук Ю. – 39, 76

Кірсенко М. – 15, 79

Климів І. – 100, 101

Клячківський Д. – 110, 111, 112

Коваль М. – 16

Комар Л. – 128

Коновалець Є. – 18, 53, 55, 57, 74, 79

Корнійчук О. – 96

Косик В. – 8, 13, 14, 16, 78, 80, 97, 100, 132, 133

Кох Е. – 103

Кресін О. – 16

Кресіна І. – 16

Кубійович В. – 74

Кульчицький С. – 10, 15

Курас І. – 11, 13, 17

Кучер В. – 60, 79

Лебедь М. – 8, 14, 108, 110, 111, 127, 128, 134, 136

Левенець Ю. – 16

Левітас Ф. – 10, 15, 104, 134

Левченко Г. – 132

Ленкавський С. – 22, 74

Лисенко О. – 133

Лисяк-Рудницький І. – 27, 35, 75, 76

Лісовий В. – 17, 27, 74, 75,

Логуш О. (О.І.Степанів) – 36, 76, 98, 133

Луцький М. – 108

Ляхович Є. – 56

Ляхоцький В. – 16

Маркін – 101
Мартинець В. – 34, 76
Матюшко Б. – 78
Мехліс – 125
Миколенко І. – 80
Мирон Д. (Максим Орлик) – 13, 17, 31, 33, 58, 75, 79, 80, 81, 131
Мироненко О. – 79
Михайлов – 100
Мірчук П. – 8, 14, 74, 135, 136
Міхновський М. – 13, 17, 19, 20, 31, 74
Мудрий В. – 14, 17, 43, 77, 128
Муковський І. – 133
Мурро Ш. – 23
Муссоліні Б. – 23

Ніколаєць Ю. – 133
Ніцкевич М. – 13, 17, 78

Обенауер – 104
Озимчук О. – 135
Олієв М. (Ташкент) – 115
Олійник П. (Еней) – 109
Омелюсік М. – 115, 135
Оршан Я. – 13, 17
Осьмак К. – 108

Палідович М. (Л.М.Карпатський) – 42, 43, 77
Панібудьласка В. – 13, 16, 80
Панчук М. – 13, 17
Панчук М. – 16
Пастернак Є. – 118, 135
Пеленський З. – 128
Перж – 109
Петренко Р. – 14, 17
Петров – 125
Пілсудський Й. – 31
Позичанюк Й. (Д.Шахай) – 39, 76, 78
Потічний П. – 37, 76

Потішко В. – 128
Прокоп М. (Вировий М.В., Садовий О.С.) – 43, 72, 76, 77, 80, 128
Проценко О. – 17, 74

Рафальський О. – 11, 16, 39, 44, 77, 78
Ребет Л. – 13, 17, 45, 46, 75, 78, 128
Рись О. – 33, 75, 80
Росс С. – 135
Руденко Н. – 134
Рудницький С. – 47, 78
Русначенко А. – 10, 15, 135
Рутич Н. – 133

Сабуров О. – 115
Савченко С. – 120
Семіряга М. – 9, 15, 34, 39, 76, 77
Семчишин Т. – 109
Сербин Р. – 135
Сергійчук В. – 13, 16, 79, 134, 135
Сисов П. (Петро Скирда) – 114
Сич О. – 74
Скорупський М. – 14, 17, 134
Славів В. – 131
Сміт Г. – 130
Смолій В. – 15, 79
Содоль П. – 131
Сольчаник Р. – 13, 16
Сосновський М. – 19, 74
Сталін І. – 92, 102, 123, 124
Старосольський В. – 13, 17, 29, 45, 75
Старух Я. (Ярлан) – 63, 79, 80
Стецько Я. – 46, 78, 82, 103, 131
Строкач Т. – 126
Субтельний О. – 44, 77
Сціборський М. – 13, 17, 31, 56, 75

Тіто Б. – 123
Ткаченко Г. – 11, 16

Троцький Л. – 44
Труска Л. – 135
Турула П. – 128

Урбан – 133

Федорів І. – 132
Федорів О. – 132,
Федоров О., генерал – 96, 135
Федун П. (Петро Полтава) – 14, 17, 48, 50, 64, 76, 78, 79
Франко І. – 27, 75

Хаварівський Б. – 10, 15, 135
Ханас В. – 10, 15, 135
Хмара Н. – 7, 14
Хрущов М. – 96, 124

Чередниченко В. – 7, 14
Чуйко П. – 128

Шанковський Л. – 8, 14, 77, 109, 128, 133, 136
Шевченко Т. – 19, 20
Шомбаталы – 108
Шухевич Р. (Тарас Чупринка, Р.Лозовський) – 63, 79, 108, 129

Яворівський П. – 128

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АК – Армія крайова

ГК УПА – Головне командування Української повстанської армії

ГОП – головний осередок пропаганди

ЗП УГВР – Закордонне представництво Української головної визвольної ради

КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

ОУН – Організація українських націоналістів

ОУН(б) – Організація українських націоналістів (бандерівців)

ОУН(м) – Організація українських націоналістів (мельниківців)

Р-ЗЗ – референтура зовнішніх зв'язків

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

УВО – Українська військова організація

УГВР – Українська головна визвольна рада

УПА – Українська повстанська армія

УССД – Українська Самостійна Соборна Держава

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України